

STATISZTIKAI SZEMLE

A KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BALOGH MIKLÓS, DR. BESENYEI LAJOS,
DR. HARCSA ISTVÁN, DR. KATONA TAMÁS (a Szerkesztőbizottság elnöke),
DR. KLINGER ANDRÁS, NYITRAI FERENCNÉ DR., DR. PUKLI PÉTER,
DR. SIPOS BÉLA, DR. SZILÁGYI GYÖRGY, VÉGVÁRI JENŐ, DR. VÉRTES ANDRÁS,
VISI LAKATOS MÁRIA (főszerkesztő), DR. VUKOVICH GYÖRGY

76. ÉVFOLYAM 7–8. SZÁM

1998. JÚLIUS–AUGUSZTUS

E SZÁM SZERZŐI:

Csaba Erika, a KSH titkára; *Dr. Csepely-Knorr András* kandidátus, a Vízépítőipari Tröszt ny. főosztályvezetője; *Grábics Ágnes*, a KSH Tolna Megyei Igazgatóság igazgatója; *Dr. Halkovics László* kandidátus, az Országos Anyag- és Árhivatal ny. osztályvezetője; Professor Emeritus *Leslie Kish* (University of Michigan, Institute for Social Research); *Lindnerné dr. Eperjesi Erzsébet*, a KSH osztályvezetője; *Dr. Mayer László* kandidátus, a József Attila Tudományegyetem docense; *Molnár Györgyné*, a KSH Baranya Megyei Igazgatóság tanácsosa; *Dr. Sipos Béla*, a közgazdaság-tudomány doktora, a Janus Pannonius Tudományegyetem egyetemi tanára.

*

Fóti János, a KSH ny. főosztályvezető-helyettese; *Lakatos Judit*, a KSH főosztályvezetője; *Németh Attila*, a KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság osztályvezetője; *Reisz László*, a KSH tanácsosa; *Tűz Lászlóné*, a KSH ny. osztályvezetője.

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: Visi Lakatos Mária
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Katona Tamás
1684 – Akadémiai Nyomda
Martonvásár, 1998
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos

Tördelőszerkesztők: Bálinthné Bartha Éva (szerkesztőségi titkár), Simonné Káli Ágnes

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51. Telefon: 345-6528

Kiadóhivatal: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.

Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6212

E-mail: statszemle@ksh.x400gw.itb.hu

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető bármely hírlapképesítő postahivatalnál és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság Hírlapelőfizetési Irodájánál, (Budapest VIII., Orczy tér 1., Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással Postabank Rt. 219–98636, 021–42795 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: fél évre 2100 Ft, egy évre 4200 Ft

Beszerezhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 212-4348

TARTALOM

MÓDSZERTANI TANULMÁNYOK

Időbeli/térbeli változások és guruló minták. – <i>Leslie Kish</i>	557
---	-----

STATISZTIKAI ELEMZÉSEK

Munkanélküliség Magyarországon a kilencvenes években. – <i>Csaba Erika</i>	571
A nők kereseti viszonyai. – <i>Lindnerné dr. Eperjesi Erzsébet</i>	584
Baranya megye múltja és jelene a demográfia tükrében. – <i>Molnár Györgyné</i>	592
Egy nyugdíjas házaspár jövedelme és kiadásai, 1990–1997. – <i>Dr. Csepely-Knorr András</i>	610

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

A közszállítás szerepe a magyar ipar fejlődésében. – <i>Dr. Halkovics László</i>	625
--	-----

JELENTÉSEK

Főbb társadalmi és gazdasági folyamatok, 1997.	649
---	-----

HOZZÁSZÓLÁS

Hozzászólás Az új magyar agrárpolitika előzményei és jellemzői c. tanulmányhoz. – <i>Dr. Mayer László</i>	676
---	-----

SZEMLE

A XXXV. Statisztikaitörténeti Vándorülés Szekszárdon. – <i>Grábics Ágnes</i>	681
Magyar szakirodalom	
Dr. Dobay Péter: Vállalati Információmenedzsment. (<i>Dr. Sipos Béla</i>)	683

STATISZTIKAI HÍRADÓ

Személyi hírek.....	686
Szervezeti hírek – Közlemények.....	686

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

Külföldi statisztikai irodalom

Köhler, S – Kopsch, G.: Az információstatisztika nemzetközi összehasonlíthatósága. (<i>Tűz Lászlóné</i>).....	689
Boeri, T.: Közép-Kelet-Európa munka-erőpiaci politikája. (<i>Lakatos Judit</i>).....	691
Osovyj, G.: A munkaerőpiac szabályozásának aktuális kérdései. (<i>Németh Attila</i>).....	692
Dinkic, M.: Munkanélküliség. (<i>Reisz László</i>).....	694
Ladstätter, J.: A 2001. évi népszámlálás előkészítő munkái. (<i>Fóti János</i>).....	695
Bibliográfia.....	697
Külföldi folyóiratszemle.....	702

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével!

IDŐBELI/TÉRBELI VÁLTOZÁSOK ÉS GURULÓ MINTÁK*

LESLIE KISH

Feladatunk meghatározásakor három szempontot kell érvényesíteni. Mindenekelőtt az alapelveket kell tisztázni, majd fel kell építeni azoknak az időbeli és térbeli változásoknak az összefüggésrendszerét, amelyek a reprezentatív statisztikai adatokat befolyásolják. A tér és az idő dimenziójához harmadikként hozzá kell adni a különböző változókat és (cél)sokaságokat, mivel a felvételek a gyakorlatban tipikusan több változóra és több sokaságra vonatkoznak. A változók háromféle forrása olyan problémákhoz vezet, amelyeket a felvételeknek fel kell ismerniük és meg kell oldaniuk. A probléma az adatokat felhasználók azon igényéből adódik, miszerint a tájékoztatás a kisterületi egységekről vagy más részterületekről legyen megfelelő, pontos, gyors, és sok változóra vonatkozóan. Ezekre a problémákra olyan általános „megoldást” javasolhatunk, amelyet „guruló minták” (rolling samples) módszerének nevezek.

A térbeli eltérések feltárása és a kis adminisztratív egységekre vonatkozó statisztikák előállítása a fő érv a tízévenkénti teljes körű censusok mellett. Az érvek: a censusok olyan nagyok, hogy sokféle adatot biztosítanak kis tartományokra is a kor, foglalkozás, az iskolai végzettség, az etnikai hovatartozás stb. szerinti részletezésben. Lévéen a census országos méretű, az összköltség is nagyon nagy, bár az egy főre jutó költség nem olyan jelentős. Mivel a census tízévenkénti s nem évenkénti, nincsenek időben részletezett adatok. Nagy méretük miatt csak a személyek és a lakások számbavételére szorítkoznak, ezeken kívül néhány (mondjuk 7-17) „egyszerű” változóra. Így sok országban a teljes népességből 5-20 százalék terjedelmű véletlen „census mintákat” választanak, amelyekből gazdag, sokrétű és területi részletezettségű adatok nyerhetők, de csak tízévenként egyszer.

Sok változónál – a foglalkoztatottság, a gazdaság, az egészség terén – több időbeli részletezésre van szükség annak érdekében, hogy az ingadozások mérhetőek legyenek. Ezért számos országban országos szintű és régiókra, tartományokra vonatkozó időbeli részletezést lehetővé tevő, havi és negyedéves felvételeket kezdeményeztek. De ezek nem kisterületekre vagy csoportokra irányulnak, mivel a 2-100 ezer háztartásra vonatkozó minták nem alkalmasak finom részletezésű elemzésekre.

* A tanulmány eredeti címe: Space/Time Variations and Rolling Samples. Megjelent a *Journal of Official Statistics* 1998. évi 1. számában (31–46 old.) A fordítás dr. Marton Adám munkája.

Tehát sem a tízévenkénti censzusok, sem a reprezentatív felvételek nem tudnak egyidejűleg területi és időbeli részletezettségű adatokat biztosítani. A közigazgatás azonban egyre inkább igényli az így részletezett adatokat, s ezért azok megszerzésére megfelelő módszereket kell kidolgozni. Egyik megoldás a más célokra létrehozott és finanszírozott adminisztratív regiszterek alkalmazása, amelyekből, ha ezek a nyilvánosság számára hozzáférhetők, pontosak, megbízhatók, akkor lehetséges kellő területi részletezettségű, megfelelő pontosságú időbeli és területi adatok előállítására. Léteznek ilyen regiszterek az északi államokban és néhány más helyen, de még ezek is csak egyszerű összesítéseket, illetve néhány változó adatait tudják megadni, a sokirányú, gazdag részletezést nem. Sok regiszter ugyanakkor nem elég jó. Úgy vélem, hogy az országokban egyre több jó regiszter lesz, de ezek létrehozása lassú folyamat és soha nem fognak olyan gazdagon részletezett adatokat adni, amilyenekre szükség van. ([30], [31])

A „kisterületi becslés” módszerét (vagy módszereit) egyre inkább használják időbeli és térbeli részletezettségű statisztikák előállításához. Ez „felfutó ipar” most a statisztikában, de nem elsősorban az elméleti statisztikusok érdeklődnek iránta. A demográfusok – főleg a népességszámok előállítására – kidolgozták a „cenzus utáni” vagy „cenzusok közötti” becsléseket, amelyekhez kifejezetten demográfiai eljárásokat használtak. Először a teljes körű számbavételeken alapuló regressziós módszereket javasolták [33], később (három Ph.D. disszertációban) ezeket a folyó mintavételeket összekapcsolták a censzusokkal. ([5], [11], [29])

Az időközben jelentősen fejlődött módszereket „kis körű” (small domain) becsléseknek is nevezik, mivel azok nemcsak kis adminisztratív területekre, hanem más részekre is alkalmazhatók. ([29], [28]) Úgy gondolom, hogy ezek „kis időszakok” becslésének is tekinthetők, amikor a tízévenkénti censzusból előállíthatók a kisterületekre vonatkozó adatok is azzal a céllal, hogy censzusok utáni (vagy közötti) kisebb időszakokat vizsgáljunk. A kisterület×rövid időszak cella szimmetrikusnak tekinthető a tér×idő mátrixszal.

A kisterületi módszerek hasznos becsléseket eredményezhetnek, de nagy lehet a hibahatárunk, különösen akkor, ha a becslések nem kapcsolódnak szorosan az (elavult) cenzusadatokhoz. Ugyanez a helyzet akkor, amikor a minta kevés elemből áll. Valószínűleg még nagyobbak a becslési hibák sokrétű komplex változók esetén, mivel a becslések közötti összefüggések még gyengébbek. Ez indokolja, hogy az igény egyre nő a gyakoribb, főként a területi részletezettségű éves adatfelvételek iránt.

Nézetem szerint ajánlhatók a kumulált „guruló minták”, amelyek mind időben, mind térben megfelelően részletezett statisztikákat tudnak biztosítani. A fő cél gyakran a jó területi részletezettségű éves becslések kialakítása heti és havi minták kumulálásával. Számos ország havi és negyedéves felvételeinek tapasztalatai jelzik, hogy a havi és a negyedéves minták jók az országos és nagyobb területi vagy régiónkénti becslésekre, de nem eléggé alkalmasak a területi részletezettségre. A későbbiekben szó lesz a tíz évet át-fogó összevonások (kumulálások) lehetőségeiről. ([15], [19])

Időbeli és térbeli statisztikák

Két tekintetben is fel kell hagynunk a megszokott gondolkodással, s az elmúlt húsz év vitái alapján úgy tűnik ez nem könnyű. Először arra kell utalni, hogy ez a két változó sem az alapvető struktúrák, sem a gyakorlati adatfelvételi munka tervezését illetően nem

azonos. Van azonban néhány fontos hasonlóság, amelyre az általam javasolt módszerek épülnek.

Mind az idő, mind a tér tekintetében az általában megszokott fizikai világtól eltérő felfogásról lesz szó. Ugyanis hajlamosak vagyunk az időt mint egyenletes és dimenziómentes folyamatot értelmezni. A változásokról leginkább azt gondoljuk, hogy az monoton, független, egyenesvonalú folyamat, vagy esetleg logaritmikus görbét követ. Lehet e folyamat ciklikus, amit a föld tengely körüli forgása, esetleg ennek a tengelynek a nap körüli éves mozgása szabályoz. Ezek a napi és szezonális változások sok kumulált átlagban fellelhetők. A több időszakot felölelő statisztikai adatok azonban leginkább szabálytalan, véletlen, esetleges mozgásokat jeleznek. Ez a helyzet az egyéni vérnyomás, illetve a vörsejtek számának alakulása, a tőzsde, a munkanélküliségi ráta, a légnyomás és a hőmérséklet stb. változásai esetében. A ciklikus és az állandó trendek szétválaszthatók vagy modellekre épülő becslések segítségével, vagy rövid időszakok megfigyelésével (mint egy „rétegzéssel”), vagy mindkettővel. Így a ténylegesen megfigyelt és felmért időbeni változások, hasonlóan a területi mintáknál mért eltérésekhez, szabálytalanok.

A tér jelentése a statisztikában más, mint a fizika három (vagy több) dimenziós tere. Gondoljunk csak arra, hogy a föld felszíne adminisztratív részekre, tartományokra, kerületekre van bontva, illetve olyan mintavételi egységekre, mint a rétegek, a blokkok, a metszetek. Hasonlóan értelmezhető a statisztikai elemzés során használt olyan csoportosítás is, mint például a kor, a nem, a foglalkozás, a gazdasági-társadalmi osztályok stb. Szemben tehát az időbeli dimenzióval a „tér és terület” vonatkozhat egyszerűen a keresztmetszeti elemzések során használt részekre. Például az Egyesült Államok munkaerő-felvételében fontos csoportosítás a tizenéves korú fiúk és lányok, a fehérek és a feketék stb. szerinti részletezés. Az ezekre vonatkozó összevonás még hatékonyabb lehet, mint a területi. [20]

A „tér és idő” nem teljesen pontos kifejezések, de itt talán a legegyszerűbb ezeket használni. Már hosszabb ideje megkülönböztetem a mintavételi tervekben használt „megfelelő” és a „tervezett” csoportokat, alosztályokat (mint például a területi minták esetében a tartományok és a kerületek) és a „keresztosztályokat” (mint a kor, a nem, a foglalkozás, a szokások stb.), amelyek a keresztezik terveket. [18] Így az „időbeli” és „térbeli” (valamint egyéb) dimenziók fizikai és filozófiai különbségeik ellenére a statisztikai hasonlóságok felhasználhatók a felvételtervezés jól ismert térbeli, valamint időbeli fogalmai között. Ezeket a hasonlóságokat érdemes a következő négy szempontból is megvizsgálni.

Először: mind az egyszerű folyamatosság, mind a hirtelen változások egyaránt előfordulnak térben és időben. A békés nemzetek növekedési görbéinek időbeli simaságával szemben jelentkeznek járványok, tőzsdei változások, hirtelen időjárási változások. A Közép-Nyugat-Amerika térbeli változásainak simaságával szemben állnak az Andok és a Sziklás-hegység hirtelen változásai vagy a Mexikó és az Egyesült Államok közötti drámai társadalmi különbség.

Másodszor: sok ember látszólag érzékeli az időbeli és térbeli változások és különösen az összevonások (kumulálások) fogalmi különbségét. Például a regionális, területi statisztikák országos szintű aggregátumai és az ezekből képzett átlagok „természetesnek” tűnnek, de a havonkénti guruló minták éves vagy tízévenkénti átlagolása kifejezetten falakba ütköző gondolat. Valószínűleg „paradigmaváltásra” van szükség, hogy ledöntsük ezeket a falakat (lásd *Scheuren* megjegyzését: [32]-ben). Ez a felfogásbeli különbség valójában nem annyira filozófiai, inkább pszichológiai és társadalmi, ami a censzusokra és a havonkénti felvételekre vonatkozó hosszú időn át kialakult megszokásból következik.

Harmadszor: a hasonlóságok megértése attól függ, hogy milyen időszakról van szó. Az éves jövedelem például elfogadott aggregáció még akkor is, ha nemcsak az állandó jövedelmekről van szó, hanem a szezonális vagy a szabálytalan ingadozású alkalmazásokból származó jövedelmekről is. Heti minták adatainak éves szintű aggregálása és átlagolása könnyebben elfogadható, mint a tízéves átlagolás. Ennek ellenére sok értékpapír-befektető szívesebben számol a tíz vagy öt év átlagos jövedelmével, mint a megelőző évvel (még a kockázatos határozatok mellett is). Legtöbben, akik pikniket terveznek, valószínűleg inkább az elmúlt ötven év átlagos hőmérsékletét vizsgálják meg, mint az elmúlt év megfelelő napi pontos hőmérsékletét. Sok hasonló példa található arra, hogy a „naiv” közönség hosszú időszakokat szívesebben átlagol. Ezek az emberek és a politika alakítói – ha alkalmuk adódna rá – gyorsan megtanulnák a guruló minták használatát.

Negyedszer: a guruló minták alkalmazásánál több gyakorlati nehézséggel kell számolni. Az egyes országok lehetőségei, forrásai, statisztikai nagyon különbözők, s így ezt a kérdést nem lehet általánosan megválaszolni. Jól jelzi a nehézségeket az Egyesült Államokban előreláthatólag 2000-ben meginduló „folyamatos mérések” felvételének példája. [1] Másrészt az éves statisztikák céljára tervezhető guruló minták, amelyekben havi felvételek nem szerepelnek, könnyen összehasonlíthatók más lehetőségekkel.

Országos sokaságok reprezentatív felvételei

Az alábbi felsorolás jól mutatja azokat a nagyobb népességi reprezentatív felvételeket, amelyeket napjainkban számos ipari országban végeznek. Vannak ezek között olyanok is, amelyek megtalálhatók a kevésbé fejlett országokban is, tízévenkénti népszámlálás pedig majdnem minden országban van. Ezek a felvételek személyek, családok, háztartások és lakások jellemzőit vizsgálják. A reprezentatív felvételek fontosabb igényei:

1. a legfontosabb (BASIC) adatok tízévenkénti cenzusa kisterületenként (blokkonként);
2. tízévenkénti társadalmi–gazdasági adatok: sok változó adatai a cenzusmintán, „hosszú kérdőív”;
3. évenkénti alapadatok; mikrocenzus, éves cenzus;
4. évenkénti társadalmi–gazdasági felvételek eltérő céllal;
5. havonkénti vagy negyedéves munkaerő- és egyéb lakossági felvételek;
6. havi vagy negyedéves demográfiai, egészségügyi stb. felvételek;
7. különböző társadalmi–gazdasági felvételek.

A felsorolt felvételek legnagyobb része ismétlődő vagy periódusos, és – sok más egyéb felvétel mellett (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem), amelyekkel itt nem foglalkozunk – a nemzeti statisztikai hivatalok végzik. Nem kormányzati intézmények is végeznek rendszeresen ismétlődő felvételeket, amelyekre az elmondottak értelemszerűen alkalmazhatók. Leginkább országos felvételekről van szó, bár vannak regionálisak, sőt esetleg helyiek vagy csak nagyon speciális részsokaságokra vonatkozóak is.

A felsorolásban a tízévenkénti cenzus volt az első és ez a legfontosabb ma is. Az Egyesült Államokban 1790 óta végeznek tízévenkénti adatgyűjtéseket, de francia Kanada (1665), Svédország (1749) és az itáliai városállamok (1770) megelőzték az Egyesült Államokat. Történelmi példák találhatók már az időszámítás előttről Kínából, és vannak utalások a Bibliában is stb. Ezek legfőbb célja a népesség számának földrajzi–adminisztratív részletezettségű felmérése. A felmérés fontosabb elemei a személyek, a családok, a háztartások és a lakások; más alkalmakkor és más országokban a katonakörök, az adófizetők vagy a munkások. A földrajzi részletezés az egyébként mozgékony személyek szokásos, viszonylag stabil tartózkodási helyének megállapításához kötődik, azaz a lakásokhoz, falvakhoz, megyékhez, tartományokhoz, városokhoz. Így kaphatók bázisadatok a lakosságról nemek és korcsoportok szerint, lakások, családok és háztartások földrajzi–adminisztratív részletezése szerint. [6]

Az elmúlt évtizedek során igény mutatkozott számos olyan társadalmi–gazdasági adat iránt is, amelyek a népszámlálás során az alapadatok mellett megszereshetők voltak. Költségekímélőnek látszik, ha a népszámlálási gépezetet területi részletezettségű adatok begyűjtésére használjuk fel. A censzusok költségei azonban ezáltal megnövekednek, ezért az elmúlt ötven évben az a gyakorlat alakult ki, hogy a pótlólagos adatgyűjtéseket a népszámlálás háztartásainak csak egy részénél végézik el. Ezek a „cenzus-minták” általában 5-10 vagy 20 százalékosak voltak (még 1 százalékos vagy annál kisebb is előfordult). De még így is sokkal nagyobbak voltak, mint a legtöbb országos reprezentatív felvételtől és belőlük részletesebb adatok voltak nyerhetők. A teljes censzust általában rövid kérdőívvel hajtják végre, míg a sok kérdést tartalmazó hosszú kérdőív csak a censzusból vett mintákra vonatkozik. A háztartások mintáját ki lehet választani úgy, hogy minden összeíróhoz jusson, de úgy is, hogy az összetett, hosszú kérdőív kikérdezéséhez külön területi mintákat kijelölve, külön összeírókat képeznek ki.

A tízévenkénti censzus azonban nem tud a rendszeres statisztikák céljára adatokat adni. Sok évvel ezelőtt a Census Bureau olyan tervet dolgozott ki, hogy az országban szétosztott kisterületek mintáján végezzenek évenkénti censzust [8], de ezt a tervet az Egyesült Államokban soha nem fogadták el, és csak néhány országban dolgoznak évenkénti cenzusmintával. Kanada 1986-ban és 1996-ban végzett egy „ötévenkénti” 10 százalékos censzust. Nagy nehézségeket okoz azonban az, hogy a 10 százalékos censzus költsége elérheti a teljes népszámlálás költségének felét. Ezek a censzusok általában csak néhány alapadatot figyelnek meg, de előfordul, hogy néhány társadalmi–gazdasági kérdést is tartalmaznak. (Az éves reprezentatív felvételeket a következő fejezetben tárgyalom.)

Célját tekintve egészen más az Egyesült Államokban az U.S. Bureau of the Census havonkénti folyamatos lakossági felvétele (Current Population Survey – CPS) [37], valamint a hasonló felvételek más országokban. Céljuk és körük különbözik a censzusokétól, de a guruló minták segítségével összekapcsolhatók. 1/1000-es mintavételi aránnyal havonként kevesebb mint százezer háztartást kell megfigyelni, amelyek többlépcsős, klasztereken alapuló, gyakran egymást részlegesen átfedő mintasokaságból tevődnek össze. Az így megtervezett minták célja, hogy emellett bizonyos régiókra és nagy alcsoporthoz is havi, negyedéves, becsléseket biztosítsanak országosan. Kisterületi statisztikákra vagy kis tartományokra azonban ezek a minták nem használhatók. Az 1943-ban kialakított foglalkoztatott–munkanélküli és egyéb munkaügyi felvételeket azonban általánosabb népességi és társadalmi–gazdasági statisztikákra is használták. ([7], [11])

Ezek az adatok és módszerek az Egyesült Államokban ma már csak közelítésként alkalmazhatók. Itt időközben jelentős, a máshol kialakulttól eltérő fejlődés ment végbe. A célok, a felvétel köre, a módszerek és a források az elmúlt évtizedek során és országok szerint is változtak. Ma már sok helyen csökkentek a lehetőségek, vagy esetleg nem is léteznek. A mintákat általában a lakcímekből, illetve az ott lakó családokból, háztartásokból, személyekből alakítják ki. Az alkalmazott módszer a helyszíni kikérdezés, de az Egyesült Államokban és több más országban egyre általánosabb a telefonos megkérdezés. A telefonra azonban nem lehet teljes mértékig hagyatkozni, ezért gyakran használnak területi egységeket a minta kiegészítésére.

Ezeket a kereteket és forrásokat gyakran felhasználjuk más statisztikák céljaira is, mint például az oktatást, a jövedelmet és a bűnözést vizsgáló éves felvételekre. Sok ad hoc, egyszeri felvétel készül más témákról is. Nagy a szakadék a tízévenkénti censzusok,

a területi–adminisztratív és más rétegekre vonatkozó teljes körű adatfelvételek között, az adatok időbeli biztosítása miatt. Fordítva is igaz az, hogy a havi megfigyelések időbeli biztosítása miatt áldozatul esnek a térbeli, tartomány szintű részletek megfigyelései. E szélsőségek között az a megoldás, hogy a hiányzó statisztikák nagy részét éves mintákkal egészítsük ki. A kumulálás és a guruló minták alkalmasak e hézagok kitöltésére.

Guruló minták éves statisztikák céljára

Az éves statisztikákat látszólag háttérbe szorítják egyrészt a tízévenkénti censusokra támaszkodó felvételek, másrészt pedig a havi munkaerő-felvételek. Ez ma történeti kuriózum, mivel az említett két módszer sikeres volt, és többé kevésbé megbíztunk bennük.

Az éves statisztikáknak számos területen, mint például a gazdasági mutatók esetében, a számvitelben, az időjárásadatokban, a demográfiában stb. meghatározó szerepük van. Van néhány ország, ahol az éves társadalmi és demográfiai statisztikák a tízévenkénti census alapján adminisztratív regiszterek felhasználásával, „census utáni” korrekciók segítségével készülnek. Kínában vannak 1/2000-es éves termékenységi és népességi minták. (Németországban évenként van egyszázalékos lakossági felvétel; ezeket nem tanulmányoztam.) Sok évvel ezelőtt (1942-ben) az Egyesült Államokban is szóba került, Hauser javaslata alapján, egy egyszázalékos éves minta kialakítása. Valószínű azonban, hogy az évenkénti, adott eszmei időpontra vonatkozó felmérések költségesebbek és kevésbé hasznosak és célszerűek, mint a guruló minták. Az 52 hétre vonatkozó, egyenként ezer lakást tartalmazó egészségügyi felvétel (National Health Interview Surveys – NHIS) nagyon hasonló a guruló mintákhoz, de mégsem ugyanez. [26]

Más módszerekkel való esetleges összetévesztés elkerülése érdekében a guruló minták a következőképpen definiálhatók: k különböző (nem átfedő) periodikus minta, amelyek mindegyike $f = 1/F$ kiválasztási arányú valószínűségi mintája az egész sokaságnak, úgy megtervezve, hogy a k időszak összevonása az egész sokaság egy részletezett mintáját adja, ahol $f = k/F$. E definíciónak több módosítása lehetséges [19]:

a) ha $k = F$, akkor az összevonás teljes censust eredményez, ahol $f = F/F = 1$; ez vonatkozhat például tízéves időszakra (nem foglalkozunk az összevonásból adódó súlyozási és értelmezési problémákkal, különösen nem olyan hosszú időszakokra vonatkozóan, mint tíz év);

b) a rögzített, konstans kiválasztási arány $1/F$ -ről P_i -ra változtatható, például kisebb tartományoknál nagyobb P_i -t használva, vagy azért mert a mintavételi kerettel problémák mutatkoznak;

c) az időszakok, valamint az $1/F$ kiválasztási arányok változtatása az egyes periodikus hullámoknál lehetséges ugyan, de a népesség súlyarányaira ügyelni kell;

d) burkoltan feltételezzük, hogy az egyes hullámok által lefedett időszakok kölcsönösen kiegészítik egymást, azaz a heti (vagy havi) minták az egész időszakra (hétre vagy hónapra) vonatkoznak, de a megfigyelési időszak lehet valamilyen szisztematikus mintája a periodusnak, mint például havonta egy hét, amint a CPS-nél van [18];

e) az egyszerű és hatékony összesítés érdekében feltételezzük, hogy a különböző minták kölcsönösen kizáró jellegűek (nincs átfedés), de átfedő minták is alkalmazhatók kellő módszertani odafigyeléssel; a legmegfelelőbb terv lehet az egy évre vonatkozó minta, ahol az évet 52 heti országos mintára célszerű osztani.

Javasolható a guruló mintákat hetente (vagy talán havonta) összegyűjteni úgy, hogy azok egyidejűleg több feladat megoldására is alkalmasak legyenek.

I. A jelenlegi havi és negyedévenkénti munkaerő- és/vagy más rendszeres lakossági felvételek kiválthatók ezzel a módszerrel. Azokban az országokban, amelyekben még nem alkalmazzák ezeket a módszereket, az el-

mondottak ösztönözhetik a bevezetését. A guruló minták több irányú felhasználhatóságát eleve be lehet építeni a mintavételi tervbe. Azok az országok, ahol több jó, széles körű reprezentatív felvételt hajtanak végre, felhasználják az e célra rendelkezésre álló erőforrásokat, de számolni kell két problémával. Néhol nagy a hónapok közötti átfedés, s ez befolyásolhatja néhány változást jelző statisztikai adat, mint például a munkanélküliségi ráta szórását. A jó telefonellátottságú országokban pedig a későbbi telefoninterjúk olcsóbbak lehetnek, mint a lakás első alkalommal történő felkeresése.

II. A legfontosabb eredményt az 52 hetes guruló mintákon alapuló éves statisztikák jelenthetik.

III. Tíz- vagy ötvenkénti minták előállíthatók éves minták kombinációiként.

IV. A továbbiakban szó lesz panelfelvételek egyidejű használatáról is.

V. Ilyen módszerekkel megalapozhatók egyes periodikus vagy egyszeri felvételek is.

A guruló minták költségeit az említett tevékenységek összes költségével kell összehasonlítani, nem pedig csak a havi felvétellel vagy a teljes cenzussal.

Három olyan kiváló mintával találkoztam, amelyeket „kumulált reprezentatív mintáknak” vagy „kumulált reprezentációnak” nevezhetnénk. Ezeket jellemzik:

- egy országos (vagy nagy) populációt reprezentálnak;
- valószínűségi minták;
- nem átfedő periodikus minták;
- kumulált heti, havonkénti vagy negyedéves periodikus minták;
- évet (vagy hosszabb időszakot) átfogó összesítések.

Az Egyesült Államok többcélú lakossági egészségügyi felvétele (Health Household Interview Survey) hetenként mintegy 1000 háztartást és körülbelül 2500 személyt tartalmaz, ami együttesen 52 ezer háztartás és 130 ezer személy. [26] Az ausztráliai lakossági felvételen az egymástól elkülönülő (nem átfedő) negyedéves mintákat összesítik évekre vonatkozóan, jobb tartományi statisztikák érdekében, azonban évről évre 0,5 átfedéssel. Az Egyesült Királyságban szintén negyedéves statisztikákat vonnak össze éves szintre, de a negyedévek között van valamelyes átfedés. [35]

Lehetnek olyan más megoldások is, amelyek az elsődleges mintavételi egységek valamilyen halmazára vonatkoznak. Ezek országos vagy nagyobb régiók szintjén jó becsléseket adhatnak. Az éves összevonások javíthatják a tartományi becsléseket. Ha azonban ezeket nem úgy tervezik, hogy az összes elsődleges mintavételi egységen (Primary Sampling Units – PSU) „átguruljanak”, nem tekinthetők területi részletezettséggel tervezetteknek. Tisztázni kell ezt az eltérést, és mivel a felvételek elég tág köréről van szó, nevezhetnénk azokat „kumulált reprezentatív mintáknak”. Ezzel egyben el is különíthetők a guruló mintáktól. A guruló minta olyan speciális típust képvisel, amely „átgurul” a kumulált mintában lévő összes PSU-n, a guruló cenzus pedig a sokaság teljes lefedését jelenti. ([24], [22])

Guruló minták a tízévenkénti cenzusokhoz

Ebben az esetben következő dilemmával állunk szemben. Egyrészt a tízévenkénti cenzusok a világon mindenütt a legfontosabb és legköltségesebb felvételek. Szükségük mind a nagyközönség, mind a finanszírozó szervezetek által elismert. Vannak hagyományai és megfelelő törvényes háttérük. Ugyanakkor jelentős problémáik és hiányosságaik is vannak. Az egyes országokban és időszakokban a cenzusokat nem egyformán végezték. Már 1965-ben írtam: „... úgy gondolom, hogy a tízévenkénti cenzusok

végrehajtása, amely most tízévenként egyetlen napra vonatkozik, jobb lenne, ha elkülönülő periodikus mintákra osztódna, lefedve az országot 120 havonkénti vagy 40 negyedévenkénti felvétellel”. [12] Ma már tisztábban láthatók – szemben néhány korábbi tanulmánnyal ([14], [15], [19], [23]) – a hagyományból, szokásokból, a törvényekből adódó nehézségek. A tízévenkénti censzusok nagy előrelépést jelentettek, de ha nem lennének már 200 évesek, talán ma már nem találnák ki őket (egyedül tudósok ugyanezt mondják a benzinnel működő belső égésű motorokról). Ez igaz lehet, de nem meggyőző, nem magától értetődő. Világosnak látszik, hogy a különböző országokban a guruló censzusok különböző speciális technikákat igényelnek. Néhány ország fontolgatja a guruló minták és censzusok alkalmazását, de a legfejlettebb technikák a „folyamatos mérések” (az amerikai településfelvétel módszerei), ezekkel az U.S. Census Bureau foglalkozik. ([1], [9], [4])

Különítsük el a censzusok két funkcióját, amelyeket a rövid és a hosszú kérdőívek reprezentálnak. A rövid kérdőívek azt a célt szolgálják, hogy megadják a lakások, a háztartások, családok és a személyek koronkénti és nemenkénti számát, esetleg valamivel többet. Ezt a célt a különböző országok különböző módon és nem egyforma sikerrel érik el. Néhány (északi) országban a nyilvántartások (regiszterek) olyan jól működnek, hogy kérdéses, e célra a teljes számbavétel vagy a guruló censzus lenne jobb és olcsóbb. A guruló censzus funkcióit és lehetséges előnyeit országonként kell megvizsgálni.

Más a helyzet a sok társadalmi–gazdasági változót tartalmazó hosszú kérdőívekkel, beleértve ezek kapcsolatát a guruló mintákkal. Ezek leggyakrabban a censzus 5, 10 vagy 20 százalékos mintájára épülnek. Ezek a minták nagyobbak a reprezentatív felvételeknél, és megfelelő földrajzi, térbeli és tartományonkénti részletezést is adnak. Tízévenkénti felvétel lévén, az éves felvételekkel szemben hátránnyal, késedelemmel járnak.

Napjainkban számos országban növekszik az igény a gyorsan elérhető földrajzilag/közigazgatásilag részletezett társadalmi–gazdasági adatok iránt. Ezek nemcsak kutatási célra használhatók, hanem politikai akciókra is. Az egyre növekvő mobilitás, a gyakori változások a tízévenkénti censzusokat elavulttá teszik. Ugyanakkor a censzusmintának nagy előnye, hogy általános elfogadottságuk mellett a költségeket általában bújtatva, együtt kezelik a kötelező és teljes körű számbavétellel.

Az országos és a nagy régiók adatai az éves összesítésekből becsülhetők, kisterületekre viszont a guruló minták tízévenkénti összesítése a megfelelő. Valószínű, hogy a tízévenkénti censzusok jelenlegi, nem folyamatos végrehajtása nem akadályozza az adatok tíz évre kimunkált évenkénti közlését. (Később erre még visszatérünk.)

Elkerülhetetlen, hogy mondjunk valamit, lehetőleg egyszerűen, a kumulált éves minták súlyozásáról. Tételezzük fel, hogy a periodikus, éves minták nagyjából azonos terjedelműek és felépítésűek. Számolni kell a kumulált minta nagyságával, valamint elavulásával. Tételezzük fel, hogy van tíz darab éves \bar{y}_i átlag, amelyek szerint $\bar{y} = \sum W_i \bar{y}_i$, ahol W_i a tíz évhez tartozó súly, amelyek összege 1. Négy modellt vizsgálunk meg:

$$\bar{y}_c = \bar{y}_0,$$

ahol $W_0 = 1$, a többi $W_i = 0$ (ez az az eset, amikor az összes súlyt az eredeti (\bar{y}_0) censzus éveiből nyerik);

$$\bar{y}_f = \bar{y}_g,$$

ahol $W_g = 1$, az összes többi $W_i = 0$ (ez a modell csak a legutolsó évet használja; ez a változat országos méretben és nagy régióknál használható, amikor az időbeliség fontosabb, mint a minta pontossága, és járványok, tőzsdei

árak, munkanélküliség vizsgálatánál, ahol a rendszertelen ingadozás és nem az egyenletes változás a jellemző, alkalmazható);

$$\bar{y}_e = \sum W_i \bar{y}_i,$$

ahol minden $W_i = 0,1$ (az évenként azonos súlyok használata jó lehet viszonylag változatlan feltételek mellett és egyesek még érvelnek azzal, hogy állandó modellel jobb eredményt kapunk mint az elavult tíz évvel korábbi cenzusadatok használatával);

$$\bar{y}_w = \sum W_i \bar{y}_i,$$

ahol $W_0 \leq W_1 \leq W_2 \dots \leq W_8 \leq W_9$, ami nem csökkenő monotonitást jelent a W_i esetében (ez jó abban az esetben, ha a növekedés görbéje valamilyen modellel, tapasztalati adatokkal vagy azok kombinációjaként írható le; a \bar{y}_f és \bar{y}_e triviális esetek, s magától értetődően jobbak mint \bar{y}_0 ; előfordulhat olyan eset is, amikor monoton növekvő súlyok használata célszerűbb: $W_{i+1} = W_i + k$ ($k > 0$) vagy méginkább: $W_{i+1} = cW_i$ ($c > 1$)).

Fontos kérdések várnak a tudományos kutatásra és a téma további megvitatására. Lehetséges, hogy ez válhat ún. „felfutó ipar”-rá. A fontosabb kérdések:

- lehetséges-e, hogy a statisztikai hivatal képes az „optimális” becslést kialakítani;
- esetleg két vagy három becslést;
- a fogyasztóra bízzák, hogy a tízéves adatból maga alakítsa ki az *a*) vagy a *b*) pont szerinti becsléseket;
- az *a*) esetben használhat-e a hivatal különböző becsléseket nagyobb vagy kisebb tartományokra;
- lehet „átfedés” éven belül vagy évek között, használhatók-e összetett (composite) becslések.

Már hangsúlyoztuk a kormányhivatalok által végrehajtott periodikus felvételek összehasonlítását. Emellett tudományos és nem kormányzati intézmények is növekvő számban végeznek különböző témájú éves felvételeket. A hangsúly az éves adatok és azok változásainak összehasonlításán van. A periodikus felvételek összehasonlítása leginkább a kisterületeknél javítja a mintavételt, főként stabil változók alkalmazásakor. Különösen előnyös az összehasonlás akkor, ha viszonylag állandó jelenségeket vizsgálunk. Az összehasonlás hatékonyabb, mint a súlyozás akkor, ha kicsik a mintavételi egységek vagy változnak a figyelembe vett tartományok. [18]

Részleges átfedések, összehasonlítások és panelek

A havi és negyedéves népesség- és munkaerő-felvételeknél általában valamiféle rotációs mintát használnak, amelyekben a mintavételi egységek területi szegmensek, lakások blokkjai részlegesen átfedik egymást. Ez ötven évvel ezelőtt főként azért volt jelentős újítás mert az egymás utáni időszakok becsléseinek a szórása csökkent az átfedésekben tapasztalható kovarianciák miatt. ([10], [27], [12]) Tovább javították a becsléseket az „összesített becslések” (composite estimator), amelyek nemcsak két átfedő időszakot, hanem több periódust láncoltak össze. Ezt a módszert az U.S. Census Bureau és a Statistics Canada dolgozta ki. [34] Az egyes időszakok közötti erős korreláció miatt jelentősen csökkent a nettó változások becslésének szórása, és meglepő módon még a folyó becslések esetében is adódott szerény előny. Ha nincs erős korreláció, akkor természetesen kevés javulással számolhatunk. ([2], [3])

Az ismételt felkeresések csökkenő költsége az átfedések előnyeit növeli. Nehéz megbecsülni az első és a további felkeresések relatív teljes költségét, ezek a kezdeti kapcsos-

latfelvételtől, a kikérdezéstől és a feldolgozástól függenek. Az első két kiadási tétel jóval kisebb lehet, ha a felvételt telefonon hajtják végre, ezért a relatív költségek országonként nagyon eltérők lehetnek.

A legtöbb – ha nem is minden – periodikus felvételben vannak átfedések és ismételt felkeresések, de a rotáció rendszere országonként nagyon eltérő. Az országok eltérő jellege miatt nehéz egységes állást foglalni, mivel sok minden függ a hagyományoktól, egyéni meggyőződéstől. Az Egyesült Államokban nyolc hónapos egységekből négy havonként a minta felét keresik fel majd a következő négy hónapban a másik felét. ([36], [37], [12]) Ez úgy történik, hogy a legnagyobb átfedés (6/8) az egymás után következő hónapokban van, az egymást követő években pedig 4/8, és ha az átfedések között magas a korreláció, akkor ez a módszer nagyon előnyös.

Többcélú periodikus felvétel tervezésénél számos ismert problémával kell számolni:

- a) kumulált guruló mintáknál az a legjobb, ha nincs átfedés;
- b) havonkénti és éves nettó változások mérésénél az a jó, ha nagy az átfedés, különösen az összetett becslések használatánál;
- c) folyamatos becslések esetében, ha „composite estimatorokat” használunk, a kismértékű (1/4 vagy 1/3 vagy 1/2) átfedés lehet a legjobb; ez igaz idősorok esetére is.

A szakirodalomban számos utalás található erre. Sajnálatos azonban, hogy az átfedésekből adódó előnyöket több – általában figyelmen kívül hagyott – szempont gyengíti:

1. a nemzetközi gyakorlat azt jelzi, hogy az előnyöket önkényesen megválasztott hónapok alapján számolják ki; a politikai igények viszont időben gyakran változnak és eltérhetnek az előre rögzített adatfelvételi tervtől;
2. az összetett becslések szórásának csökkenése a fent említett b) és c) esetben kisebb lehet akkor, ha a korreláció gyenge és változó;
3. a kumulált időszakokra vonatkozó szórás általában alacsonyabb, mint az egyetlen időszakra vonatkozó becslésé;
4. az újbóli felkeresésekből adódhat ún. rotációs csoportok közötti torzítás; biztosan vannak olyan ismételt kikérdezések, amelyek jobban sikerülnek mint az első interjú, de kétségtelen, hogy az ismételt megkérdezések problémáit célszerű külön tanulmányozni.

Jó kompromisszum lehet, ha a nem átfedő részekből álló mintát kiegészítjük egy másik p (talán 1/5 vagy 1/4) arányú átfedő részeket tartalmazó rotációs mintával. Ezzel kiküszöbölhető lenne az 1. pontban említett hiányosság, mivel lennének átfedések, lehetővé téve több összehasonlítást, valamint a nettó változás mérését. Kellenek azonban, olyan jellegű átfedések, amelyek a bruttó változásokat is mérhetővé teszik, ezeket panelek alkalmazásával lehet biztosítani.

A panelek olyan minták, amelyekben ugyanazokat az egységeket (személyek, családok, háztartások) két vagy több alkalommal azzal a céllal kérdezzük meg, hogy az egyedi változások is mérhetők legyenek. Az egyedi változások átlagából becsülhető a sokaság átlagának nettó változása. Az átlagos nettó változásból azonban (közvetlenül) nem tudjuk a bruttó változást becsülni. A sokaság és az egyes egyedek változásának különbsége az egyed/átlag vagy a bruttó/nettó vagy a mikro/makro vagy a belső/külső eltérésekből adódhat.

A nettó változások mögötti bruttó változásokat csak a panelek tudják mérni, kivéve, ha jó modellek vannak. [18] A rendszeres munkaerő-felvételekben nem ez a helyzet, mivel a mintát rotálják, és a háztartások, valamint a személyek változnak vagy elköltöznek.

Az osztott panelminták (Split Panel Designs – SPD) kiegészíthetik a guruló mintákat. ([15], [18], [19]) A részleges átfedéseket két mintával helyettesítik: egy p panel kapcsolódik a független a , b , c , és d ... guruló mintához, így az ismétlődő minták $pa-pb-pc-pd$ stb. részekből állnak. A p panel nagysága a független mintákhoz viszonyítva változó lehet, de egy kicsiny $p/a < 1/3$ arány általában megfelelő. Az SPD-nek a klasszikus részbeni átfedésekkel szemben két fontos előnye van. Először az, hogy tartalmaz valódi panel-elemeket (például személyek, háztartások), amelyek az elemek mozgása miatt nincsenek az egyszerű átfedéseket tartalmazó mintákban. A panelek ugyanis követik a mozgásokat, és így egyedülállóan értékes statisztikákat adnak, ami az egyszerű átfedő mintákra (például szegmensek, PSU-k) nem jellemzők. Másodszor, az SPD-ben az összes időszakra van korreláció és nem csak a klasszikus, szimmetrikus rotációs tervekben önkényesen kijelölt párokban. Ezek az átfedések főként az egymás után következő hónapok és évek változásainak becslését biztosítják. Azonban a mintavételi terv készítésénél gyakran a leginkább kívánatos összehasonlításokat nem ismerjük, és így a korrelációból adódó előny nem mérhető. Az SPD-minták esetében a korreláció az összehasonlítások becslését javítja.

A guruló minták lehetséges módosulásai:

1. átfedések a minta részei között; ezek a guruló mintákban nem szerepelnek;
2. SPD-minták; panelek és átfedések minden időszakban;
3. néhány kisterület túlreprezentálása;
4. néhány költséges terület alulreprezentálása;
5. súlyozás, például a legutóbbi adatokat előnyben részesítő mozgó átlagok;
6. egyes időszakok túl(alul)reprezentálása;
7. kisterületek és időszakok szintetikus becslései (SPREE);
8. több időszak valamilyen egyéb összevonása, például 52 hét = 1 év.

Aszimmetrikus kumuláció

Ez a fejezet hozzásegít annak megértéséhez, hogy mi a különbség a hagyományos, „józan észnek” megfelelő mintavételi tervek és a guruló minták között. Utalni kell azonban arra, hogy az aszimmetrikus kumulációk nem csak a guruló mintáknál használhatók, erre más példák is találhatóak. [17]

Probléma például az, hogy miként lehet a mintavételi hibát és az időbeli változások miatti elavulásból adódó torzítást mérlegelni. Nézzük például az Egyesült Államok folyamatos lakossági felvételét, amelynek havi mintája 60 ezer háztartásból és kétszer annyi felnőtt személyből áll. Sokak szerint egyrészt ez a minta túl nagy, mert a viszonylag kis mintavételi hiba mellett ugyanis a havonkénti közlések pontosságát egyéb tényezőktől (például időjárás, naptári különbségek) függő nem mintavételi hiba jelentősen befolyásolja. Másrészt az egyébként fontos kisterületi statisztikák számára túl kicsi a minta, mert ilyen esetben a mintavételi hiba nagy, ami a megbízhatóságot csökkenti. A kis tartományok lehetnek közigazgatásiak, mint például egyes államok, de lehetnek olyan „keresztosztályok” is, mint például a fekete tizenéves fiúk és lányok helyzete a munkaerőpiacon. A mintavételi szórás még nagyobb lehet a kisterületi statisztikák összehasonlításánál. Ezek általános, bár az egyes országoktól témáktól és változóktól függő problémák. [10]

Ugyanazon periodikus felvételeknek alkalmasnak kell lenniük országos és területi statisztikák előállítására egyaránt. Az aszimmetrikus kumulációk jól szolgálják ezt a célt: a gyakori (havonkénti) statisztikák megfelelő országos adatokat adnak, a kisebb területekre pedig a ritkábban (negyedév, év) végrehajtottak alkalmasak. Ez az a többcélú feladat, ahol a guruló minták teszik a legjobb szolgálatot.

Az aszimmetrikus összevonásokat három ok indokolja:

1. az országok területi felosztása nagyon különböző, állhatnak 50 vagy esetleg 100 részből is (jó példái ennek az Egyesült Államok és Ausztrália államai vagy Kanada és Kína tartományai); hasonló a helyzet a szervezetek, a cégek, az egyetemek és a kórházak stb. esetében is;
2. a fő ismérvek mellett szükség van részletezett statisztikákra is, mint például a megyék, kerületek szerinti bontások;
3. sokszor van szükség összevonásra ritka jelenségek vizsgálatához, például, ha ritka jelenség M számosságát vagy M/N arányát, vagy az Y átlagát kell becsülni az egész sokaságban, illetve kis területekenként. [11]

Az aszimmetrikus összevonások meglehetősen ellentmondásosak. A leggyakrabban használt statisztikai modellek általában csak egy sokaságra vonatkoznak, és nem készítik elő bennünket arra, hogy a sokaságok több rétegűek. ([20], [21]) A térbeli és egyéb részletezések a felvételeket több célúvá teszik, és a guruló minták összevonása jó eszközül szolgál az átlagok becsléséhez.

A szórások kiegyensúlyozásának nehézségei, melyek a különböző nagyságú részekből, valamint az időbeli eltolódásból adódnak, ismertek és változók szerint erősen eltérők. Ha a „teljes mintavételi hibának” van egyáltalán valamilyen értelme, úgy az aszimmetrikus összevonásoknak van szerepe. Az új és jó módszerek kidolgozása ugyanis sok erőfeszítést, tehetséget és időt igényel.

Következtetések

Az utóbbi ötven évben egyre szélesebb körben terjedtek el a negyedévenként, havonta, hetente ismétlődő felvételek. Mind több országban használják nemcsak a statisztikai hivatalok, hanem más intézmények is esetenként éves becslésekre. Ez a jövő útja.

A felvételek célja többek között a munkanélküliség, a járványok, a gazdasági ingadozások időbeni változásának mérése országos szinten és nagyobb területekre vonatkozóan. Ezek a felvételek kis területek, csoportok vizsgálatára nem alkalmasak.

A kisterületi statisztikák iránt is egyre nagyobb az igény mind a társadalomkutatók, mind a közigazgatás döntéshozói körében. A kisterületek adatai az elmúlt két évszázad során fokozatosan, szinte minden országban bevezetett tízévenkénti censusokból nyerhetők adatok. A legtöbb census nemcsak a személyek és háztartások egyszerű összeszámlálását célozza, hanem különböző társadalmi-gazdasági mutatószámok területi részletezését is lehetővé teszi. A censusok adatai azonban gyorsan pontatlanná, elavulttá válnak, folyamatos felhasználásra főként a növekvő mobilitás miatt csak korlátozottan alkalmasak. Viszont vannak már új módszerek a friss információs igények kielégítésére.

Erre javasolom, hogy az adatgyűjtéseket hetente vagy esetleg havonta guruló mintákon végezzék, amelyek egyidejűleg több fontos célt is meg tudnak valósítani.

1. A guruló minták a jelenleg végzett havi vagy negyedéves munkaerő-felvételek és/vagy a folyamatos lakossági felvételek helyébe léphetnek. Ösztönözni kell ezeknek a

módszereknek az adaptálását mindenütt, ahol még nem használatosak. A több célra használható guruló mintákat már eleve be kell építeni a mintavételi tervekbe. Az egyes országokban a már működő széles körű adatfelvételek anyagi erőforrásai felhasználhatók erre a célra, de az átalakításnál két akadállyal is számolni kell. Sok helyen meglehetősen nagy a havonkénti átfedés, ami a változások mérésénél, például ha a munkanélküliség változását kell mérni, valamelyes előnyt jelenthet. Azokban az országokban pedig, amelyek telefontal jól ellátottak, az ismétlések további kikérdezések olcsóbbak lehetnek, mint az első felkérésen alapulóak.

II. A legfontosabb eredmény minden bizonnyal az 52 héten és guruló mintákon alapuló éves statisztika.

III. A tízévenkénti (ötévenkénti) mintákat elő lehet állítani éves minták kombinációiként.

IV. Panelvizsgálatokat is lehet kiegészítésül végezni, amint arról szó volt.

V. A minták rendszere felhasználható, periodikusan ismétlődő vagy egyszeri más felvételek céljára is.

A guruló minták költségeit nemcsak egy-egy kiragadott esettel, mint például egy census vagy a CPS, hanem az egész felvételi tevékenység összes költségével kell összevetni.

Végül utalni kell a javasolt módszerek megvalósításával kapcsolatos nehézségekre. Az időbeli összevonásnak az adott helyzettől és a különböző országoktól függő számos technikai akadálya lehet. A „guruló minták” elvét részletesen technikai lépésekre kell lebontani, mivel – a szólás mondja – „az ördög a részletekben van”. Bizonyos esetekben nagyon nehéz a mintát az elsődlegesen kiválasztott részek alapján kiterjeszteni a teljes sokaságra. Vannak olyan rétegek is, amelyek megfigyelése nagyon költséges. Végül valamely időtartamra vonatkozó következtetések értelmezése mind statisztikailag, mind filozófiailag, pszichológiailag egyaránt nehézségekbe ütközhet. Ehhez új szemléletre, új „paradigmára” van szükség.

IRODALOM

- [1] *Alexander, Charles H.*: A continuous measurement alternative for the U.S. Census. Report to USCB, also presented to the 1993 meeting of the American Statistical Association. 1993.
- [2] *Binder, D. A. – Dick, J. P.*: Modeling and estimation for repeated surveys. *Survey Methodology*. 1989. 15. évf. 29–45. old.
- [3] *Binder, D. A. – Hidirioglou, M. A.*: Sampling in time. Megjelent: Handbook of Statistics. Vol. 6. Szerk.: *Krishnaiah, P. F. – Rao, C. R.* Elsevier. Amsterdam. 1988. 187–211. old.
- [4] *Bounpane, P.*: How increased automation will improve the 1990 Census. *Journal of Official Statistics*. 1986. 4. évf. 545–553. old.
- [5] *Ericksen, E. P.*: A method for counting sample survey data and asymptotic indicators. *Demography*. 1973. 137–160. old.
- [6] *Hansen, M. H. – Hurwitz, W. N.*: Sampling methods applied to census work in U.S. Bureau of the Census. Megjelent: The History, Operations and Organization of the Bureau of Census. Government Printing Office. Washington. 1946. 83–93. old.
- [7] *Hansen, M. H. – Hurwitz, W. N. – Madow, W. G.*: Sample survey methods and theory. Vol. I. John Wiley and Sons. New York. 1953.
- [8] *Hauser, Ph. M.*: Proposed annual census of the population. *Journal of the American Statistical Association*. 1942. 81–88. old.
- [9] *Herriot, R. – Mateman D. J. – McCarthy, W. F.*: The decade census program. US Census Bureau. Belső tervezet.
- [10] *Jessen, R. V.*: Statistical investigation of a sample survey for obtaining farm facts. Ames, IA: Iowa Ag. Exp. Station. Bulletin 304.
- [11] *Kalsbeek, W. D.*: A method for obtaining local postcensal estimates for several types of variables. University of Michigan. Ann Arbor. PhD 1973.
- [12] *Kish, L.*: Survey sampling. John Wiley and Sons. New York. 1965.
- [13] *Kish, L.*: Samples and censuses. *International Statistical Review*. 1979. 99–109. old.

- [14] Kish, L.: Rotating samples instead of censuses. Asian and Pacific Census Forum. 1979. 1–2. old., 12–13. old.
- [15] Kish, L.: Using cumulated rolling samples. U.S. Government Printing Office. No. 80-52810. 1981. 78. old.
- [16] Kish, L.: Data collection for details over space and time. Megjelent: Statistical methods and the improvement of data quality. Szerk.: T. Wright. Academic Press. New York. 1983. 73–84. old.
- [17] Kish, L.: Timing of surveys for public policy. *Australian Journal of Statistics*. 1986. 1–12. old.
- [18] Kish, L.: Statistical design research. Chapter 6. Sample designs over time. John Wiley and Sons. New York. 1987.
- [19] Kish, L.: Rolling samples and censuses. *Survey Methodology*. (16) 1990. 63–79. old.
- [20] Kish, L.: Multipopulation survey designs. *International Statistical Review*. 1994. 167–186. old.
- [21] Kish, L.: Periodic and rolling samples and censuses. Chapter 7. Megjelent: Statistics and public policy. Szerk.: Spencer, B. D. Oxford University Press. 1994.
- [22] Kish, L. – Lovejoy, W. – Rackow, P.: A multistage probability sample for continuous traffic surveys. Proceedings of the social statistics section. American Statistical Association. 1961. 227–230. old.
- [23] Kish, L. – Verma, V.: Censuses plus samples: Combined uses and designs. *Bulletin of the International Statistical Institute*. 1983. 66–82. old.
- [24] Moonney, H. W.: Methodology in two California health surveys. U.S. Public Health Monograph No. 70. 1956.
- [25] Moser, C. A. – Kalton, G.: Survey methods in social investigation. Heineman Educational. London. 1971.
- [26] Statistical design of the health household interview survey. Public Health Services. 584-A2. National Center for Health Statistics. 1958. 15–18. old.
- [27] Patterson, H. O.: Sampling on successive occasions with partial replacement of units. *Journal of Royal Statistical Society* (B). 1950. évi 12. sz. 241–55. old.
- [28] Platek, R. – Rao, J. N. K. – Sarndal, C. E.: Small area statistics. Szerk.: Singh, M. P. John Wiley and Sons. New York. 1987.
- [29] Purcell, N. J. – Kish, L.: Estimation for small domains. *Biometrics*. 1979. 365–384. old.
- [30] Redfern, P.: Population registers. *Journal of Royal Statistical Society* (A). 1989. 1–41. old.
- [31] Redfern, P.: Numbering the people. Megjelent: Statistics and public policy. Szerk.: Spencer B. D. Oxford University Press. 1989.
- [32] Scheuren, F.: Comments on Rolling samples and census. *Survey Methodology*. 1990. 72–79. old.
- [33] Schmitt, R. C. – Crossetti, A. H.: Accuracy of the ratio-correlation method of estimating postcensal population. *Land Economics*. 1954. évi 279–280. old.
- [34] Singh, A. – Merkouris, P.: Composite estimation by modified regression for repeated surveys. Proceedings of the section on survey research methods. American Statistical Association. 1995. 420–425. old.
- [35] Steel, D.: Producing monthly estimates of unemployment and employment. *Journal of the Royal Statistical Society* (A). 1997. évi 5–46. old.
- [36] Methods of population estimation. Current Population Reports Series P-25. U.S. Bureau of the Census. No. 339., No. 427. 1966.
- [37] The current population survey: Design and methodology. Technical Paper 40. U.S. Bureau of the Census. 1978.

TÁRGYSZÓ: Periodikus felvételek. Guruló minták.

SUMMARY

We must confront a triple aspect of our task here. First, we must lay ground and construct the framework for the basic relations between two major sources of statistical variations in survey sampling: variations over space and over time. We must also add a third dimension to space and time: that involving diverse variables and populations, because surveys are typically multivariable and multipopulation in practice. Second, the triple sources of variations lead to a series of related problems that surveys must increasingly come to recognize and deal with; and to attempt to „solve”. The problems arise from expressed needs of institutions areas (microspatial), or other domains, and also rich in content (variables). Third, we shall suggest a general method of „solution” for those problems, for which I suggest a general name of „rolling samples”.

MUNKANÉLKÜLISÉG MAGYARORSZÁGON A KILENCVENES ÉVEKBEN

CSABA ERIKA

A nyolcvanas évek közepén megjelenő reformprogramok a munkanélküliséget a gazdaság korszerűsítésének elkerülhetetlen velejárójának tekintették. Az elbocsátások következtében a munkát keresők száma hónapról hónapra nőtt. A munkát keresők számának növekedése azonban elsősorban nem a kívánt szerkezetváltás, hanem a gazdasági recesszió következménye volt.

A munkahelyi szervezeteken belüli dolgozók munka- és kereseti viszonyait nagyrészt meghatározó mikrostruktúrákra nehezedő külső nyomás miatt az elbocsátások ekkor még elsősorban a többnyire hátrányos helyzetű ún. „kapun belüli munkanélkülieket” sújtották, akik többnyire iskolázatlan és szakképzetlen (esetleg korlátozott munkaképességű) emberek voltak, akiknek nem tudtak munkát adni, vagy csak igen alacsony hatékonysággal tudták őket foglalkoztatni. Ennek megfelelően bérük is rendkívül alacsony volt. Az akkori bérszabályozás miatt – az állami vállalatok a létszámcsökkenés révén megtakarított összegeket a vállalatnál maradók bérnövelésére fordíthatták – a vállalatok elsősorban őket bocsátották el, s még nem fogtak hozzá a létszámfeleslegek rendszeres és ésszerű leépítéséhez, amitől a munkanélküliség növekedési üteme már korábban felgyorsulhatott volna. A munkanélküliek számát gyarapították továbbá az első ízben munkát vállalni szándékozó, de a restriktív gazdaságpolitikából fakadó intézkedések következtében megfelelő munkahelyet nem találó fiatalok, akik már a teljes foglalkoztatás idején sem tudtak elhelyezkedni; a központi felszámolási–szanalási eljárások, csőd eljárások miatt elbocsátottak, akik gyakran olyan földrajzi területekre koncentráálódtak, ahol más szervezetek sem tudták felszívni a felszabadult munkaerőt; az ingázók, a bejárók egy része, akiknek utazási költségeit nem tudták vagy nem akarták a munkavállalók tovább átvállalni, támogatni.

A munkaerő-közvetítő szervek által nyilvántartott (regisztrált) álláskeresők számáról 1987-től vannak havi gyakoriságú információink. A nyilvántartott munkanélküliek¹ száma 1992-ig még nagyon alacsony volt – csak nagyon kevesen részesültek anyagi támogatásban –, lényegesen eltért tehát a valóságosan munkát kereső munkanélküliek számától. (Az 1990.

¹ Regisztrált munkanélküli az a személy, aki munkaviszonnyal nem rendelkezik (de végezhet munkát a mindenkori törvényben meghatározott feltételek mellett), nem nyugdíjas, nem tanuló, foglalkoztatást elősegítő támogatásban nem részesül, munkát keres (2 havonta jelentkezik a munkaügyi kirendeltségen), egy adódó állás elfogadására rendelkezésre áll, munkanélküliként regisztráltatta magát.

évi népszámlálás a 2 százalékos képviseleti minta alapján 110 ezer munkanélkülit mutatott ki. A regisztrált munkanélküliek száma 1990-ben csupán 24,2 ezer fő volt.)

Tömeges munkanélküliség a 90-es években

A kelet-európai piacok elvesztése és a piacgazdaságba való átmenet együtt idézték elő a munkanélküliség robbanásszerű növekedését. Az újabb munkanélküliek gyorsan növekvő tömege a 90-es évek elején nem elsősorban a szerkezeti átalakulás, hanem a gazdasági visszaesés miatt vesztette el munkahelyét. A munkaerőpiacot a kereslet hiányából származó kényszerű és általános munkanélküliség jellemezte.

A nemzetgazdaság munkaerő-keresletének visszaesése három ágazat – a mezőgazdaság, az építőipar és az ipar – munkahelyeinek gyors csökkenésére vezethető vissza. A fejlett piacgazdaságoktól eltérően – ahol a bányászat és a kohászat mellett elsősorban a könnyűipar aránya csökkent – Magyarországon a gépipari termelés esett vissza a legnagyobb mértékben, míg az elmaradottabb országokra jellemző könnyűipar és az élelmiszeripar termelése az átlagosnál kisebb mértékben csökkent.

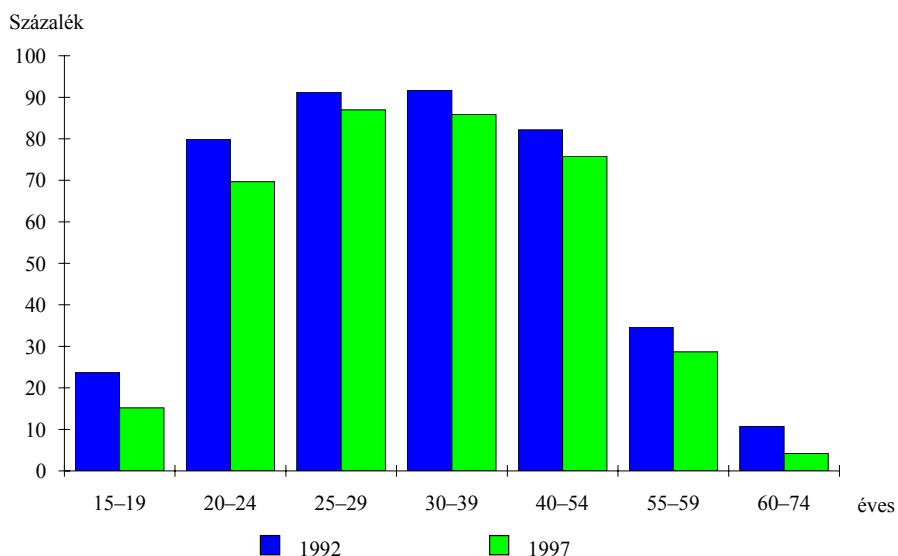
A magyarországi munkanélküliség növekedése robbanásszerű volt és ütemét tekintve – a nyugati világban – példa nélküli. A regisztrált munkanélküliek száma 1991 januárjában elérte a 100 ezret, a munkanélküliség január havi rátája (a munkanélkülieknek a gazdaságilag aktív népességen belüli aránya) pedig az 1,9 százalékot. 1991 végére mind a munkanélküliek száma, mind aránya megnégyszereződött (406 ezer, illetve 7,5 százalék), egy évvel később pedig elérte a 663 ezer főt, illetve a 12,7 százalékot. E magas munkanélküliségi ráta annak következménye, hogy a foglalkoztatottak száma nagyobb mértékben csökkent, mint ahogy a munkanélküliek száma emelkedett. A munkájukat elvesztett foglalkoztatottak egy része ugyanis nem vált munkanélkülivé, hanem elhagyta a munkaerőpiacot: voltak olyanok, akik nem kezdtek el azonnal munkát keresni; a foglalkoztatott nyugdíjasok tekintélyes részét bocsátották el, és számukra reménytelen volt új munkahely szerzése; a 90-es évek elején tömegesen váltak ki a munkaerőpiacból a nyugdíjkorhatárhoz közeledő munkavállalási korúak, és a rokkantnyugdíjasok száma is nagy mértékben emelkedett. Az 1993 utáni helyzetet az jellemezte, hogy bár kis mértékben folyamatosan csökkent a munkanélküli állomány, ezzel párhuzamosan tovább folytatódott a foglalkoztatottak számának csökkenése. A gazdasági aktivitás (a gazdaságilag aktív népességnek – azaz a foglalkoztatottaknak és munkanélkülieknek – az össznépességen belüli aránya) tehát folyamatosan csökkent. Ebben nem kis szerepe volt annak is, hogy meghosszabbodott az iskolában töltött idő, így kitolódott az iskolarendszertől való kilépés időpontja. Ez a legfiatalabb korosztályoknak reális alternatívát jelentett a munkanélküliséggel szemben.

A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény (a továbbiakban: foglalkoztatási törvény) alapján 1992. januártól nagy tömegek részesülhettek valamilyen a munkanélküli ellátásban, aminek egyik feltétele volt, hogy a munkanélküli a munkaügyi központnál jelentkezzen és nyilvántartásba vétesse magát. A folyósítási idő a járulékfizetési időtől függően maximum 1,5 év lehetett.² A regisztrált munkanélküliek számának robbanásszerű növekedésében feltehetően ez is közrejátszott.

² Nemzetközi tapasztalat, hogy a hosszabb segélyfizetési idő növeli a munkanélküliség időtartamát, tehát a tartósan munkanélküliek arányát is, ezért a munkanélküliség kezelésének egyik lépése a segélyfizetési időtartam csökkentése.

Korábban ugyanis a munkanélküliek nem voltak eléggé érdekeltek abban, hogy nyilvántartásba vétessék magukat, mivel a munkaközvetítők csak kevés álláslehetőséget tudtak felkínálni.

1. ábra. Az aktivitási arányok* korcsoportonként

* A gazdaságilag aktívak (foglalkoztatottak és munkanélküliek együtt) aránya. (A gyedben, gyesen lévőek a gazdaságilag aktívak között szerepelnek.)

1. tábla

A regisztrált munkanélküliséggel kapcsolatos adatok

Év (december)	A regisztrált munkanélküliek száma (fő)			A munkanélküli-ellátásban részestültek száma (fő)			Átlagos ha- vi segély (forint)	Jövedelempótló támogatásban részestült (fő)	Bejelentett üres álláshe- lyek száma
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt			
1990	.	.	79 521	36 884	24 809	61 693	5 815	.	16 815
1991	238 999	167 125	406 124	182 363	129 714	312 077	7 310	.	11 529
1992	389 968	273 059	663 027	280 205	196 757	476 962	8 828	41 250	24 097
1993	376 076	255 974	632 050	190 981	135 637	326 618	9 949	141 451	28 089
1994	302 560	217 032	519 592	105 121	86 472	191 593	11 237	206 655	30 806
1995	285 303	210 590	495 893	104 819	94 084	198 903	11 730	193 022	26 756
1996	275 383	202 076	477 459	72 826	66 582	139 408	13 461	211 615	35 540
1997	261 405	202 557	463 962	72 552	64 155	136 707	16 141	194 522	36 306

Valamennyi munkanélküli juttatás igénybevehetőségének előfeltétele a regisztráció, így az abban szereplő munkanélküli szám függvénye a mindenkori jogszabályoknak. Ezért részben a reális időbeli összehasonlítás, részben az azonos alapokon nyugvó nemzetközi összehasonlítás lehetőségének megteremtését, a munkanélküliség szintjének és állomány-összetételének nemzetközi vizsgálatát egy jól standardizált felvétel, a munka-

erő-felmérés biztosíthatja, mely felmérést a hazai statisztikai gyakorlatba 1992-ben vették be. Ez a lakossági kikérdezésen alapuló, negyedéves gyakorisággal ismétlődő felvétel a 15–74 éves népesség gazdasági aktivitását vizsgálja. Jóllehet vonatkozási köre életkor tekintetében jóval szélesebb mint a regisztrációé, a fogalmak eltérő tartalma miatt a munkaerő-felmérésből származó munkanélküli-adatok mégis mindig alacsonyabbak.³

A munkanélküliség tárgyalásakor fontos még megemlíteni, hogy az állástalanoknak egy tekintélyes rétege nem jelenik meg sem a hivatalos regiszterben, sem a munkaerő-felmérés szerinti munkanélküli-állományban, mert bár vállalnának rendszeres munkát, mégis feladták az aktív munkakeresést. Úgy gondolják, hogy nincs meg a megfelelő szakképzettségük, vagy környezetükben amúgy is túl sok a munkanélküli, vagy túl idősök, illetve túl fiatalok, s ezért úgy sem találnának megfelelő munkát. A nemzetközi gyakorlatban ezeket reményvesztetteknek (discouraged workers), a hazai munkaerő-felmérésben passzív munkanélkülieknek nevezik, s számuk éves átlagban meghaladja a 100 ezret.

2. tábla

A 15–74 éves népesség gazdasági aktivitása nemeként

Év	Foglalkoztatottak*	Munkanélküliek	Gazdaságilag aktívak	Gazdaságilag nem aktívak	Ebből passzív munkanélküliek	Munkanélküliségi ráta** (százalék)
Férfi						
1992	2223,8	265,9	2489,7	1239,7	74,2	10,7
1993	2086,3	316,0	2402,3	1343,8	63,6	13,2
1994	2062,1	274,8	2336,9	1401,9	62,0	11,8
1995	2055,8	261,5	2317,3	1435,9	57,1	11,3
1996	2040,2	243,7	2283,9	1453,0	58,9	10,7
1997	2046,7	214,1	2260,8	1479,5	53,6	9,5
Nő						
1992	2108,7	178,3	2287,0	1962,3	78,8	7,8
1993	1990,8	202,9	2193,7	2073,3	52,9	9,2
1994	1929,9	176,4	2106,3	2175,0	45,9	8,4
1995	1902,7	155,0	2057,7	2288,5	49,6	7,5
1996	1904,5	156,4	2060,9	2306,8	42,9	7,6
1997	1891,7	134,7	2026,4	2033,3	40,1	6,6
Együtt						
1992	4332,5	444,2	4776,7	3202,0	153,0	9,3
1993	4077,1	518,9	4596,0	3417,1	116,5	11,3
1994	3992,0	451,2	4443,2	3576,9	107,9	10,2
1995	3958,5	416,5	4375,0	3724,4	106,7	9,5
1996	3944,7	400,1	4344,8	3759,8	101,8	9,2
1997	3938,4	348,8	4287,2	3512,8	93,7	8,1

* A gyeden, gyesen lévőkkel és sorkatonákkal együtt.

** A munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív népességhez viszonyítva.

³ A munkaerő-felmérés fogalmi szerinti munkanélküli az a 15-74 éves személy, aki a vonatkozási héten (a hónap 12. napját magába foglaló héten) nem dolgozott és nincs állása, aktívan keres állást, egy adódó állás elfogadására rendelkezésre áll, illetve az, akinek nincs munkája, de nem keresett, mert korábban már talált, és azt 30 napon belül elkezd.

Az európai piacgazdaságokra jellemző, a gazdaság szerkezeti korszerűsítésének következményeként fellépő strukturális⁴ és a munkaerő-kereslet és -kínálat egymáshoz igazodásának nehézségeiből eredő súrlódásos munkanélküliséggel szemben hazánkban a keresletelégtelem okozta kényszerű és általános munkanélküliség a jellemző [5], szintje 1996-ban a közepes munkanélküliségi mutatójú EK-országokénál alig 1 százalékponttal volt alacsonyabb.

A termelés gyors és nagymértékű visszaesése a teljes kelet-közép-európai régióra jellemző. Ezen országokat elsősorban a szovjet gazdaság összeomlása rántotta magával. Elvesztették korábbi nyersanyagforrásaik és árupiacaik jó részét, az új piacokra való bejutás számos korlátba ütközött, a belső kereslet pedig jelentősen visszaesett. Ehhez még hozzájárult a beruházások folyamatos és nagymértékű csökkenése. 1990 után a régió országainak többségében rendkívül gyorsan csökkent a foglalkoztatottak száma, az alacsony termelékenység változatlan maradt, nőtt a munkanélküliség. [6] A kelet-közép-európai országok közül 1995-ben Lengyelországban és Szlovákiában a munkanélküliségi ráta meghaladta a 10 százalékot (13,3 és 12,8 százalék), Szlovéniában 7,4, Csehországban 4,1 százalék volt.

A munkanélküli-állomány összetétele

1992 vége és 1993 eleje fordulópont volt a munkanélküliség történetében: a munkanélküliek állományának jelentős mennyiségi növekedését minőségi átalakulás kísérte. 1992 végén tömegesen kerültek ki munkanélküliek a nyilvántartásból, akik így „segélyezetttekből” „járadékosokká” váltak. Ezzel nemcsak a járadék összege lett kisebb, hanem a munkaerőközpontokkal is elveszítették kapcsolatukat, és feladták a reményt, hogy munkahelyet találjanak. Ugyanakkor 1992–1994-ben több tízezer pályakezdő lépett a munkaerőpiacra, akiknek egy része nem tudott elhelyezkedni, s így vagy munkanélkülivé, vagy újra gazdaságilag inaktívvá váltak.

A kialakult helyzetet az ún. munkanélküliségi szociális paradoxon jellemzi. *Bánfalvy Csaba* szerint [1]: „...a munkanélküliség emelkedésével javul a munkanélküliek átlagos szociális állapota (anyagi helyzete, iskolázottsága és szaktudása, egészségi állapota, korösszetétele és lakóhelyi jellemzőik stb.). A korábban a munkanélküliek között domináló „gyenge” társadalmi csoportok (betegek, képzetlenek és iskolázatlanok, idősek, falusiak stb.) mellé beléptek a munkanélküliek közé a társadalom középosztályi kategóriáiból származó, munkaerő-piaci szempontból közepesen vagy nagyon erős csoportok is (egészségesek, képzettek és iskolázottak, közép- és fiatalok, városiak stb.)”.

A munkanélküliek összetételét a továbbiakban a Központi Statisztikai Hivatal munkaerő-felmérésének 1992. és 1997. évi adatai alapján vizsgáljuk. A munkanélküliek állományán belül a vizsgált időszakban a férfiak aránya átlagosan 61 százalék volt. Nemcsak a munkanélküliek aránya, hanem a munkanélküliségi ráta is magasabb a férfiak körében. A nők 3-4 százalékponttal alacsonyabb rátájának oka egyrészt az, hogy a gyermekgondozási ellátást igénybe vevők – noha átmenetileg nem dolgoznak – a foglalkoztatottak számát növelik. Másrészt a munkanélküliek fő kibocsátó ágazatait jelentő mezőgazdaság, építőipar, kohászat és fémfeldolgozás, valamint gépipar nagyobb arányban

⁴ A fejlett piacgazdaságokban a strukturális átalakulást jelentős részben a felgyorsult technikai-tudományos fejlődés és a világgazdasági munkamegosztás változásai idézik elő.

foglalkoztatott férfiakat, mint nőket, ugyanakkor a lényegesen kisebb létszámvesztés jellemezte szolgáltatási területeken a női foglalkoztatottak túlsúlyban.

Az összes munkanélkülinek közel 40 százalékát a 15–29 éves fiatal korosztályokba tartozó munkanélküliek teszik ki. A nők körében átlagosan 3-5 százalékponttal alacsonyabb az arányuk, mint a férfiak körében, ami döntően azzal magyarázható, hogy erre a korra esik a gyermekvállalások nagy része. A munkanélküliségi ráta a legfiatalabbak, a 15–19 évesek korosztályában közel háromszor akkora, mint a 15–74 éves népesség átlaga. Ez azt jelenti, hogy a gazdaságilag aktív 15–19 éves férfiaknak több mint az egyharmada, nőknek pedig egynegyede munkanélküli. A 20–24 évesek körében a munkanélküliségi ráta az átlagosnál néhány – a férfiak körében 5-6, a nők körében 1-2 százalékponttal – magasabb, a 25–29 éves korosztályban az átlagosnak megfelelő, vagy – 1992 kivételével – annál némileg alacsonyabb.

3. tábla

A munkanélküliségi ráta korcsoport szerint, nemenként*

Időszak	15–19	20–24	25–29	30–39	40–54	55–59	60–74	Összesen
	éves (százalék)							
	Férfi							
1992	28,2	16,2	11,8	10,1	8,2	6,3	3,9	10,7
1993	35,0	19,5	12,8	12,0	10,7	8,6	6,5	13,2
1994	30,9	18,1	11,6	10,8	9,3	7,1	6,9	11,8
1995	32,3	16,8	11,0	10,7	8,9	5,9	4,4	11,3
1996	31,1	15,6	10,8	10,0	8,5	6,6	3,4	10,7
1997	28,3	14,3	9,5	8,6	7,4	7,3	5,3	9,5
	Nő							
1992	23,7	8,4	7,9	7,5	6,4	5,5	4,6	7,8
1993	28,1	10,1	9,1	8,8	7,1	9,0	12,7	9,2
1994	24,6	10,0	7,5	8,2	6,5	4,4	14,4	9,4
1995	25,9	8,6	6,2	7,6	6,2	5,5	5,8	7,5
1996	25,0	9,0	7,5	6,8	6,6	4,8	7,8	7,6
1997	25,3	7,7	5,4	6,5	5,7	4,9	7,7	6,6
	Együtt							
1992	26,1	12,4	9,9	8,8	7,4	6,1	4,2	9,3
1993	31,7	15,0	11,0	10,5	8,9	8,7	9,3	11,3
1994	28,0	14,3	9,6	9,5	7,9	6,3	10,2	10,2
1995	29,6	12,9	8,7	9,2	7,6	5,8	4,9	9,5
1996	28,4	12,5	9,2	8,4	7,6	6,1	5,4	9,2
1997	27,0	11,1	7,5	7,6	6,5	6,5	6,3	8,1

* A munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív népességhez viszonyítva. (A gyeden, gyesen lévők a gazdaságilag aktívok között szerepelnek.)

Az elhelyezkedési esélyeket nagymértékben növelik a képzettség, az iskolai végzettségi szint emelése, a szakképzettség megszerzése s az iskolai kereteken kívül elsajátítható kiegészítő tudás. A munkaerő-felmérés 1996. IV. negyedévi kiegészítő felvétele alapján az összes 15–29 éves fiatalnak kétharmada – bevallása szerint – semmilyen idegen

nyelven nem ért. Mind a nyelvtanfolyamok, mind az egyéb tanfolyamok tekintetében a községekben élő fiatalok hátrányban vannak. A fiatalok képzettségi szintje a települések nagyságával növekszik. Nemcsak arról van szó, hogy a magasabb képzettséget elsősorban a nagyobb településeken lehet megszerezni, de a speciális képzettség gyakorlására is kisebb az esély a kisebb településeken. A lakóhelytől távoli munkavállalás pedig vagy a magas utazási költségek miatt, vagy a lakásfeltételek megteremtésének anyagi terhei miatt lehetetlen sok fiatal számára. (A fiatalok mobilitására jellemző, hogy mindössze 11 százalékuk vállalná azt, hogy elköltözik új munkahely reményében az ország más részébe, 41 százalékuk pedig csak helyben vállalna munkát.) Meglepő módon a továbbtanulási szándék elsősorban nem az életkortól függ, hanem a lakóhelytől. A nem dolgozó és nem tanuló 15–19 évesek 22,4, a 20–24 évesek 20,0, a 25–29 évesek 19,7 százaléka szeretne tanulni. A tanulási szándék a településmérettel párhuzamosan csökken: a 15–29 éveseknek Budapesten 35,6, községekben csak 16,2 százaléka szeretne tanulni. [9]

A munkanélküliek iskolázottsági szintje 1996-ig folyamatosan emelkedett.

4. tábla

A munkanélküliek számának megoszlása legmagasabb iskolai végzettség szerint, nemeként

Legmagasabb iskolai végzettség	A összes munkanélküli (százalék)						A 15–29 éves munkanélküliek (százalék)					
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1992	1993	1994	1995	1996	1997
	Férfi											
8 általános vagy kevesebb	41,0	39,0	7,3	37,7	37,6	38,9	39,6	35,3	31,5	37,3	39,7	41,2
Szaktanulmányozó vagy szakiskola	39,0	40,8	42,7	44,0	44,0	43,6	42,6	46,4	50,1	47,8	44,3	43,6
Középfokú iskola	16,1	17,3	15,8	14,7	15,1	15,4	15,2	16,6	16,7	13,3	14,4	14,2
Felsőfokú iskola	3,9	2,8	4,3	3,6	3,3	2,1	2,6	1,7	1,7	1,6	1,6	1,0
<i>Együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
	Nő											
8 általános vagy kevesebb	49,0	45,8	44,4	41,0	38,2	44,2	44,6	36,7	35,2	33,6	29,3	38,7
Szaktanulmányozó vagy szakiskola	21,2	22,6	23,1	24,3	24,9	23,2	26,8	32,8	31,4	32,3	34,4	31,7
Középfokú iskola	26,7	27,4	29,4	29,7	31,6	28,5	26,3	28,5	31,8	31,1	32,3	27,7
Felsőfokú iskola	3,1	4,2	3,1	5,0	5,4	4,1	2,3	2,0	1,5	3,1	4,0	1,9
<i>Együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
	Összesen											
8 általános vagy kevesebb	44,2	41,7	40,1	38,9	37,8	41,0	41,5	35,8	32,9	36,1	35,8	40,3
Szaktanulmányozó vagy szakiskola	31,8	33,7	35,0	36,7	36,5	35,8	36,7	41,3	43,3	42,6	40,7	39,4
Középfokú iskola	20,4	21,3	21,1	20,3	21,5	20,4	19,3	21,0	22,2	19,3	21,0	19,0
Felsőfokú iskola	3,6	3,4	3,8	4,1	4,1	2,8	2,5	1,8	1,6	2,1	2,5	1,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

1992-ben még 44,2 százalékuknak volt alacsony iskolai végzettsége (általános iskola 8 osztálya vagy annál kevesebb), 1996-ban ez az arány már csak 37,8 százalékot tett ki, de 1997-ben 41 százalékra nőtt. 1992-ben még 8 százalékponttal magasabb volt az ala-

cseny iskolai végzettségűek aránya a nők körében a férfiakhoz képest, ez a különbség 1996-ra 1 százalékpontra csökkent, de 1997-ben ismét jelentős (5,3 százalékpontos) lett a különbség. A felsőfokú végzettségű munkanélküliek aránya az egész időszak alatt igen alacsony maradt.

A fizikai munkát végzők köréből munkanélkülivé váltak esetében az átlagosnál lényegesen magasabbak a munkanélküliségi ráták. Kiemelkedik a férfiaknál a szakképzettséget nem igénylő foglalkozást végzők csoportja, akiknél az 1997-es ráta (20,4%) több mint kétszerese a férfiakra jellemző 8,1 százalékos átlagnak.⁵

A korábban munkával rendelkező férfiaknak átlagosan 90 százaléka munkanélkülivé válásukat megelőzően fizikai munkát végzett, ezen belül is kiemelkedő az ipari és építőipari foglalkozásuk aránya. A nők egyharmadát döntően középfokú képzettséget igénylő szellemi munkakörből bocsátották el, egyötödét pedig a szolgáltatás területéről.

5. tábla

A munkanélküliek számának megoszlása korábbi foglalkozásuk foglalkozási főcsoportja (FEOR) szerint*

Foglalkozási főcsoport	Férfiak megoszlása az				Nők megoszlása az			
	1994	1995	1996	1997**	1994	1995	1996	1997**
	évben (százalék)							
Törvényhozók, igazgatási, érdekképviseleti, gazdasági vezetők	2,6	2,9	2,1	2,3	3,1	1,2	1,2	1,8
Egyetemi, főiskolai képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások	2,6	1,7	1,9	1,6	2,6	4,1	3,7	3,2
Egyéb felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások	4,6	4,8	4,6	3,7	11,5	11,7	13,5	9,7
Irodai és ügyviteli (ügyművelési) jellegű foglalkozások	1,0	0,7	0,8	1,1	20,4	17,2	14,2	14,0
Szolgáltatási jellegű foglalkozások	8,9	9,9	10,8	10,5	19,8	21,3	22,0	21,9
Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások	4,1	5,2	5,4	6,1	4,2	3,5	2,7	3,0
Ipari és építőipari foglalkozások	40,5	39,3	38,7	39,4	15,0	17,2	16,1	16,4
Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	16,8	14,6	14,3	15,1	7,6	8,5	8,3	11,0
Szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások	18,5	20,5	20,9	19,8	15,8	15,1	18,0	18,5
Fegyveres erők, fegyveres testületek foglalkozásai	0,3	0,5	0,5	0,4	0,1	0,1	0,3	0,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Csak a korábban munkával rendelkezők.

** Csak azon munkanélküliekről áll rendelkezésre ilyen bontású adat, akiknek 8 éven belül szünt meg a munkájuk.

Megjegyzés. A nemzetközi ajánlásoknak megfelelő FEOR 1994-ben került bevezetésre.

Csökkenő munkanélküliségi szint – növekvő tartós munkanélküliség

A munkanélküliek száma adott időpontban önmagában nem sokat mond a munkanélküliség jellegéről. Hazánkban a munkanélküliség úgy növekedett, illetve maradt viszony-

⁵ A ráta kiszámításánál ebben az esetben a munkanélküliek köre nem tartalmazza azokat, akiknek munkanélkülivé válásukat megelőzően még nem volt munkájuk, a foglalkoztatottak közül pedig a gyeden, gyesen lévők száma hiányzik.

lag magas szinten, hogy a munkanélküli állományba lépők száma nem volt különösen magas. A munkaerő-felmérés adatai szerint a belépők (a kevesebb mint egy hónapja állást keresők) aránya 1992 kivételével 10 százalék alatt maradt. A munkanélküliség magas szintjét elsősorban a munkanélküliség időtartamának gyors növekedése állandósította. Nagyon kevés a betöltetlen állás, a munkanélküliből foglalkoztatottá válás esélye igen alacsony. 1992-ben a munkanélkülieknek még közel 20 százaléka tudott ismét munkába állni, 1993-tól azonban ez az arány már alig haladta meg a 10 százalékot.

Általános megfigyelés a piacgazdaságokban, hogy a munkanélküliség a kiváltó okok megszűnése után sem csökken azonnal (ezt a jelenséget nevezik „hiszterézisnek”). A foglalkoztatási helyzet gyors javulását számos tényező akadályozza. Az ipari kapacitások nagy része hamar használhatatlanná válik, és a munkanélküliség tartóssá válása az emberi tőkét is elértekteleníti. Egyes szakértők szerint hazánkban a magánszektor bővülése nemcsak csökkenti, hanem növeli is a munkanélküliek számát. A bérek nagymértékű szóródása ugyanis a munkanélküliek egy részét hosszabb álláskeresésre ösztönzi, vagyis a munkanélküliség nem gyakorol elég nyomást a bérekre, ami az öngyógyulást jelentősen gátolja. A magánmunkaadók, úgy tűnik, főleg a pályakezdőkből vagy az állami szektorban dolgozók közül választanak maguknak munkatársat, és nem a munkanélküliek köréből.

A hazai munkaerőpiac rendkívül zárt és rugalmatlan. A munkaadók általában nem szívesen alkalmaznak munkanélkülieket. Legjellemzőbb a barátok, ismerősök révén vagy a hirdetések útján való elhelyezkedés, illetve az állásból állásba típusú közvetlen mozgás, ami csökkenti ugyan a foglalkoztatásból a munkanélküliségbe áramlók számát, de a tartósan munkanélküliek esélyeit rontja. Már a rövid idejű munkanélküliség is hátrány, függetlenül a személyi jellemzőktől. A pszichikai teher és a munkáltatók részéről tapasztalható diszkrimináció lankasztja a tartósan munkanélküliek álláskeresési aktivitását, ami tovább csökkenti elhelyezkedési esélyüket. [4]

A munkanélküliség átlagos időtartamának és ezzel párhuzamosan a tartósan munkanélkülivé válók arányának növekedése az egyik legfontosabb munkaerő-piaci jelenség lett az elmúlt években, nemzetközi és hazai viszonylatban is. A munkaerő-felmérések adatai szerint a munkanélküliség átlagos időtartama a felvétel indulásakor mért 6,5 hónapról 1997. IV. negyedévére 18,9 hónapra nőtt, a tartósan munkanélküliek aránya pedig 21,0 százalékról 54,2 százalékra emelkedett. A legmagasabb 1996. III. negyedévében volt (55%), azóta a tartósan munkanélküliek állományában lassú mérséklődés figyelhető meg. Fontos itt megjegyezni, hogy a rendkívül gyors növekedés a munkanélküliek számának 1993. I. negyedévtől kezdődő folyamatos csökkenése mellett következett be.

A munkanélküliek elhelyezkedési esélyeire részben személyes (életkor, nem, iskolai végzettség, szakképzettség stb.), részben egyéb (gazdasági-környezeti) tényezők hatnak. Az egyén szempontjából a tartósan munkanélkülivé válásban kiemelt szerepe van a személyes jellemzők egy részének (iskolai végzettség, szakképzettség) megváltoztatására irányuló törekvéseknek. Tartósan munkanélküli feltehetően abból a személyből válik, akinek már munkanélkülisége kezdetén is kicsi volt az elhelyezkedési esélye. Ugyanakkor a munkanélküli állomány minőségi javulásáról korábban elmondottak érvényesek a tartósan munkanélküliekre is. Míg 1992-ben a tartósan munkanélküliek 51,2 százalékának volt alacsony iskolai végzettsége (általános iskola 8 osztálya vagy annál kevesebb), 1993-ban már csak 44,8 százalékának, ami 1996-ra 42 százalékra csökkent, majd 1997-

ben 44,7 százalékra emelkedett (az összes munkanélküliek csoportján belül ezek az arányok: 44,2, 41,7, 37,8 és 41,0 százalék). Ugyanakkor 7 százalékponttal nőtt a szakmunkásképzőt, szakiskolát végzettek aránya, a középfokú végzettségüké pedig nem változott számottevően. A képzettség szempontjából előnyösebb helyzetben lévő felsőfokú végzettségűeket is sújtja a munkanélküliség tartóssá válása, de kevésbé, mint az összes munkanélkülit.

6. tábla

A munkanélküliek száma és megoszlása a munkakeresés időtartama szerint

Év	Új állásba került*	A munkakeresés időtartama								Összesen	Ebből tartósan munkanélküli**
		-1	1-3	4-6	7-11	120-18	19-24	25-35	36-		
		hónap									
Összesen (ezer fő)											
1992	11,6	43,9	90,9	96,4	110,7	52,3	38,4	-	-	444,2	90,7
1993	26,0	36,2	74,8	87,9	120,5	89,8	83,7	-	-	518,9	173,5
1994	21,7	30,5	56,5	65,0	91,9	71,4	73,8	29,5	10,9	451,2	185,6
1995	11,7	23,0	51,0	56,5	69,4	77,4	34,3	41,8	51,4	416,5	204,9
1996	11,4	19,9	46,4	49,3	61,5	74,3	37,1	35,3	64,9	400,1	211,6
1997	20,1	16,1	43,7	45,9	54,4	60,2	31,1	28,3	49,0	348,8	168,6
Százalék											
1992	-	10,1	21,0	22,3	25,6	12,1	8,9	-	-	100,0	21,0
1993	-	7,3	15,2	17,8	24,4	18,2	17,0	-	-	100,0	35,2
1994	-	7,1	13,2	15,1	21,4	16,6	17,2	6,9	2,5	100,0	43,2
1995	-	5,7	12,6	14,0	17,1	19,1	8,5	10,3	12,7	100,0	50,6
1996	-	5,1	11,9	12,7	15,8	19,1	9,5	9,1	16,7	100,0	54,4
1997	-	4,9	13,3	14,0	16,6	18,3	9,4	8,6	14,9	100,0	51,3

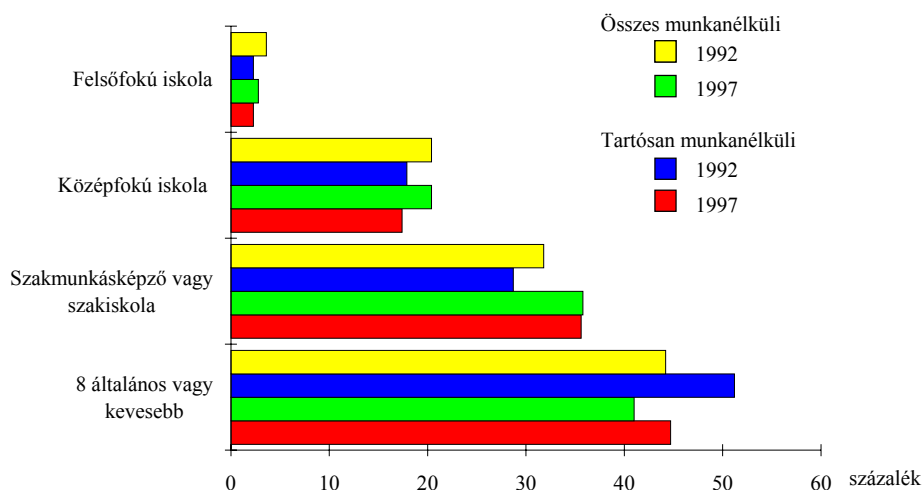
* A 30 napon belül új állásban kezdők (rájuk nem vonatkozik a munkakeresés kritériuma).

** A 12 hónapja vagy annál régebben állást keresők az ún. tartósan munkanélküliek.

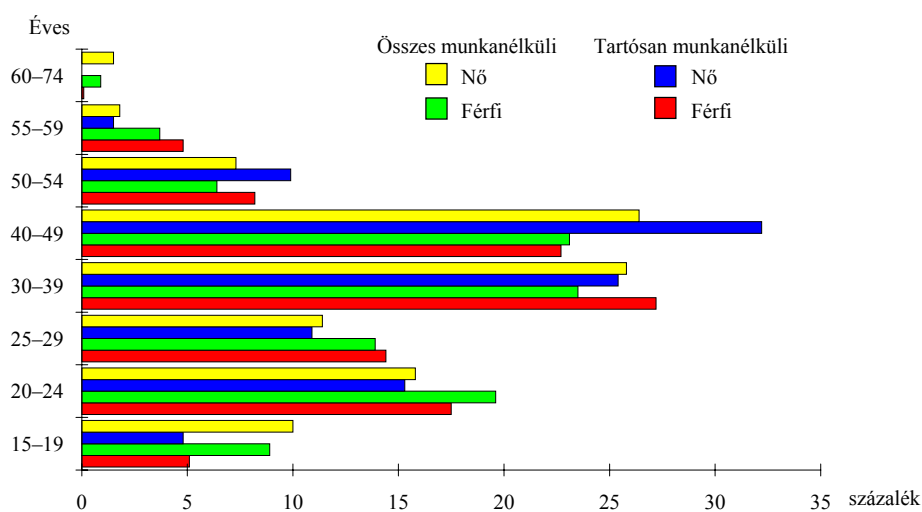
A tartósan munkanélküliek csoportjában éves átlagban 1-3 százalékponttal magasabb a férfiak aránya, mint az összes munkanélküliek csoportjában, s mindvégig meghaladja a 60 százalékot. A tartósan munka nélkül maradt férfiak száma 1996-ra (amikor legmagasabb volt a tartósan munkanélküliek száma) két- és félszeresére, a nők kétszeresére nőtt 1992-höz képest.

A fiatal, 15-29 évesek a tartósan munkanélküliek egyharmadát teszik ki, míg nyugdíjkorhatár felett a munkanélküliség tartóssá válása nem jellemző, az idősebbek elhelyezkedési esélyei minimálisak, ezért munkájukat elveszítve nagyobb valószínűséggel válnak inaktívvá, mint tartósan munkanélkülivé. Figyelemreméltó tény, hogy a tartósan munkanélküli 15-29 évesek közötti még 1997-ben is igen magas volt az alacsony iskolai végzettségük aránya. A férfiak esetében 45,3 százalék (1992-höz képest mindössze 2,4 százalékponttal mérséklődött), a nők esetében 38,5 százalék (az 1992. évi 51,8 százalékhoz képest számottevően csökkent). A pályakezdő vagy hamar munka nélkül maradt fiatalok – akik tehetik – igyekeznek továbbképezni, vagy átképezni magukat, s így rövidebb-hosszabb időre távol maradnak a munkaerőpiactól.

2. ábra. A munkanélküliek és a tartósan munkanélküliek megoszlása legmagasabb iskolai végzettség szerint

3. ábra. A munkanélküliek és a tartósan munkanélküliek korcsoport szerinti megoszlása nemeként, 1997

A munkanélküliség területi jellemzői

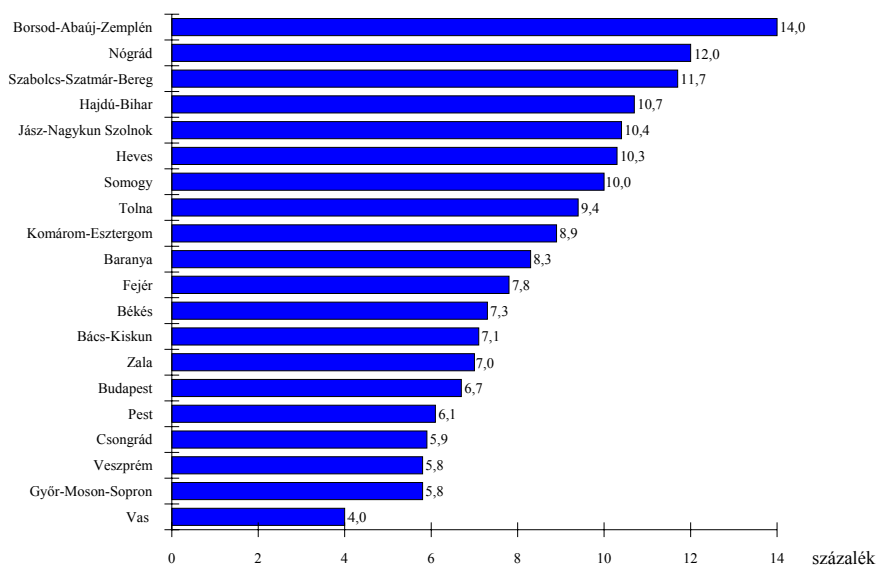
A helyi munkaerőpiacon és a helyi társadalomban dől el, hogy a munkanélküliek milyen munkalehetőségekkel számolhatnak a jövőjükkel illetően, és a munkaadóknak is a helyi munkaerőpiac jelenti a munkaerő-kínálatot és a termékek értékesítési piacát. A munkaerő-kereslet és -kínálat is befolyásolja, hogy adott területen mekkora és milyen tartós lesz a munkanélküliség, a munkanélküliek milyen stratégiákat választhatnak. A

munkaerő iránti kereslet nagy mértékben függ a régió általános gazdasági fejlettségétől, valamint a gazdasági válság méretétől és jellegétől.

A munkanélküliség az ország gazdasági–földrajzi régiói szerint nagymértékben szóródik. Jóval magasabb a munkanélküliek aránya vidéken, a kisebb településeken, mint a városokban. 1997-ben a munkanélküliségi ráta a községekben 9,5 százalék volt, ugyanakkor Budapesten csupán 6,8, a többi városban pedig átlagosan 7,9 százalék.

Jelentős a munkanélküliség megyék szerinti szóródása. Budapesten, Pest megyében és a nyugati határmenti megyékben jellemzően alacsony, Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyékben igen magas. (Lásd a 4. ábrát.) A megyei adatok azonban erősen eltakarják a helyi, településszintű problémákat. Egyes kis településeken a munkanélküliség az országos, illetve a megyei szintnek többszöröse is lehet.

4. ábra. Munkanélküliségi ráták megyék szerint, 1997

Számos vizsgálat kutatja a munkanélküliség területi különbségeinek okait. Az MTA Közgazdaság-tudományi Intézetében felépített Regionális Adatbázison végzett vizsgálat alapján Fazekas Károly [2] arra a megállapításra jutott, hogy a munkanélküliség területi különbségeire döntő és erősödő hatást gyakorolnak a térségek vállalászási kapacitását meghatározó tényezők (az infrastruktúra fejlettsége, a munkaerő képzettségi színvonala, a vállalkozói hagyományok, a lakosság vagyoni helyzete). A fejletlen régiókban nem csupán a munkanélküliségi ráta volt magasabb, mint a fejlett régiókban, hanem a tartósan munkanélküliek aránya, a munkanélküliek jövedelempótló támogatásában részesülők aránya, az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők, a segéd munkások aránya is, ugyanakkor alacsonyabb volt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. A hátrányos helyzetben lévő rétegek tehát területileg koncentrálnak.

A gazdasági recesszió és a kelet-európai piacok elvesztése következtében a munkanélküliség robbanásszerű növekedése következett be hazánkban a 90-es évek elején. Ezzel egyidejűleg megváltozott a munkanélküli állomány szerkezete: a többnyire iskolázatlanok és szakképzetlenek mellé beléptek a munkaerő-piaci szempontból jobb személyes jellemzőkkel bíró állástalanok. Noha a munkanélküliek száma 1994 óta folyamatosan csökken, 1996 végén az egy éve vagy annál régebben munkát keresők már a munkanélküli állománynak felét tették ki, ez az arány 1997-ben is megmaradt. Hazánkban a munkanélküliek elhelyezkedési esélye nemzetközi viszonylatban is rendkívül alacsony. Igen nagy területi különbségek vannak az országon belül, sok a fejletlen régió. A hátrányos helyzetben lévők területileg koncentrálnak. A munkanélküliség kezelése így országos feladattól egyre inkább helyi feladattá válik, az igénybe vett eszközöket és módszereket a helyi adottságokat figyelembe véve lehet és kell kialakítani.

Tekintve, hogy a munkaerő-kereslet nagy mértékben függ a régió általános fejlettségétől, gazdasági válságának mértékétől és jellegétől, s nem utolsósorban földrajzi adottságaitól, az ország számos területén az ingázás a munkanélküliség kezelésének és legalábbis részleges felszámolásának egyik eszközévé válhatna. *Köllő János* szerint [3] a magas arányú munkanélküliségtől sújtott települések mintegy kétharmadánál csökkenthető lenne a munkanélküliség a helyi közlekedés javításával vagy támogatásával.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

- [1] *Bánfalvy Csaba*: Szébb időkre várva. Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola. Budapest. 1994. 98 old.
- [2] *Fazekas Károly* [1995]: A magyarországi munkanélküliség két jellemző vonása. *Munkaügyi Szemle*. 1995. évi november 31–37. old. és december 31–37. old.
- [3] *Köllő János*: A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon. *Esély*. 1997. évi 2. sz. 33–61. old.
- [4] *Stefano Scarpetta – Raimond Torres*: A tartós munkanélküliség mint politikai kihívás Magyarországon: gyakorlati tapasztalatok. Munkaügyi Minisztérium. Műhelyvita. (Kézirat.)
- [5] *Timár János*: A hazai munkanélküliség jellemzői és kezelése a nemzetközi tapasztalatok fényében. *Külgazdaság*. 1993. évi 1. sz. 27–41. old.
- [6] *Timár János*: A foglalkoztatás és munkanélküliség sajátosságai a poszt szocialista országokban. *Közgazdasági Szemle*. 1994. évi 7–8. sz. 633–647. old.
- [7] A munkaerő-felmérés idősorai, 1992–1996. (Adattár.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997. 106 old.
- [8] A tartós munkanélküliség alakulása a munkaerő-felmérés adatai alapján 1992–1994, 1994–1995. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 24 old.
- [9] Fiatalok munkaerő-piaci helyzete. (A munkaerő-felméréshez kapcsolódó 1996. IV. negyedévi ifjúsági felvétel alapján.) 1997. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997. 64 old.

TÁRGYSZÓ: Munkanélküliség.

SUMMARY

As a consequence of the economic recession and the loss of the East-European external markets there was an extremely high increase in unemployment in Hungary in the early 1990s. At the same time the structure of the unemployed staff changed. In addition to the mainly uneducated and unskilled people persons with better personal features also became unemployed. Though the number of unemployed people has been decreasing since 1994, the number of people having looked for a job for more than a year or even longer came to the half of the number of the persons unemployed by the end of 1996. As compared to the international level, the chance for becoming employed is very little in Hungary. There are great differences between the regions, there are a lot of regions which are in several respects undeveloped. The population strata are regionally concentrated. The management of the unemployment becomes in this way more and more a local than a national task, the means and methods to be applied can and should be developed by taking into consideration the local specialities.

A NŐK KERESETI VISZONYAI

LINDNERNÉ DR. EPERJESI ERZSÉBET

A 90-es évek radikális társadalmi–gazdasági átalakulása rányomta bélyegét az élet-színvonalat elsősorban meghatározó keresetek alakulására is. Ebben az időszakban változott a keresetszabályozás rendszere, a rendeletileg rögzített bérszabályozás szerepét az érdekegyeztetési fórumokon kötött megállapodások vették át, nőttek a gazdálkodó szervezetek közötti és a gazdálkodó szervezeteken belüli kereseti különbségek.

A bruttó átlagkeresetek 1992 és 1996 között évente átlagosan 21 százalékkal emelkedtek. A nők és a férfiak egymáshoz viszonyított kereseti pozícióiban nem volt lényeges változás. A személyi jövedelemadó rendszer évenkénti változása általában a bérből és fizetésből élők adóterheinek növekedésével járt, így az átlagos nettó nominál kereset emelkedése a bruttóénál kisebb mértékű (19%). Mivel a fogyasztói árszint a nettó kereseteknél gyorsabban nőtt – évi 23 százalékkal –, a négyéves időszakot – az 1. tábla adatai is jelzik – a keresetek értékvesztése jellemezte. (1992 és 1996 között évenete átlagosan 3,6 százalékkal csökkent a keresetek reálértéke.)

A nők bruttó keresetei 1992 és 1996 között a férfiakénak 79-88 százalékát tették ki, nettó átlagkeresetei viszont 16-17 százalékkal voltak alacsonyabbak, mint a férfiaké. A nők nettó keresetek szerinti – valamivel kedvezőbb helyzete – elsősorban a magyar személyijövedelem-adózási rendszer sajátosságának – az alacsonyabb jövedelműeknek általában alacsonyabbak az adóterhei – tulajdonítható.

A munkaerőpiacon jelenlévő mintegy 1738 ezer nő jelentős gazdasági erőt jelent. A nők alacsonyabb munkanélküliségi rátája mutatja, hogy a foglalkoztatottak között valamivel nagyobb arányban vannak jelen, mint a munkanélküliek között. 1997-ben az 1603 ezer foglalkoztatott nő közül 1467 ezer (91,5%) alkalmazásban állt. Segítő családtagként kétszer annyi nő (26 ezer) dolgozott, mint férfi, az egyéni vállalkozóként dolgozó nők száma alig több mint 100 ezer, harmad annyi mint a férfiaké. A foglalkoztatott nők döntő többsége tehát alkalmazásban álló.

A munkaügyi statisztika jelenlegi rendszerében nem rendelkezünk információval mindannyiuk keresetéről.¹ A statisztika ugyanis csak a 10 főnél többet foglalkoztató

¹ A további elemzés alapját az 1997. évi egyéni bér-, és kereseti felvétel képezi, amelyet az Országos Munkaügyi Módszertani Központ (OMMK) hajt végre minden év májusában. A megfigyelt bruttó kereset az évet jellemző kereset, ami a május havi béren kívül az előző évi nem rendszeres kifizetések arányos részét is tartalmazza. A nettó kereset számított adat a mindenkori nyugdíj és egészségbiztosítási járulékok és személyi jövedelemadó szabályok figyelembevételével. A felvétel megfigyelési körén belül a munkavállalóknak mintegy fele volt nő. A felvétel mintavételes mind a 10 fő feletti vállalkozások, mind az ott dolgozó egyének tekintetében.

vállalkozásoknál teljes munkaidőben dolgozó nőkre terjed ki. Ezek száma mintegy 980 ezer volt 1997 májusában. Ez azt jelenti, hogy a női foglalkoztatottak valamivel több mint felének keresetéről rendelkezünk információval.

1. tábla

A havi bruttó és nettó átlagkereset és a reálkereset alakulása

Év	A teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagkeresete*				Fogyasztói árindex	Reálkereseti index
	bruttó		nettó			
	forint		Index: előző év=100,0			
	Férfi, nő együtt					
1992	22 294	15 628	125,1	121,3	123,0	98,6
1993	27 173	18 397	121,9	117,7	122,5	96,1
1994	33 939	23 424	124,9	127,3	118,8	107,2
1995	39 854	26 637	117,4	113,7	128,2	88,7
1996	47 491	31 086	119,2	116,7	123,6	94,4
	Nők					
1992	19 799	14 227	.	.	123,0	.
1993	23 964	16 667	121,0	117,2	122,5	95,7
1994	30 126	21 314	125,7	127,9	118,8	107,7
1995	35 310	24 283	117,2	113,9	128,2	88,8
1996	41 738	28 202	118,2	116,1	123,6	93,9
	Férfiak					
1992	24 505	16 870	.	.	123,0	.
1993	30 106	19 979	122,9	118,4	122,5	96,7
1994	37 509	25 400	124,6	127,1	118,8	107,0
1995	44 087	28 831	117,5	113,5	128,2	88,5
1996	52 879	33 787	119,9	117,2	123,6	94,8

* Az adatok a 20 főnél többet foglalkoztató vállalkozásokra és költségvetési intézmények teljes körére vonatkoznak.

Forrás: KSH Éves létszám- és keresetfelvétel. Foglalkoztatottság és kereseti arányok (1996–97). Munkaügyi Adattár. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1998. 69 old.

A megfigyelt körben a nemzetgazdaságban foglalkoztatottak bruttó átlagkeresete 1997-ben 58 ezer forint volt. A nők bruttó átlagkeresete 51 400 forintot tett ki, 17 százalékkal volt alacsonyabb, mint a férfiaké. (Lásd a 2. táblát.) A kereseti arányok különböző ismérvek szerinti változását általában a bruttó keresetek alapján vizsgáljuk, annak ellenére, hogy a munkavállalók nettó keresete befolyásolja lényegében azoknak a javaknak a mennyiségét, amelyet szükségleteik kielégítésére felhasználhatnak. Ennek egyik oka, hogy a bruttó keresetek képezik a különböző szintű bérmegállapodások alapját, mert csak a bruttó keresetnek van felvételi megalapozottsága.

A nők kereseti hátrányát nyilvánvalóan sokféle tényező együttesen magyarázza meg. Ahhoz, hogy megvizsgálhassuk a hátrány jellegét, mindazokat a tényezőket sorra kell vennünk, amelyek a keresetek színvonalát az egyes társadalmi csoportok, sajátos helyzetű társadalmi rétegek szempontjából befolyásolják. A keresetalakító tényezők (életkor, iskolai végzettség, a munkavállaló foglalkozása, munkáltatójának gazdasági ágazata) sorra vétele előtt néhány általános megállapítást kell tennünk.

Az elmúlt években jelentős keresetalakító tényezőnek számított az, hogy a munkavállaló ún. költségvetési területen vagy a versenyszférában állt-e alkalmazásban, mert e két területen a bruttó keresetek nagysága, valamint azok változásának üteme eltérően alakult. A különbségek részben azzal magyarázhatók, hogy a versenyszférában (vagy másképpen a vállalkozói szférában) a bérszabályozás lényegesen eltér a közszférától.² A két szféra közötti bérorellő bezárulását elsősorban a költségvetés anyagi forrásainak hiánya akadályozza. A versenyszférában mind a bruttó, mind a nettó keresetek magasabbak, mint a közszférában. A női alkalmazottak bruttó keresete átlagosan mintegy 4,8 ezer forinttal magasabb a versenyszférában, mint a közszférában. A különbség azonban jelentősebb annál, mint amit ezek az adatok mutatnak, mert a két terület létszám-összetétele jelentősen különbözik egymástól. A költségvetés finanszírozta területek közismerten magasán kvalifikált szellemi munkát igényelnek, ami átlagon felüli anyagi elismerést érdemel. A legkvalifikáltabb munkakörben dolgozók 60 százaléka dolgozik a nemzetgazdasági összlétszám harmadát foglalkoztató költségvetésben. Az alkalmazásban álló nők 46 százaléka dolgozik a költségvetésben, akik egyébként a költségvetésben foglalkoztatottaknak több mint 72 százalékát teszik.

2. tábla

A nők havi bruttó átlagkeresete, 1997

Korcsoport (éves)	A versenyszférában		A közszférában		Férfi, nő együtt (forint)
	forint	a férfiaké százalékában	forint	a férfiaké százalékában	
15–19	30 317	98,7	27 446	114,1	30 043
20–24	38 751	89,4	33 354	105,8	39 701
25–29	51 849	91,5	39 684	92,2	51 132
30–34	51 948	81,4	43 382	83,8	55 185
35–39	52 407	79,5	46 276	81,3	56 451
40–44	54 895	80,8	49 975	81,7	59 073
45–49	58 892	81,6	52 772	78,4	62 868
50–54	64 779	86,2	58 536	78,8	68 393
55–59	82 600	101,8	70 454	88,2	79 423
60–64	66 001	65,7	95 875	83,4	103 394
65 és idősebb	62 163	71,4	78 873	60,5	101 055
<i>Összesen</i>	<i>53 686</i>	<i>82,6</i>	<i>48 837</i>	<i>78,6</i>	<i>58 022</i>
Végzettség szerint:					
8 általános vagy kevesebb	37 162	83,5	29 916	86,1	38 156
Középfokú végzettség	52 258	89,7	44 969	98,2	53 589
Felsőfokú végzettség	129 173	85,9	66 156	75,3	98 123

A versenyszférában a nők keresete munkába állásukkor már több mint fele a női kereseti átlagnak. Ugyanakkor a kezdő férfiak fizetése az átlag felénél alacsonyabb, és így közelebb van a nők keresetéhez, 29 éves korig alig 10 százalék a nők kereseti hátránya a versenyszférában. A férfiak keresete 35–39 éves korukra eléri a férfi kereseti átlagot, míg

² A vállalkozói szférában 1992 óta liberalizált háromoldalú, tárgyalásos béripolitika van érvényben, míg a költségvetés finanszírozta területeken a keresetek alakulását a köztisztviselői és közalkalmazotti törvény szigorú illetményrendszere szabályozza, amely az illetmények egységesítését, kiszámítható előmeneteli rendszer kialakítását jelenti.

a nőké csak 40–44 éves korukra. A nők „életkeresete” sokkal kisebb határok között szóródik, mint a férfiaké. A nyugdíjkorhatár elérése után, 55–59 éves korban, a legmagasabb a női átlagkereset. Nyilvánvaló, hogy csak a magasan kvalifikált vagy vezető beosztásban dolgozók maradnak tovább állásban, és így megszűnik a nők férfiakkal szembeni kereseti hátránya. A versenyszférában dolgozó nők 17 százalékos kereseti hátránya 13 százalékra zsugorodna, ha összehasonlítható munkakörök szerint vizsgálnánk a kereseteket.

A női többségű költségvetési szférában a 60–64 éves korúaknak legmagasabb az átlagkeresete, de a nők kereseti hátránya még ebben az életkorban is 16 százalék, ami annak köszönhető, hogy a vezető beosztásban dolgozók között a férfiak vannak többségben. Ha az összehasonlítható munkakörök szerint vizsgálnánk a kereseteket, akkor felére csökkenne a férfiak kereseti előnye. A különböző beosztási szintekből következő kereseteltérések hatását kiszűrve a férfi és a női keresetek közötti különbség a költségvetési szférában 9 százalékpontnyi a nők rovására. A nemek szerinti kereseti különbség e szerint a költségvetési körben kisebb mint a versenyszférában. Ennek oka feltehetően abban keresendő, hogy

- a közalkalmazotti és köztisztviselői előmeneteli és illetményrendszer kevesebb teret ad a nemek szerinti különbségtételnek;
- bizonyos költségvetési területek elnöiesedtek és a nagyobb munkaerő-kereslet javítja a nők munkaerőpiaci helyzetét;
- az összehasonlítás szempontjából azonos kategóriába tartozó munkakörökön belül is feltehetően kisebbek a különbségek ebben a szférában.

A keresetek színvonalát nemcsak az életkor, hanem az iskolai végzettség is nagymértékben befolyásolja. A női keresetek az életkor és az iskolai végzettség mentén növekvő tendenciájúak. (Lásd a 3. táblát.) Ez természetes, hiszen általában minél idősebb valaki, annál nagyobb a munkatapasztalata, többféle, magasabb szintű szakképesítés megszerzésére nyílik módja, speciális ismeretekre, vezetői gyakorlatra tehet szert azon a területen, ahol dolgozik.

A képzettségnek – amit rendszerint az iskolai végzettség szintjével mérünk – fontos szerepe van a foglalkoztatásban, illetve a munkaerőpiacon. A munkavállalók magasabb képzettsége, a munkaerő-piaci igényeknek megfelelő konvertálható szakképzettség megszerzése javítja a hátrányos társadalmi helyzetű csoportok – így a nők – munkaerő-piaci pozícióját.

A nők képzettségi összetétele eltér a férfiakétól. Az idősebb és a középkorú férfi munkavállalók között nagyobb a felsőfokú végzettségűek aránya. A fiatalok, a 15–29 éves korosztálynál a férfiak és a nők iskolai végzettségének szintjében már nincs számottevő különbség, a szakképzettség jellege azonban eltérő, a nők általában előnyben részesítik az általános végzettséget adó képzési formákat (gimnázium, szakközépiskola), míg a középfokú végzettségű férfiak elsősorban valamilyen szakmunkásképzőben szereznek képesítést. A 8 általános vagy alacsonyabb iskolai végzettségű nők 16,5 százalékos kereseti hátránya abból adódik, hogy az ilyen végzettséggel betölthető egyszerűbb munkakörökben különleges keresetalakító szerepe van a fizikai erőnek.

A középfokú végzettséget szerzett nőknek a költségvetési szférában közel azonos a keresetük férfi kollégáikkal, a versenyszférában pedig csak mintegy 10 százalékkal marad el attól. A felsőfokú végzettségű nők majdnem 25 százalékos kereseti hátránya a

költségvetési szférában elsősorban a beosztási szintek, a felelősségi követelményeket támaztó munkakörök különbözőségéből adódik, nem pedig a nők hátrányos megkülönböztetéséből, a képzettség, képességek eltérő értékeléséből.

3. tábla

A nők havi átlagkeresetének alakulása korcsoport és iskolai végzettség szerint, 1997

Korcsorort (éves)	8 általános vagy kevesebb	Szakiskola	Szaktun-kásképző	Gimnázium	Technikum	Egyéb középiskola	Főiskola	Egyetem	Összesen
15–19	29 112	31 339	27 915	33 778	20 000	34 739	.	.	29 810
20–24	30 705	34 781	32 275	40 077	44 540	40 017	48 154	51 193	36 985
25–29	32 333	37 024	34 594	49 815	55 472	47 230	56 051	82 005	46 612
30–34	33 212	41 099	34 695	48 447	53 441	47 800	59 083	92 633	47 730
35–39	32 970	43 022	36 356	49 453	60 504	51 788	61 144	105 857	49 389
40–44	34 559	43 200	39 092	55 421	63 743	58 079	71 304	105 541	52 610
45–49	35 652	47 756	40 329	59 356	71 494	62 114	79 877	113 589	56 030
50–54	36 216	48 491	43 987	62 966	78 939	64 739	81 380	118 088	61 536
55–59	36 616	54 925	42 900	75 519	96 142	74 947	83 460	125 829	74 575
60–64	28 099	31 000	32 791	64 070	174 702	65 014	85 450	139 622	85 645
65 és idősebb	27 526	22 722	36 227	54 740	120 527	87 162	71 357	117 848	72 487
<i>Összesen</i>	<i>34 262</i>	<i>42 131</i>	<i>36 530</i>	<i>54 142</i>	<i>68 793</i>	<i>52 976</i>	<i>67 782</i>	<i>105 633</i>	<i>51 441</i>

Ha azt vizsgáljuk, hogy az adott iskolai végzettségű munkát vállaló nők keresete hogyan alakulna, ha a jelenlegi kereseti arányok az életút során fennmaradnának, akkor megállapíthatjuk, hogy az alapfokú képzettséggel és szakképesítéssel rendelkezők már 30–34 éves korukban megközelítik a végzettségükre jellemző átlagot, vagyis keresetük ezen életkor betöltése után már csak szerény mértékben emelkedik. A középiskolai végzettségűeknél ez 34–44 éves korban következik be, az egyetemi végzettségűeknél pedig 40–44 éves korban.

A legalacsonyabb és a legmagasabb iskolai végzettségűek egymáshoz viszonyított bruttó kereseti arányai az életkor mentén növekvők, de a nőknél kisebbek a különbségek, mint a hasonló korosztályba tartozó férfiaknál. A 35–39 éves kortól kezdődően az egyetemi diplomások keresete több mint háromszorosa a hasonló korú legalacsonyabb végzettségű társaikénak.

A munkáltató ágazati hovatartozása alapvetően meghatározza az alkalmazásban állók átlagkeresetének alakulását. A vállalkozások ágazati besorolását gazdasági tevékenységük jellege határozza meg. Ez utóbbi viszont szoros összefüggésben van a vállalkozás teljesítőképességével, sikerességével, így közvetve azzal, hogy a vállalkozás milyen összegeket fordíthatott, illetve fordíthat bérfejlesztésre, és hogy képes-e alkalmazni olyan magasan kvalifikált szakembereket, akik a jövőbeni fejlődés zálogai lehetnek. Ilyen értelemben nemcsak a vállalkozás gazdasági helyzetének, hanem az ágazat hagyományainak is nagy jelentőségge lehet a kereseti különbségek kialakulásában.

Ezen tradíciók közé kell számítani azt is, hogy egy-egy gazdasági ágban, ágazatban mennyire jellemző a nők foglalkoztatása. Vannak férfi többségű ágazatok, mint a bányászat, építőipar, mezőgazdaság. Míg a textiliparban, az egészségügyben és az oktatásban hagyományosan több nő talál munkára mint férfi. A hagyományosan nőket foglalkoztató

ágazatok általában az ágazatok keresetek szerinti rangsorának a végén helyezkednek el (lásd a 4. táblát), de természetesen a férfi többségű ágazatok között is található olyan – például az utóbbi időben az építőipar – amely a rangsor végén kullog. A férfiak és a nők ágazati kereseti rangsora hasonló, az ágazati hovatartozás tehát erőteljesebb kereset-alakító tényező, mint a nem. Természetesen vannak ágazatok, ahol nagyobb, másokban pedig kisebb a nők kereseti hátránya.

4. tábla

A havi bruttó átlagkeresetek ágazatonként, 1997

Gazdasági ág	A nők	A férfiak	Együttes	A nők keresete a férfiaké százalékában	
	havi bruttó átlagkeresete (forint)			ténylegesen	az össze-hasonlítható munkakörökben
Mezőgazdaság, halászat	37 703	43 297	41 964	87,1	.
Bányászat	68 501	80 936	79 662	84,6	101
Feldolgozóipar	48 270	68 882	60 234	70,1	86
Villamosenergia-, gáz-, hő-, vízellátás	62 278	80 503	75 953	77,4	99
Építőipar	51 218	49 152	49 413	104,2	73
Kereskedelem, közúti jármű, közszükségleti cikk javítása, karbantartása	48 193	61 360	54 048	78,5	75
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	42 983	57 436	48 744	74,8	79
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	60 498	65 739	64 098	92,0	87
Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai	91 078	126 197	100 385	72,2	89
Ingtatlanügyletek, bérbeadás	59 734	66 419	63 606	89,9	84
Közigazgatás és kötelező társadalombiztosítás	55 567	70 001	59 708	79,4	.
Oktatás	47 391	59 507	50 390	79,6	.
Egészségügy és szociális ellátás	43 638	55 185	46 582	79,1	.
Egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás	53 331	62 864	58 633	84,8	.
<i>Nemzetgazdaság összesen</i>	<i>51 441</i>	<i>64 486</i>	<i>58 022</i>	<i>79,8</i>	<i>.</i>

A 90-es években a pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai gazdasági ág az élre tört a kereseti rangsorban, az e gazdasági ágban foglalkoztatottak bruttó átlagkeresete az egyedi bér- és kereseti felvétel adatai szerint 81,3 százalékkal (nettó értéken 62,4 százalékkal) haladja meg a nemzetgazdasági átlagot. E nemzetgazdasági ág listavezető szerepét csak részben magyarázza, hogy magasan kvalifikált szellemi munkát végzőket foglalkoztat.

Az üzleti szféra kereseti előnye szinte minden piacgazdaságban megfigyelhető, és főként e szektornak a gazdasági életben betöltött kulcsszerepére vezethető vissza. Általában azonban a pénzügyi szféra kereseti előnye nem ilyen jelentős, nemzetközi viszonylatban mintegy 30 százalékra tehető. Ha az összehasonlítható munkakörök kereseti átlagát hasonlítjuk össze, az ágazatok többségében kisebb a nők kereseti hátránya. A férfiak kereseti előnye a feldolgozóiparban 30-ról 14 százalékra, a pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai gazdasági ágban 28-ról 11 százalékra csökken, ha a hasonló beosztásban, hasonló felelősségi követelményeket támaztató munkakörökben dolgozók keresetei képezik

az összehasonlítás alapját. Egyes ágakban (szállodaipar, vendéglátás és szállítás) viszont a nők összehasonlító munkakörök alapján számított kereseti hátránya nagyobb.

5. tábla

A nők foglalkozási főcsoportonkénti bruttó átlagkeresete, 1997

Foglalkozási főcsoport	A versenyszférában		A közszférában		Férfi, nő együtt (forint)
	forint	a férfiaké százalékában	forint	a férfiaké százalékában	
Törvényhozók, igazgatási, érdekképviseleti vezetők, gazdasági vezetők	122 809	86,0	92 480	73,6	127 268
Egyetemi, főiskolai képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozás	113 947	90,8	60 137	79,6	75 074
Egyéb felsőfokú képzettséget igénylő foglalkozás	65 772	83,0	45 455	87,2	58 884
Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozás	52 257	91,0	43 067	96,6	49 803
Szolgáltatási jellegű foglalkozás	35 207	75,9	31 400	82,4	39 516
Mezőgazdasági és erdőgazdasági foglalkozás	33 155	87,2	33 460	101,3	36 508
Ipari és építőipari foglalkozás	37 801	71,6	36 573	94,7	48 434
Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	40 986	71,4	33 384	78,8	52 507
Szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások	31 825	86,8	27 034	86,5	31 599
<i>Összesen</i>	<i>53 686</i>	<i>82,6</i>	<i>48 837</i>	<i>78,6</i>	<i>58 022</i>

A nők foglalkozásonkénti kereseti hátránya a versenyszférában a szolgáltatási jellegű foglalkozásoknál, az ipari és építőipari foglalkozásoknál, valamint a gépkezelők, összeszerelők és járművezetők csoportjánál a legnagyobb, mintegy 28 százalék. (Az utóbbi, hagyományosan férfi foglalkozásoknál a hasonló munkakörben 10–19 százalékra tehető a nők kereseti elmaradása.)

Figyelemreméltó a nők kereseti hátránya a férfiakkal szemben a törvényhozók, igazgatási, érdekképviseleti vezetők és gazdasági vezetők, valamint az egyetemi és főiskolai képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozásokban, különösen a költségvetési szférában. A különbség nagyobb részben abból adódik, hogy a nők általában alacsonyabb felelősségi követelményeket támasztó beosztásban dolgoznak.

Az összehasonlítható munkakörök alapján mért kereseti hátrány 14, illetve 6 százalékra tehető a versenyszférában, illetve a költségvetésben, tehát nincs lényeges hátrányos megkülönböztetés a férfiak és a nők között. Összességében nem beszélhetünk a nők hátrányos helyzetéről a keresetek tekintetében, bár az egyenlő társadalmi feltételek statisztikai mérésére csak közelítően van lehetőség. A nők esélyegyenlőségének biztosítása elsősorban a kedvező társadalmi, szociális háttér megteremtésén múlik, a női munkavállalás lehetőségének biztosításához olyan szociális döntések sorozatára van szükség, amelyek nem tekinthetők kampányfeladatnak. A statisztika feladata e téren elsősorban az, hogy eszközeivel akár makro-, akár mikroszinten segítse a helyzetértékelést.

SUMMARY

Between 1992–1996 in Hungary the gross earnings of women came to 79 to 88 per cent of those of men, their net average earnings were by 16 per cent lower than those of men. The latter is a consequence of the Hungarian personal income taxation system as the tax burdens for people with lower incomes are generally smaller.

The study investigates the tendencies of the earnings of Hungarian women and the background factors of this process from the point of view of labour statistics.

As there are several factors having a joint background effect on the backwardness of the earnings of females, the author investigates those variables that influence the level of the earnings of the individual social groups and strata of specific situation. These are the following: age, level of education, occupation of the employee, economic sector of the employer.

The study analyses the earning conditions of the female population as reflected in these variables.

BARANYA MEGYE MÚLTJA ÉS JELENE A DEMOGRÁFIA TÜKRÉBEN

MOLNÁR GYÖRGYNÉ

Baranya Magyarország megyéi között – területét és népességszámát tekintve – a közepes nagyságúak közé tartozik. Lakóinak száma 1900 és 1996 között – a jelenlegi közigazgatási határokon belül – mintegy egyharmadával (az ország népessége ugyanezen időszak alatt mintegy 50 százalékkal) növekedett, és 1996. január 1-jén 410 ezer főt tett ki, ami az ország népességének 4 százaléka.

A NÉPESSÉG SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

A lélekszám a jelen évszázad során – a tizes évek kivételével – a nyolcvanas évek elejéig folyamatosan gyarapodott. A növekedés az ötvenes években volt a legnagyobb arányú. Ez valamelyest eltér az országos tendenciától, tekintve, hogy ott a gyarapodást nem a tizes, hanem a negyvenes években szakította meg némi visszaesés, és az ország egészében a kilencszázas évek elején volt a legszámottevőbb a lélekszám emelkedése. A nyolcvanas évtized elejétől a növekedést a megyében is csökkenés váltotta fel, csakúgy, mint országosan. Ennek nagyságát jól szemlélteti az a tény, hogy a legutóbbi két népszámlálás közötti fogyás – szám szerint és arányait tekintve is – megközelítette az 1910 és 1920 közötti, az első világháborús évek veszteségét. A csökkenés a kilencvenes évtized elején tovább folytatódott.

Az elmúlt több mint kilenc évtized alatt a népességszám-változást a városokban ugyanazok a vonások jellemezték, mint a megyében, a lélekszám gyarapodása és fogyása ugyanazokra az évtizedekre esett, mint Baranyában általában. Különbség mindössze anynyi mutatkozott, hogy a növekedés a városokban mindig erőteljesebb, a csökkenés mindig mérsékeltebb volt, mint a megye egészében. A falvakban némileg más volt a helyzet, ezekre általában a népességszám fogyása volt a jellemző, amit csak az évszázad elején, illetve a húszas években szakított meg kismértékű gyarapodás. A legkisebb községek (200 fő alattiak) az áttekintett időszak során mindvégig veszítettek népességükből, s a 200–500 fő közöttieknél is csupán egyetlen olyan évtized volt (a húszas), amikor nem mutatkozott csökkenés, addig a következő népességnagyság-kategóriákban már 3, illetve 4 olyan évtized akadt, mely – a lakosságszámot illetően – gyarapodást hozott. A legnagyobb népességcsoportba (5–10 ezer fő között) tartozó egyetlen község – Szentlőrinc,

amelyet 1996 júliusában nyilvánítottak várossá – népessége a több mint kilencven év alatt 7 évtizedben nőtt.

A népességszám-változás a megyén belüli kistérségeket, településcsoportokat eltérően érintette, de felismerhetők általánosan érvényesülő vonások is. Nevezetesen az évszázad első tíz esztendejében a kistérségeknek majdnem mindegyikében gyarapodott a lélekszám (közülük a legjobban – 7 százalékkal – Pécsét és környékén). A tizes években Komló kivételével mindenütt csökkenés következett be, amit a húszas évtized egyöntetű népességnövekedése váltott fel. E növekedés jellemezte a kistérségek többségét a harmincas és a negyvenes évtizedben is. Az ötvenes évektől viszont a lélekszám csak a településcsoportok felében nőtt tovább, a másik felében már fogyásnak indult. (Megjegyzendő, hogy két kistérségben – a komlóiban és a pécsiben – épp erre az időszakra esik az évszázad legnagyobb arányú népességnövekedése, ami az előbbiben 86, az utóbbiban 19 százalékot tett ki.) A hatvanas évektől a csökkenés a településcsoportok egyre szélesebb körére terjedt ki, majd a nyolcvanas évekre teljesen általánossá vált, a fogyás úgyszólván valamennyi kistérségben minden addiginál jelentősebb mértéket ért el. A csökkenés a kilencvenes évtizedben is tovább folytatódott. A kistérségek közül külön kiemelés érdemel a komlói, tekintve, hogy itt a népességgyarapodás – a megyében egyedülállóan – az évszázad kezdetétől egészen a nyolcvanas évek elejéig töretlen volt.

1. tábla

Baranya megye népességének alakulása

Év	A népesség száma*	
	fő	az előző népszámlálás százalékában
1900	314 298	–
1910	329 746	104,9
1920	314 394	95,3
1930	339 491	108,0
1941	354 550	104,4
1949	357 955	101,0
1960	404 383	111,1
1970	423 540	104,7
1980	434 078	102,5
1990	418 642	96,4
1996	410 218	98,0

* 1960-ig a jelenlevő, 1960-tól a lakónépesség.

A több mint kilenc évtized során a megye népességszámának alakításában a természetes népmozgalom játszott a főszerepet, a vándorlások hatása nem volt meghatározó. A természetes népmozgalom a tizes és a nyolcvanas években, valamint a kilencvenes évek első felében negatív egyenleggel zárult, ezekben az évtizedekben a halálozások száma meghaladta az élveszületéseket. (Országosan csupán az utóbbi két időszak volt veszteséges.) A század többi évtizedét a természetes szaporodás jellemezte. A századfordulótól napjainkig a megyében összesen mintegy 644 ezer újszülött jött a világra, a meghaltak száma ugyanezen időszak alatt körülbelül 550 ezer főt tett ki. A szaporodást mutató évtizedekben a születési

többet mindvégig elmaradt ugyan az országos átlagtól, ám e különbség az évek múlásával egyre mérséklődött. A születési arányszám meglehetősen ingadozásokat mutatott részben a társadalmi–gazdasági–történelmi események, változások, részben a közvetlen népesedéspolitikai intézkedések hatására. Az évszázad eleji magas születési arányszám az első világháború idején jelentősen visszaesett, majd a húszas években – részben a háború miatti születéskiesés pótlásaként – viszonylag számottevően emelkedett. A harmincas években újabb csökkenés volt tapasztalható, mégpedig az évtized első felében a világgazdasági válság, a végén pedig a második világháború kitörésének hatására. Ez utóbbi tovább csökkentette a negyvenes évek születési arányszámát, ami ez idő tájt alacsonyabb volt, mint az első világháború idején. A harmincas-negyvenes években az élveszületések ezer lakosra jutó száma oly mértékben csökkent a megyében, hogy az ún. „baranyai egyke” az országos érdeklődés középpontjába került. Az alacsony arányszámnak az említett körülmények azonban csak részbeni okai voltak, kialakulásában a megye délnyugati részének, az Ormánságnak sajátos demográfiai viszonyai is számottevően közrejátszottak. Az Ormánságban kialakult – a múlt század második felétől állandóan romló – népesedési folyamat, nevezetesen a születések számának csökkenése azután áterjedt a megye más területeire is.

Az Ormánság népesedési problémáját lakosságának speciális gyermekvállalási hajlandósága, az egy és csak egy gyermek világrahozatala idézte elő. Az ún. „egyke” kialakulásának legfőbb gazdasági oka az volt, hogy a nagybirtokok, főleg a kötött birtokok gyűrűként vették körül a tájegység falvait. A községek több mint egyharmadában a kötött birtokok területi aránya meghaladta az egész terület felét, de voltak olyan községek is, ahol 70, sőt 80 százalék fölött volt (az országos átlag 27 százalékot tett ki¹). Arra tehát, hogy az ormánsági parasztok földet vásároljanak, lehetőségük nem volt. Az „egyke”-vel tehát a birtok elaprózódását és az utódok elszegényedését igyekeztek megelőzni. Egyes kutatók szerint szerepe volt az „egyke” terjedésében a helytelen véderő törvénynek is, mely az egyetlen gyermeket mentesítette a katonai szolgálat alól. Az alaptényező – a birtokelaprózódástól való félelem – később más motívumokkal is bővült, a meglévő birtok védelme mellett csakhamar a meggazdagodási vágy is szerepet kapott az ormánsági népesség reprodukciójának alakulásában. (Az „egyke” rendszer mellett a népességszámfogyás a következőképpen ment végbe: „100 emberből lesz a következő nemzedékben 40, a második nemzedékben 16, a harmadik nemzedékben 6,4 ...”²)

A negyvenes éveket tehát az évszázad addigi legalacsonyabb születési arányszáma jellemezte. Az ötvenes években azután – részben az adminisztratív népesedéspolitikai intézkedések (abortusztilalom), részben a mecseki szén- és uránvagyon kitermelésének fellendülése, a megyébe települt fiatal, szülőképeskorú népesség számának gyarapodása következtében – születési csúcs (19,5 ezrelék) figyelhető meg, amit a hatvanas években 15 ezreléket el nem érő demográfiai mélypont követett. A hetvenes években az ezer lakosra jutó élveszületések száma az ötvenes évek nagy létszámú tagjainak propagatív korba lépésével, valamint az újabb népesedéspolitikai intézkedések révén valamelyest emelkedett, a nyolcvanas évektől azonban ismét csökkenni kezdett. Ez folytatódik a jelen év-

¹ Kolta János: Az Ormánság népesedése (1900–1945 és 1946–1956). Különlenyomat a *Baranyai Művelődés* 1958. decemberi számából. Pécs. 1958. 21 old.

² Kiss Géza néprajzkutató Ormánság c. műve (1937) alapján idézi Kodolányi János (lásd: *Kodolányi János – ifj. Kodolányi János*: Baranyai utazás. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1963. 128. old.)

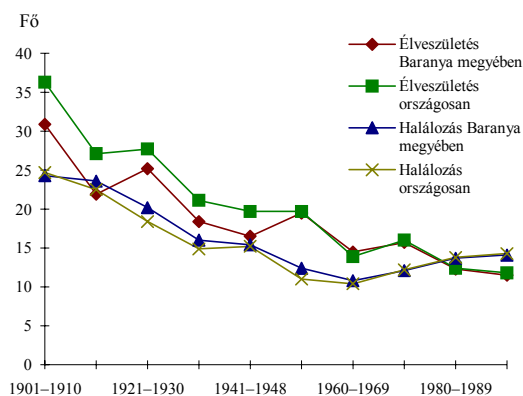
tizedben is, amikor is a születési arányszám alacsonyabbá vált, mint az említett demográfiai mélypont idején volt. A születési arányszám a hetvenes évtized kezdetétől Baranya 8 kistérsége közül többnyire a szigetváriban volt a legmagasabb, ezzel szemben a legkedvezőtlenebbül a mohácsiban és a pécsiben alakult.

A megyei arányszámok változásai irányukat tekintve az országoshoz hasonlóak voltak, nagyságukat tekintve azonban esetenként (a húszas években) számottevőbb, más esetben (a hetvenes évtizedben) szerényebb mértékben változtak Baranyában, mint országosan. Az ezer lakosra jutó élveszületések száma (részben az ún. „egyke” korszak örökségeként) a hatvanas évek kivételével mindvégig alacsonyabb volt a megyében, mint Magyarországon általában.

A halandóság tendenciája közel sem hullámzott úgy, mint az élveszületéseké. A halálozási arányszám a húszas évek végéig meglehetősen magas volt. Ebben közrejátszott a háborús eseményekkel összefüggő halálesetek nagy száma, valamint az, hogy a háborúban eltűntek holtá nyilvánítására az 1920 körüli években került sor. A harmincas években viszonylag jelentős csökkenés, a negyvenes évtizedben stagnálás következett be. Az ötvenes évektől újabb, az előzőknél kisebb mértékű visszaesés volt tapasztalható, mely a hatvanas évtizedben mérsékeltebben folytatódott. A hetvenes évektől ismét fokozatosan emelkedett az ezer lakosra jutó meghaltak száma, és a legutóbbi években megközelítette a negyvenes évtizedben tapasztaltat. A hetvenes évtizedtől a megyén belül a legkedvezőbb halandósági viszonyok egyértelműen a komlói kistérséget jellemezték, Mohács, Sellye és Szigetvár vonzáskörzetében ugyanakkor a halandóság kedvezőtlenebbül alakult, mint Baranya többi kistérségében.

A születésekhez hasonlóan a halandóság tendenciája is megegyezett az országossal, ám a változások a megyében többnyire valamelyest kisebbek voltak. A Baranya megyei halálozási arányszámok azonban egészen a hatvanas évek végéig meghaladták az országos átlagot, attól kezdve pedig lényegében ahhoz hasonlóak voltak.

1. ábra. A természetes népmozgalom alakulása Baranya megyében
(ezer lakosra jutó évi átlag alapján)

A születések és a halálozások mellett a népességszámot befolyásoló másik tényező, a vándorlás Baranya megyében az évszázad első évtizedeiben, valamint a legutóbbiakban

veszteséggel, a többiben nyereséggel zárult. Az évszázad eleji migrációs veszteségben nem elhanyagolható szerepet játszott a kivándorlás.³ Az őstermeléssel foglalkozó népesség körében már az 1880-as években túlnépesedés következett be, ugyanis a mezőgazdaság gépesítése jelentős kézi munkaerőt szabadított fel. Minthogy az ipar nem volt olyan erős, hogy a munka nélkül maradtakat lekösse, ezért közülük sokan kivándoroltak, más országban kerestek megélhetést. 1900 és 1910 között Baranya megye akkori közigazgatási területéről közel tízezren vándoroltak ki, többségük Németországba és Amerikába. A következő évtizedben a migrációs veszteség még számottevőbb volt. Ekkor a vándorlási mérleg kedvezőtlen alakulásához hozzájárult az is, hogy még jelentékeny volt a hadifogságban levők száma, továbbá hogy a megye nagyobb része a háború befejezésekor szerb megszállás alá került. A megszállás megszűnése után – különösen Pécsről, ahol élénk bányász- és munkámegmozdulások voltak – a megtorlásoktól félve sokan emigráltak. A húszas évek a vándorlásokat tekintve gyökeres változást hoztak, a több mint kilenc évtized alatt egyedülállóan magasnak számító pozitív egyenlegűvé váltak. (Bár az ezer lakosra jutó évi átlagos mintegy 3 fős vándorlási nyereség nem volt kiemelkedő, a következő évtizedek átlagát azonban mégiscsak rendre meghaladta.) A nyereség jobbára abból adódott, hogy a falu nagyarányú elszegényedése a vidéki nincstelenek tömegeit más megyékből is Baranya városaiba kényszerítette, továbbá abból, hogy Pécs ismét egyetemi várossá lett.

A harmincas években a migrációs nyereség – részben a világválság miatti kivándorlások következtében – mérséklődött, majd a negyvenes évtizedre úgyszólván el is tűnt, a be-, illetve az elköltözések ezer lakosra jutó évi átlagos száma ezekben az években közel azonos nagyságú volt. A népességmozgás azonban ekkor is számottevő volt. A második világháború alatt a háborús veszteségek és a deportálások, a háborút követően az ország politikai indíttatású elhagyása és a kitelepítések csökkentették a megye lélekszámát, növelte viszont az, hogy a negyvenes évek második felében a lakosságcserevel sokan érkeztek Baranyába az ország más részéről, illetve külföldről.

Baranya megyében az 1941. évi népszámláláskor a lakosságnak mintegy háromtizede német anyanyelvűnek, jó részük német nemzetiségűnek is vallotta magát, és tagja volt a Volksbundnak. Egy részük a háború végén elmenekült, a többiek pedig – a potsdami egyezmény szellemében – áttelepítették. A kitelepített családok állami tulajdonba került házákat be kellett népesíteni, enélkül ugyanis nem egy baranyai község kihalt volna, hiszen sok községben a német lakosság aránya a 90-99 százalékot is elérte. A benépesítésben az ország más részéről érkezett családok mellett a Csehszlovákiából, Romániából, Szovjetunióból és Jugoszláviából áttelepültek is részt vettek. (Jugoszláviából főleg az ún. baranyai háromszögből, Horvátországból, valamint a Bácskából – innen nem az őslakosok, hanem a Bukovinából és Moldvából korábban áttelepített székelyek, csángók jöttek – Baranyába.)

A ki- és betelepítések igen változatosá tették a lakosság összetételét. Így például Hidason 1948-ban 319 család élt, közülük mindössze 16 volt korábban is helyi lakos, 303 pedig 52 helyről érkezett, vagy Mecseknádasdon 144 családból 140 volt az új, akiknek előzőleg 42 település adott otthont. Így a korábban is soknemzetiségű megye tovább szí-

³ Itt és a továbbiakban a történelmi háttérre vonatkozó információk forrása: *dr. Kolta János*: Baranya megye és Pécs város népesedése, 1869–1968. Pécs Megyei Jogú Városi Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya. Pécs. 1968. 162 old.)

nesedett, bár ez a népszámlálási adatokból nemigen tűnik ki (1949-ben például az 1941. évi 80 százalékkal szemben a népesség 99 százaléka vallotta magát magyar nemzetiségűnek). Ennek oka a további kitelepítéstől való félelem. (A legutolsó népszámláláskor egyébként a lakosság 94 százaléka magyarnak, 2,5 százaléka németnek, másfél százaléka cigánynak, egy százaléka horvát nemzetiségűnek vallotta magát, és mellettük elenyésző arányban élnek még a megyében szerbek, szlovákok és románok is.)

Az ötvenes éveket ismét viszonylag magas vándorlási nyereség jellemezte. A Dunai Vasmű megépítése következtében jelentősen megnőtt az igény Magyarország egyetlen liászkorú, jól kocszolható feketekőszene – a mecseki kőszén – iránt. A mecseki szénbányászat nagyarányú fejlesztése extenzív úton indult meg, a létszámbővítést jelentős részben a megyehatárokon kívülről biztosították. A bevándorlást tovább növelte, hogy a megnövekedett népességnek lakást, kommunális és egyéb ellátást kellett biztosítani, ami további munkaerőt vonzott a megyébe. A szénbányászat fejlesztése mellett erre az időszakra esik az uránbányászat beindítása is, ami az ország különböző részéről a jó kereseti lehetőségek miatt ideérkező munkaerő letelepedésével szintén hozzájárult a megye lélekszámának gyarapodásához. A vándorlási nyereség a hatvanas években mérséklődött, ezt követően a hetvenes évtizedben veszteségre váltott. A veszteség a nyolcvanas évekre számottevőbbé vált, és meghaladta az évszázad kezdetének negatív vándorlási egyenlegét. A kilencvenes évek elején azután a migráció újból kismértékű nyereséggel zárult.

A hetvenes évektől kialakult veszteség – a pécsi kivételével – valamennyi kistérséget érintette. Közülük a legszámottevőbbben a sellyei, a sásdi és a szigetvári vonzáskörzetben fogyott a népesség száma. Pécs körzetében a vándormozgalom ez időben nyereséges volt, eleinte magának a központnak, később a kistérség községeinek köszönhetően is.

2. tábla

A népességszámot befolyásoló tényezők alakulása

Időszak	Az elveszületések	A halálozások	A természetes szaporodás, illetve fogyás (-)	A vándorlási különbözet
	ezer lakosra jutó évi átlagos száma			
1901–1910	30,9	24,3	6,6	-1,9
1911–1920	21,9	23,6	-1,7	-3,1
1921–1930	25,2	20,2	5,0	2,7
1931–1940	18,4	16,0	2,4	1,9
1941–1948	16,5	15,4	1,1	0,1
1949–1959	19,5	12,4	7,1	2,4
1960–1969	14,5	10,8	3,7	0,9
1970–1979	15,7	12,1	3,7	-1,2
1980–1989	12,3	13,7	-1,4	-2,2
1990–1995	11,5	14,1	-2,6	0,5

A megyében a vándorlási különbözet többnyire kedvezőbben alakult, mint országosan. Ezt egyfelől jelzi az, hogy míg országosan hat, Baranyában csak négy veszteséggel zárult évtized volt, másfelől pedig az, hogy abban a néhány időszakban, amikor országosan is nyereséges volt a migráció, akkor e nyereség – ezer lakosra számítva – Baranyában rendre meghaladta az országos átlagot.

A megye demográfiai folyamatainak alakulásában – súlyánál fogva – nem elhanyagolható szerepet játszik Pécs városa. A megyeszékhelyen 1996 elején Baranya lakosságának 40 százaléka, mintegy 162 ezer fő élt. A lélekszám a századforduló óta – a megyei átlagnál jóval számottevőbben – közel háromszorosára gyarapodott. Ez esetben is az ötvenes években volt a legerőteljesebb a növekedés, s csökkenésre ezúttal is a tizes és a kilencvenes évtizedben került sor. A megye egészéhez képest tendenciáját tekintve a nyolcvanas években mutatkozott különbség, Baranyában ugyanis a népesség fogyása már ez idő tájt megkezdődött (sőt, mint láttuk, igen jelentős nagyságú volt), ugyanakkor Pécssett 1980 és 1989 között még stagnált a lélekszám.

A népességszám-változást előidéző tényezők közül ezúttal – ellentétben a megyeivel – a vándorlási különbözet volt a meghatározó. A migrációs folyamat a húszas, ezt követően az ötvenes és hatvanas években mutatta a legmagasabb nyereséget. Pécs vándorlási nyeresége ezekben az évtizedekben ugyanazokkal az okokkal függött össze, mint a megyéé. A vándormozgalom Pécssett az évszázad során csupán a negyvenes években zárult veszteséggel. A veszteség a második világháborúval függött össze, a háború alatt ugyanis a bombázásoktól való félelem és a megélhetési nehézségek miatt, a háború után pedig a földbirtokreform hatására sokan költöztek a városból a falvakba. Pécssett fokozottan jelentkezett a földbirtokreform hatása, tekintve, hogy a reform során nemcsak földet osztottak, hanem a kitelepített németektől elkobzott házakat, állatállományt és gazdasági felszerelést is az új birtokosoknak juttatták. Ezért Pécsről számosan igényeltek földet és házat a baranyai községekben, főleg olyanok, akik a két világháború között a reménytelen falusi életből menekültek a városba.

A lélekszám alakításában másodlagos szerepet játszó természetes népmozgalmon belül az élveszületések tendenciája évtizedről évtizedre ugyanaz volt Pécssett is, mint a megyében, különbség csupán az arányszámok nagyságában mutatkozott, mégpedig oly módon, hogy azok itt rendre elmaradtak a megyére jellemző értékektől, azaz a helyzet e téren kedvezőtlenebb volt, mint Baranyában általában. A halálozási arányszámok változása is a megyeiek változását követte, 1941-ig a baranyait meghaladó, ezt követően azonban – kedvező változás hatására – annál alacsonyabb városi átlagokkal.

A NEMEK ARÁNYA, KORÖSSZETÉTEL, CSALÁDI ÁLLAPOT

A népességszám változása a férfiakat és a nőket némileg eltérően érintette. Az évszázad kezdetén a nemek aránya a megyében úgyszólván kiegyenlített volt, ami azután – kisebb ingadozásokkal – a legutóbbi évtizedekre nőtté alakult át (a férfi–nő arány a kilencvenes évek közepén – csakúgy, mint országosan – 48-52 volt). Ezt tükrözi egyébként az ezer férfira jutó nők számának alakulása is; 1900-ban 1014, 1996-ban 1087 nő jutott ezer férfi lakosra. Az ingadozások természetesen ez esetben is nyomon követhetők: az első és a második világháború körüli években a férfiakat ért jelentős háborús veszteségek következményeként, a legutóbbi évtizedekben pedig az ugyancsak őket sújtó, közismerten kedvezőtlenebb halandósági viszonyok miatt alakult ki jelentősebb nőtté. (Az 1920-as népszámláláskor az ezer férfira jutó nők száma 1070, az 1949. évi évszámkor 1082 volt.)

A nemek arányát tekintve a városok és a községek között – az 1990. évi népszámlálás alapján – némi különbség mutatkozott, nevezetesen az, hogy a nőtté a városokban

jelentősebb volt, mint a falvakban. Ez utóbbiakon belül a legkisebb (200 fő alatti) települések külön említést érdemelnek amiatt, hogy az általános nőtöbbséggel szemben ezeknél kismérvű (51 százalékos) férfítöbbség alakult ki. Az ezer férfira jutó nők számának településtípusonkénti különbsége valamivel árnyaltabb. A községekben ezer férfi lakosra 1040 nő jutott, 64-gyel kevesebb, mint a városokban. Ezen belül számuk a falvak nagyságától függően 1028 (az 5000–9999 fős csoportba tartozó Szentlőrincen), és 1048 fő (a 2000–2999 fős községekben) körül szóródott. A 200 főnél kisebb falvak ezúttal is kilógtak a sorból, ezekben mindössze 979 nő jutott ezer férfira.

A népességszám változásának hatása leginkább a lakosság korstruktúrájának módosulásában mutatkozott meg. Baranya megyében az évszázad során a születési arányszám, a termékenység jelentős visszaesése, az átlagos élettartam növekedése, esetenként a fiatalabb, mobilabb korosztályok elvándorlása stb. következtében a népesség erőteljesen elöregedett. A gyermekkorúak (0–14 évesek) a századforduló idején az összlakosságnak még közel 30 százalékát tették ki, a kilencvenes évek közepén már csupán 18 százalékát. Ugyancsak mérséklődött a fiatalabb (15–39 éves) felnőtt korúak aránya is (39-ről 36 százalékra). A 40–59 évesek, de még inkább a 60 esztendőes és idősebb lakosok hányada pedig emelkedett. Ez utóbbiaké például 1996-ban közel kétszerese volt az évszázad elejinek. A megye lakosságának életkor szerinti összetétele egyébként az országoshoz hasonlóan alakult.

A népesség korstruktúrája a kistérségek közül a komlóiban és a szigetváriban volt a legkedvezőbb: a gyermekek aránya az átlagosnál magasabb volt, ugyanakkor viszont az időskorúaké elmaradt attól. A legkedvezőtlenebb korösszetétel Pécs, Pécsvárad és Mohács vonzáskörzetét jellemezte, előbbi a 0–14 évesek megyén belüli legalacsonyabb, utóbbi kettőt pedig a 60 éven felüliek legmagasabb aránya következtében.

3. tábla

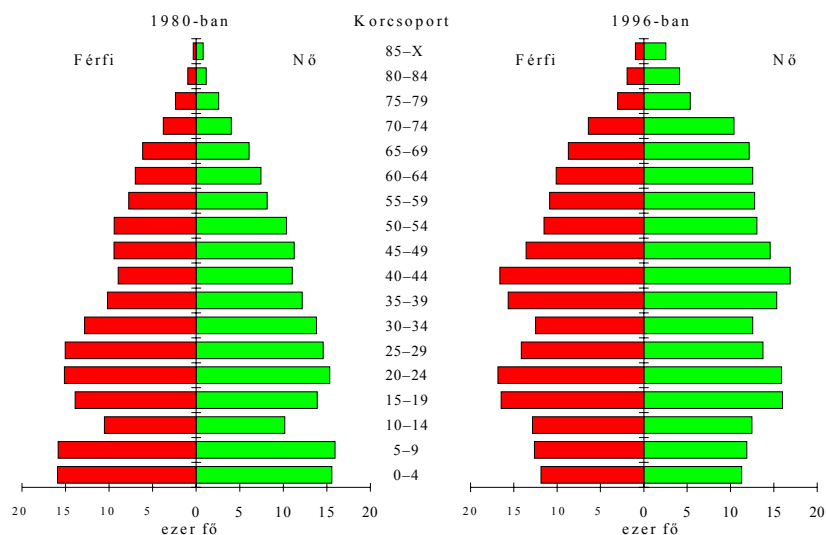
A népesség főbb korcsoportok szerinti összetétele, 1900–1996
(százalék)

Évek	éves				Mindösszesen
	0–14	15–39	40–59	60–X	
1900	29,0	38,6	22,3	10,1	100,0
1910	29,6	37,2	21,9	11,3	100,0
1920	25,8	39,1	23,4	11,7	100,0
1930	24,7	40,3	22,5	12,5	100,0
1941	23,7	39,1	23,7	13,5	100,0
1949	23,1	37,9	25,4	13,6	100,0
1960	25,4	37,5	23,1	14,0	100,0
1970	22,4	37,4	24,0	16,2	100,0
1980	21,5	36,7	26,1	15,7	100,0
1990	20,1	36,7	25,2	18,0	100,0
1996	17,8	36,3	26,8	19,1	100,0

A férfiak korstruktúrája többnyire kedvezőbb volt, mint a nőké; körükben a 0–14 évesek aránya magasabb, az időskorúaké viszont alacsonyabb volt, mint a női népességben belül. Ez egyrészt az általánosan tapasztalható fiú születési többséggel, másrészt pedig

a férfiak magasabb halandóságával, illetve az előrehaladottabb életkorúaknál a háborús veszteségek hatásával függött össze.

2. ábra. A népesség nemek és korcsoportok szerinti összetétele

A városok és a községek népességének korösszetétele némileg eltért egymástól. A legutóbbi népszámláláskor ugyanis a falvakban a fiatal felnőtt korúak aránya alacsonyabb, az időskorúaké magasabb volt, mint a városokban. A községek közül a legelőnyösebb korstruktúra a mintegy 7000 lakosú Szentlőrincen mutatkozott, a legkedvezőtlenebb pedig az 1000-2000 fő közötti falvakban. A férfiak előnyösebb korösszetétele a községek valamennyi népességnagyság-csoportjában, valamint a városok összességében egyaránt megfigyelhető volt. A nemek között a legkisebb lélekszámú falvakban mutatkozott a legszámottevőbb különbség, ami azután a népesség növekedésével párhuzamosan egyre mérséklődött, de a férfiak kedvezőbb korstruktúrája azért mindenütt jellemző maradt.

A népesség előregedését jelzi egyébként a száz időszerű lakosra jutó gyermekkorúak számának csökkenése is. Száz 60 éven felülire a századforduló idején a megyében még 291 gyermek jutott, ezzel szemben 1996-ban már csupán 93, azaz alig egyharmada a kilenc és fél évtizeddel ezelőttinek.

A demográfiai folyamatok közül a házasságkötések és -megszünések hatása a népesség családi állapot szerinti összetételében követhető nyomon. A 15 éves és idősebb lakosságon belül a nőtlenek, hajadonok aránya 1900 óta némileg mérséklődött. A századfordulón a 15 éven felülieknek a 22, 1990-ben – az országoshoz hasonlóan – 20 százaléka nőtlen, illetve hajadon volt. A házassági kötelékek között élők aránya – a háborúk körüli éveket leszámítva, amikor valamelyest csökkent – egészen a hetvenes évek végéig lényegesen nem változott: általában a lakosságnak mintegy kétharmadát tette ki. A nyolcvanas évtizedben azután arányuk csökkent, s 1990-ben – csakúgy, mint Magyarországon általában – már csak némileg haladta meg a 60 százalékot. Megjegyzendő, hogy a házasságkötési szokások jelentősen módosultak. Korábban fiatalon és igen nagy arány-

ban léptek házasságra, az utóbbi időben azonban egyre többen döntenek a hivatalos okmány nélküli együttélés mellett. Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint a megyében mintegy 13,2 ezer fő, a 15 éves és idősebb népesség 4 százaléka élt élettársi kapcsolatban. (Korábbi adat nem áll rendelkezésre.) Az özvegyek aránya – kisebb ingadozásoktól eltekintve – szintén nem változott lényegesen: a lakosságnak (ugyanúgy, mint az ország népességének) évtizedeken át nagyjából mintegy tizede élt házastársát elveszítve. Az ingadozások az első, illetve a második világháború időszakában jelentkeztek, amikor is az özvegyesség a nők körében gyakoribbá vált. Az évszázad folyamán teljesen egyöntetű növekedés tapasztalható viszont az elváltak arányában, hányaduk a századfordulón még mindössze 0,1, 1990-ben az országossal egyezően 7 százalékot tett ki. Az évszázad első felében ritka volt a válás, amiben a vallásnak, az életviteli szokásoknak és a női munkás-kéz szükségességének is szerepe volt, továbbá annak, hogy az évszázad elején a nők gazdasági aktivitása még igen alacsony szintű volt, többnyire eltartottként éltek, így független életre nemigen gondolhattak.

4. tábla

*A 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerinti összetétele, 1900–1990
(százalék)*

Év	Nőtlen, hajadon	Házás	Özvegy	Elvált	Mindösszesen
1900	22,0	67,7	10,2	0,1	100,0
1910	20,6	68,5	10,6	0,3	100,0
1920	21,9	65,5	12,1	0,5	100,0
1930	21,9	65,8	11,4	0,9	100,0
1941	21,9	65,7	11,4	1,0	100,0
1949	23,2	63,5	12,0	1,3	100,0
1960	18,0	69,2	10,9	1,9	100,0
1970	19,4	67,8	9,9	2,9	100,0
1980	18,2	66,8	10,2	4,8	100,0
1990	20,4	61,5	11,0	7,1	100,0

A lakosság egészén belül számottevő különbség mutatkozott a férfiak és a nők családi állapot szerinti összetételében. A nőtlenek aránya mindvégig jóval magasabb volt, mint a hajadonoké, emellett az előbbiek aránya az évszázad során lényegében alig változott, míg a hajadonoké fogyott. A házasokat tekintve a férfiaknak 65-73 százaléka, a nőknek csupán 59-66 százaléka élt házasságban az egyes népszámlálások időpontjában. Az évszázad során a változás a két nem esetében azonos volt: a házas családi állapotúak aránya 1949-ig gyakorlatilag nemigen módosult, az 1949-es mélypontot követően a korábbinál magasabbra emelkedett, s 1980-ig változatlan maradt, 1980 és 1990 között azonban minden addiginál alacsonyabb szintre esett vissza. Az özvegyek és az elváltak esetében a nemenkénti különbség az ellenkezőjére fordult, a férfiak aránya messze elmaradt a nőkéétől. Ez magasabb és korábbi halandóságukkal, továbbá az özvegyen maradt, illetve elvált férfiak jelentősebb újránházasságával magyarázható. (Egyébként a házassági családi állapotúak nemenkénti különbsége is ezzel függhet össze.)

A településtípusok szerinti különbségek ez esetben is fellelhetők. Az 1990. évi népszámláláskor a városokban a nőtlenek, hajadonok, valamint az elváltak aránya magasabb

volt, mint a falusi népesség körében. Előbbi vélhetően azzal függ össze, hogy a továbbtanuló, ily módon házasságra is csak később lépő fiatalok aránya szintén e településkörben volt a nagyobb, az elváltak alacsonyabb arányában pedig feltehetően a válásokkal kapcsolatos konzervatívabb falusi felfogás az, ami az alacsonyabb községi arányszámokban tükröződött. A házas családi állapot mindezek következtében a falvakban gyakoribb volt, mint a városokban. A községekben a legapróbb falvaktól a népesebbek felé haladva fokozatosan növekedett a házasok, egyidejűleg mérséklődött az elváltak aránya, (előbbi a 200 fő alatti falvakban 60, Szentlőrincen 68 százalékot, utóbbi a legkisebbek között 6, a legnagyobb csoportba tartozó Szentlőrincen pedig 4 százalékot tett ki). A nőtlenek, hajadonok valamint az özvegyek aránya valamennyi népességnagyság-csoportban – kis szórással – a megfelelő községi átlag körül alakult. A nemenkénti különbségek ugyanazon jellegzetességeket mutatták az egyes népességnagyság-kategóriák mindegyikében, mint a megye egészében. Ez alól csupán az ún. törpefalvak képeztek kivételt, ezekben – szemben az általános tendenciával – az elvált férfiak aránya meghaladta az azonos családi állapotú nőkéét.

A házasságkötések és -megszünések, valamint a háborúk következményei befolyással voltak a családok számának, összetételének alakulására is. Baranya megyében az 1990. évi népszámlálás adatai szerint mintegy 118 ezer család élt, közel egynegyedével több, mint a második világháború utáni első cenzuskor. A családok az azóta eltelt időszak alatt szembetűnő változáson mentek át: a házaspárból álló „teljes” családok aránya visszaesett (de még mindig ez a legáltalánosabb), ezzel szemben az egy szülő és gyermekből állóké, azaz a „csonka” családoké növekedett. Ez részben a válások számának emelkedésével függött össze, részben pedig azzal, hogy a nők – hisz az ilyen családok legtöbbször anyja és gyermeke(i) képezik – napjainkban a korábbinál sokkal bátrabban vállalnak házasságon kívül is gyermeket.

A legutóbbi népszámláláskor az egy szülő és gyermek típusú családok aránya – az elváltak hányadának településtípusonkénti eltéréséhez hasonlóan – a városokban (16%) magasabb volt, mint a falvakban (13%). Ez utóbbiakon belül a legkisebb településeken fordultak elő a csonka családok a leggyakrabban (16%), majd a lélekszám növekedésével párhuzamosan arányuk fokozatosan mérséklődött.

A házaspáros családokon belül további módosulás következett be: egyre kisebb lett a gyermekkel, mind nagyobb a gyermek nélkül élő házaspárok hányada (előbbi 1949-ben 58, 1990-ben 49, utóbbi 31, illetve 36 százalékot tett ki). A családok számának emelkedése és a lélekszám ennél mérsékeltebb növekedése az átlagos családnagyság csökkenéséhez vezetett. Míg a második világháború után Baranyában száz családra átlagosan 321 családtag jutott, addig 1990-ben – a folyamatos visszaesés következtében – már csupán 287 (országosan 292). Ezen belül a városokban átlagosan 286, a falvakban 209 fő élt száz családban, ami népességnagyság-kategóriától függően ingadozott. A legnépesebbek a legfiatalabb korösszetételű szentlőrinci családok voltak, a legkisebbek pedig a 3-5 ezer fős nagyságcsoportba tartozó községi családok: előbbieken száz családra átlagosan 302, utóbbiakban 286 fő jutott.

A családnagysággal, annak változásával kapcsolatban ismét az Ormánság emelhető ki az „egyke” rendszer hatására utalva. Az Ormánságban ideális egykés házasságnak az volt tekinthető, amikor földdel rendelkező „egyes” lány ment férjhez földdel rendelkező „egyes” férfhoz. A legjobb esetben azután született egyetlen gyermekük, s ez a féltve

őrzött „egyke” házasodhatott össze egy másik „egykevel”. Így álltak össze lassanként a kis földdarabok nagyobbakká, ugyanakkor azonban a családok mind összébb zsugorodtak. Bár a birtokmegőrzésnek, illetve -gyarapításnak a szerepe a későbbi házasságkötésekben megszűnt, azok jobbra továbbra is a több évtizedes hagyományok szerint alakultak.

ISKOLAI VÉGZETTSÉG, GAZDASÁGI AKTIVITÁS

A megye egészére vonatkozó, a régi oktatási struktúrákat a mai iskolatípusoknak megfelelő⁴ adatok csak 1930-tól állnak rendelkezésünkre, így csak az 1930 és 1990 közötti időszak legfőbb jellemzőinek felvázolására szorítkozhatunk. Az iskolázottság szintje e hatvan esztendő alatt számottevően emelkedett: csökkent az írástudatlanok, illetve a csak általános iskolai végzettséggel rendelkezők hányada, ugyanakkor növekedett a közép-, valamint a felsőfokú végzettséget szerettek aránya. Baranyában a hétéves és idősebb népességnek 1930-ban még közel egytizedét tették ki azok, akik nem jártak iskolába, arányuk 1990-re mintegy 2 százalékra esett vissza. A harmincas-negyvenes évekbeli kisebb növekedést követően mérséklődött (88-ról 62 százalékra) a legfeljebb 8 osztályos végzettséggel rendelkezők hányada. Ezzel szemben azok, akiknek a legmagasabb végzettsége középfokú volt, a hétéves és idősebb népességnek 1930-ban a 2, hatvan évvel később a 29 százalékát tették ki, a diplomások aránya pedig hétszeresére, 7 százalékra emelkedett.

5. tábla

A hétéves és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettsége, 1930–1990

Év	Általános iskola 0 osztály	Befejezett általános iskola	Befejezett középfokú végzettség	Befejezett felsőfokú végzettség	Mindösszesen
1930	9,2	88,3	1,7	0,8	100,0
1941	7,3	90,5	1,5	0,7	100,0
1949	6,4	90,1	2,6	0,9	100,0
1960	4,7	88,7	4,9	1,7	100,0
1970	3,0	80,7	13,5	2,8	100,0
1980	2,1	69,4	24,2	4,3	100,0
1990	2,5	61,5	29,5	6,5	100,0

Az iskolázottsági színvonal a legutóbbi népszámláláskor a megyében az országoshoz hasonló volt, a folyamatos emelkedés mindkét nemet jellemezte, de a korábbi eltérések továbbra is megmaradtak: a nők iskolázottsági színvonala mindvégig elmaradt a férfiakétól. Ebben a jelzett okok mellett közrejátszhat az is, hogy az alacsonyabb iskolázottságú idősebb korosztályokban a nők jelenléte jóval nagyobb arányú, mint a férfiaké.

Még pontosabb képet kapunk az oktatási szint növekedéséről, ha az iskolai végzettségi szintet olyan népességcsoportokhoz viszonyítjuk, amelyek koruk szerint az adott

⁴ A korábbi oktatási struktúrák intézményeit a jelenlegi iskolatípusok és osztályszámok csoportjai a következők szerint foglalják magukba: az elemi (nép-)iskola 1-8. osztályát az általános iskola 1-8. osztálya, a polgári iskola 1-4. osztályát az általános iskola 5-8. osztálya, a nyolcosztályos középiskola 1-3. osztályát az általános iskola 5-7. osztálya, a nyolcosztályos középiskola 4-7. osztályát, illetve az érettségi (képesítő) megszerzése nélkül elvégzett 8. osztályát az általános iskola 8. osztálya.

szintet már megszerezhették. Így ha az általános iskola 8 osztályát végzetek számát a 15 éves és idősebb népességhez viszonyítjuk, akkor azt találjuk, hogy Baranyában 1990 elején a lakosságnak több mint háromnegyede megszerezte legalább a kötelező iskolai végzettséget jelentő iskolai szintet. Ez az arány 1930-ban nem érte el a 10 százalékot. A 18 éves és idősebb népességből a legalább középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya a kilencvenes évtized elején 27 százalék volt, ami mintegy kilencszerese a hatvan évvel azelőttinek. Felsőfokú iskolai végzettséggel a legutóbbi népszámláláskor a 25 éves és idősebb népességnek a 9 százaléka rendelkezett, ami 1930-ban még csak egy százalékot tett ki.

Az 1990. évi népszámlálás időpontjában a megyén belül a városok népességének iskolázottsági színvonala jóval előnyösebb volt, mint a falvak lakóié. Előnyük a végzettség valamennyi szintjén megmutatkozott, s a szint emelkedésével mind nagyobb mértékűvé vált. A megfelelő korú népességben belül 8 osztályos általános iskolai végzettséggel a városiak 84, a falusiak 70 százaléka, középiskolaival a városi lakosok 36, a községi lakók 15 százaléka, diplomával pedig 13, illetve 4 százaléka rendelkezett. A községek közül – a korösszetétellel, a lehetőségekkel, az igényekkel összefüggésben – a legapróbbakban volt a legkedvezőtlenebb a lakosság iskolázottsága. A városokon belül az iskolázottsági színvonal emelkedésében szerepet játszott a megyeszékhely. A pécsi oktatási intézmények tág lehetőségeket kínáltak nemcsak a város, hanem egész Baranya, sőt a megyehatáron túli területek fiataljai számára is. A megyeszékhely a rendelkezésre álló, elsősorban a kvalifikáltabb munkaerőt igénylő munkahelyek viszonylagos „bőségével” hozzájárult ahhoz, hogy a képzett szakemberek gyökeret verjenek, növelve ezzel a számukra munkát adó környezet lakosságának műveltségi szintjét. A megyeszékhely lakóinak előnyösebb iskolázottsága leginkább a diplomásokat tekintve mutatkozott meg, felsőfokú végzettséggel ugyanis a 25 éves és idősebb népességnek Pécsen közel kétszer akkora hányada rendelkezett, mint a megyében általában.

6. tábla

A népesség iskolai végzettség szerint, a megfelelő korúak százalékában

Év	10–X éves 0 osztályt	15–X	18–X	25–X éves befejezett felsőfokú taníté- zetet
		éves legalább		
		általános iskola 8. osztályát	befejezett közép- iskolát	
végzettek				
1930	9,6	8,4	3,1	1,2
1941	6,6	10,3	2,9	1,0
1949	5,6	18,4	4,4	1,3
1960	3,8	32,2	8,2	2,3
1970	2,5	51,4	14,6	3,7
1980	1,5	66,6	21,9	5,6
1990	1,7	78,2	26,7	8,7

A két nem végzettségi színvonalában ezúttal is mutatkozik némi különbség, ami a felsőfokú végzettségűek esetében volt a legszámottevőbb. A kilencvenes évek kezdetén a

25 éves és idősebb férfiaknak közel másfélszer akkora hányada szerzett diplomát, mint a nőknek (az eltérés 1930-ban még csaknem 12-szeres volt). A különbség az általános iskolai 8 osztályos végzettséget tekintve jóval mérsékeltebb, a legutóbbi népszámláláskor csupán 1,1-szeres (hatvan évvel korábban 1,3-szeres) volt, s úgyszólván teljesen eltűnt a középiskolát végzettek körében. Ilyen végzettséget 1990-ben a 18 éven felüli férfiaknak és nőknek is 27 százaléka mondhatott magáénak, szemben az 1930. évi 5, illetve valamivel több mint egy százalékkal, azaz a mintegy 4-szeres különbséggel.

Ahogy az iskolázottsági, műveltségi színvonal változása nem lehet közömbös egyetlen területi, közigazgatási egység élete, jövője szempontjából sem, ugyanígy nem érdektelen az sem, hogy lakóinak mekkora hányada kapcsolódik be a társadalmilag szervezett munkavégzésbe, illetve mekkora hányada él eltartottként. Baranya megyében 1990 elején a lakosság 44 százaléka (mintegy 185 ezer fő) volt aktív kereső,⁵ 106 ezer főt (a népesség egynegyede) tett ki az inaktív keresőnek minősülő nyugdíjasok, járadékosok, gyermekgondozási segélyben, illetve díjban részesülők száma, a lakosság fennmaradó 31 százaléka (128 ezer fő) pedig az eltartottak⁶ csoportjába tartozott. A megye népességének gazdasági aktivitás szerinti összetétele az országos átlaghoz hasonlóan alakult.

A munkanélkülieket 1990-ben is az aktív keresők között vettük figyelembe. Noha számukról a népszámlálás pontos információt nyújt, a korábbi évekkal való összehasonlíthatóság érdekében ez a megoldás tűnt célszerűnek. Az 1990. évi adatok szerint Baranyában mintegy 4700 munkanélküli élt, számuk hat évvel később, 1996 januárjában már mintegy 22,9 ezer főt tett ki. Ez 12,0 százalékos munkanélküliségi rátának felelt meg. A munkaerőmozgás eleinte spontán folyamat volt, elsősorban munkavállalói szándékot tükrözött, majd fokozódott a munkáltatók részvétele. Ez kezdetben a hatékony foglalkoztatást szolgálta, a későbbiek során pedig – a fő termelőágak teljesítményének, a fizetőképes keresletnek a csökkenésével, a gazdasági szervezetek romló pénzügyi helyzetével, bizonyos kormányzati elképzelésekkel stb. összefüggésben – tudatos létszámleépítésben öltött testet. A létszámleépítések során a munkáltatók előbb a szakképzettség nélküli dolgozóktól igyekeztek megválni, később azonban a folyamat kiterjedt a szakmunkások, sőt a szellemi foglalkozásúak mind szélesebb rétegére is.

Az összes keresőnek (az aktívoknak és inaktívoknak)⁷ népességen belüli aránya az évszázad folyamán – az 1930 és 1950 közötti visszaesést, majd stagnálást leszámítva – folyamatosan emelkedett. Míg a századforduló táján a megye lakosságának 50, addig 1990-ben már 70 százaléka kereső volt. E növekedésben az inaktív arányának emelkedése játszott meghatározó szerepet, az aktív keresők aránya ugyanis 1970-ig folyamatosan ugyan, de csak kismértékben emelkedett, majd a hetvenes évek stagnálását követően csökkent (1990-ben az 1949. évi állapotot közelítette). Ezzel szemben az inaktív keresők hányada népszámlálásról népszámlálásra ugrásszerűen nőtt. Az eltartottak lakosságon belüli aránya igencsak hullámzóan alakult. A század első felében növekvő hányaduk 1960-tól folyamatosan és igen számottevően mérséklődött, míg 1990-re soha nem látott alacsony szintre apadt.

A gazdasági aktivitás szintje az 1990. évi népszámlálás adatai szerint a városokban volt a magasabb, következésképpen itt az inaktív keresők, valamint az eltartottak aránya

⁵ A munkanélküliekkel együtt.

⁶ Az első ízben elhelyezkedni kívánókkal együtt.

⁷ A keresők két csoportjának elkülönítésére az 1930. évi adatok esetében nyílt először lehetőség.

némileg elmaradt a községi átlagtól. A falvak esetében szoros kapcsolat mutatkozott népességük száma és aktivitási szintje között, azaz az előbbi növekedése az utóbbi emelkedésével párosult. Míg a 200 főnél kisebb községekben a lakosságnak csak 39 százaléka kapcsolódott be a társadalmilag szervezett munkavégzésbe, addig az 5-10 ezer fős kategóriába tartozó Szentlőrincen már a 46 százaléuk. Ez részben a korösszetétellel, részben a munkahelyek területi elhelyezkedésével magyarázható. Az inaktív keresők és az eltartottak aránya korántsem állt ilyen egyértelmű összefüggésben a lélekszámmal, azt inkább az egyes népességnagyság-kategóriákba tartozók korösszetétele határozta meg. Ily módon az inaktívak hányada a legöregebb korstruktúrájú (1000-2000 fős) falvakban, az eltartottaké pedig a legfiatalabb korösszetételű községben, Szentlőrincen volt a legszámottevőbb.

7. tábla

A népesség gazdasági aktivitás szerinti összetétele
(százalék)

Év	Aktív*	Inaktív	Kereső összesen	Eltartott**	Mindösszesen
	kereső				
1900	.	.	50,1	49,9	100,0
1910	.	.	45,2	54,8	100,0
1920	.	.	50,0	50,0	100,0
1930	43,8	2,4	46,2	53,8	100,0
1941	44,3	2,1	46,4	53,6	100,0
1949	44,0	2,6	46,6	53,4	100,0
1960	46,8	4,0	50,8	49,2	100,0
1970	47,8	12,7	60,5	39,5	100,0
1980	47,6	18,7	66,3	33,7	100,0
1990	44,0	25,4	69,5	30,6	100,0

* Az állást kereső munkanélküliekkel együtt.

** Az első ízben elhelyezkedni kívánókkal együtt.

A gazdasági aktivitást nemenként tekintve igen éles különbségek mutatkoztak. Míg a férfi népességben belül a keresők aránya az évszázad során lényegében alig változott (70 százalék körül ingadozott), addig a nők körében a század eleji 30-ról 1990-re 67 százalékra emelkedett. A keresőkön belül az aktív keresők aránya a férfiak esetében a hatvanas évek végéig stagnált, azt követően fokozatosan csökkent, miközben az inaktívaké egyre számottevőbbé vált a nyugdíjasok számának – részben a mezőgazdasági nyugdíjak bevezetése miatti – emelkedése következtében. A női keresőkön belül mind az aktívak, mind az inaktívak aránya növekedett, előbbi mind szélesebb körű foglalkoztatásuk, utóbbi a nyugellátás, a gyes és gyed fokozódó igénybevétele miatt. Az eltartottak a férfi népességnek 1990-ben is ugyanakkora hányadát tették ki, mint kilencven évvel korábban, a nőknek viszont a századforduló táján még 70, a legutolsó népszámláláskor már csak a 33 százalékát.

Az aktív keresők arányának növekedése jobbra a női munkavállalás elterjedésével függött össze. A férfiak gazdasági aktivitását ugyanis – mint említettük – stagnálás, majd csökkenés jellemezte. Aktivitásuk a háborúk, a népesség öregedése stb. miatt kedvezőt-

lenebbül is alakulhatott volna, ám ezt, a megye gazdaságát érintő néhány, már említett változás mérsékelte. A gazdasági aktivitás mérséklődésében demográfiai tényezők is közrejátszottak. Az életkor kitolódásával nőtt az időskorúak száma és aránya. A nyugdíjasok számát növelte a veszélyes munkahelyek által nyújtott karkedvezmény, a korhatár leszállítása, a rokkantsági nyugdíj fokozódó igénybevétele, valamint a mezőgazdaságban a termelőszövetkezeti tagok nyugdíjának bevezetése. Mindezek mellett az is csökkentette az aktív keresők táborát, hogy a szülő nők közül mind többen hagyták abba a munkát gyermekgondozás céljából.

A gazdasági és demográfiai változások hatásai nem csupán az aktív keresők számának kisebb mértékű emelkedésében (illetőleg a nyolcvanas években a csökkenésében) mutatkoztak meg, hanem nyilvánvalóan az inaktív keresők számának és arányának rohamos növekedésében is. Számuk 1990-ben az 1930. évinek a tizenháromszorosát érte el, arányuk pedig 2-ről 25 százalékra módosult. A megyében 1990-ben az inaktív keresők között a nyugdíjasok, járadékosok száma megközelítette a 97 ezer főt, és közel 9,5 ezer anya vette igénybe a gyermekgondozási segítyt, illetve díjat.

Az eltartottak számának és arányának hullámozása részben az élveszületések számának ingadozásával függött össze (az eltartottak jó része gyermek), másrészt szerepet játszott benne a nők fokozottabb munkába lépése is. Ez utóbbi eredményeként az aktív keresőkön belül 1930 és 1990 között a férfiak aránya 76-ról 55 százalékra csökkent. (Az arányváltozás különösen az ötvenes évtizedben volt jelentős.)

A keresők gazdasági ágankénti összetételét tekintve a század első felében a mezőgazdaság volt meghatározó jelentőségű, az 1900. évi népszámlálás idején a keresők több mint kétharmadának e terület biztosított megélhetést, s egészen az ötvenes évek elejéig mintegy 60 százalékuk ezen ágazathoz kötődött. Az itt dolgozók aránya azonban ezt követően folyamatosan csökkent, s 1990-ben már csupán 17 százalékot tett ki. Ugyanakkor mind többen dolgoztak az iparban és az építőiparban: ezen ágazatok részesedése 1900-ban 16, kilencven évvel később 39 százalék volt, a legutóbbi népszámláláskor tehát e két ágazatban foglalkoztatottak voltak relatív túlsúlyban.

Az ipari és építőipari keresők arányának növekedése a hetvenes évek végéig, a nyolcvanas évek elejéig úgyszólván töretlen volt, a nyolcvanas évtizedben azonban visszaesés következett be. A nyolcvanas évektől ugyanis mind az ipari, mind az építőipari termelés folyamatosan csökkent. Az iparban a bányászat gazdaságtalanná válása, fokozatos leépítése, a feldolgozóipar keleti piacainak elvesztése ugyanúgy létszámleépítéshez vezetett, mint a kilencvenes évek nagy szervezeti átalakulása. Az építőiparban a beruházási források elapadása, azaz a megrendelések hiánya vezetett a foglalkoztatottság mérséklődéséhez.

Az elmúlt kilencven év folyamán számottevően növekedett az „egyéb ágazatok” az egészségügy, az oktatás, az szolgáltatások, a közigazgatás jelentősége is. A legutóbbi népszámláláskor az aktív keresőknek az egynegyede e területek valamelyikén dolgozott, mely arány közel kétszerese az 1900. évinek. Bár a kereskedelemben és a közlekedésben dolgozók aránya is jelentős mértékben emelkedett, a lakosság foglalkoztatásában 1990-ben betöltött szerepük még messze nem érte el az „egyéb ágazatok”-ét.

Az aktív keresők ágazatok szerinti összetétele Baranyában a legutóbbi népszámláláskor az országoshoz hasonló foglalkoztatási szerkezetet tükrözött, ugyanazok voltak a megye vezető ágazatai és azok súlyai, mint az országban általában.

A keresők ágazatok szerinti megoszlása, 1900–1990
(százalék)

Év	Mezőgazdaság	Ipar–építőipar	Kereskedelem	Közlekedés	Egyéb	Mindösszesen
1900	67,7	15,6	2,1	1,4	13,2	100,0
1910	59,9	19,8	2,8	2,0	15,5	100,0
1920	62,9	20,0	3,0	2,5	11,6	100,0
1930	56,9	21,2	3,7	2,4	15,8	100,0
1949	60,4	18,6	3,7	3,2	14,2	100,0
1960	42,1	33,9	5,6	5,5	12,8	100,0
1970	30,0	41,1	7,6	6,3	15,0	100,0
1980	20,3	42,1	9,8	7,6	20,2	100,0
1990	17,4	38,7	10,5	8,3	25,1	100,0

Az ágazati struktúrát a megyén belül a városok hagyományos ipari (építőipari) s a községek ugyancsak hagyományos mezőgazdasági jellege jellemezte. A népesség foglalkoztatásában második helyen – mindkét településtípus esetében – a terciér szféra állt, ám míg a városokban 1990-ben az itt dolgozók aránya meghaladta a 30 százalékot, addig a községekben a 20 százalékot sem érte el. Az aktív keresők ágazati összetétele másként alakult Pécsen, mint a megye más városaiban. Ez egyrészt az iparban és építőiparban, továbbá az „egyéb ágazatok”-ban dolgozók átlagot meghaladó, a mezőgazdasági keresők átlagától elmaradó arányában mutatkozott meg. Előbbiek magasabb aránya a megyeszékhelyen rendelkezésre álló ilyen jellegű munkahelyek szélesebb körével, valamint a szénbányászatnak Pécsre koncentrációjával magyarázható. Az 1990. évi népszámláláskor a megyeszékhelyen az aktív keresők 42 százaléka (a megyében 39 százalék) kötődött az iparhoz és építőiparhoz. E nem számottevő különbség olyan időpontban mutatkozott, amikor a bányászat visszafejlesztése már megtörtént. Hogy hatása Pécs ágazati szerkezetében jelentősebb szerepet játszott, azt az 1970. évi adatok tükrözik, amikor az aktív keresőknek 53 százaléka dolgozott az iparban és építőiparban a megyei átlagos 41 százalékkal szemben. A mezőgazdasági keresők Pécsen mutatkozó alacsony aránya a tevékenység vidékhez kötött jellegével függött össze. A szerkezeti változások nyertese a megyeszékhelyen is a terciér szféra volt. A falvakban a népességnagyság növekedésével párhuzamosan a mezőgazdaság mindinkább veszített jelentőségéből, és a 2000-3000 fős kategóriát elérve vezető helyét az ipar (építőipar) vette át. A kisebb településeken még harmadik helyen álló szolgáltató ágazatok pedig mind szélesebb tért nyerve fokozatosan a foglalkoztatás második legfőbb területévé váltak.

*

Összefoglalóan elmondható, hogy Baranya megye XX. századi – a statisztika eszközeivel is érzékeltethető – társadalmi–gazdasági életét a közelmúltban csökkenő lélekszám mellett lakóinak fokozatos öregedése, valamint az átlagos családnagyság zsugorodása jellemzi. A népességszámhoz hasonlóan a gazdasági aktivitás szintje is mérséklődött a legutóbbi időkben, s a termelőágak túlsúlyának folyamatos csökkenésével, illetve – az iskolázottság emelkedéséhez is kapcsolódva – a terciér szféra mind szembetűnőbb térhó-

dításával átalakult a foglalkoztatási szerkezet is. Az elkövetkező években e tendenciák folytatódása valószínűsíthető, tekintve, hogy gyökeres változásokat hozó intézkedések napjainkban nem születtek, s ha a közeljövőben szülnének is, hatásuk rövid távon nem lenne még érzékelhető.

TÁRGYSZÓ: Népeség. Területi statisztika.

SUMMARY

The study sets forth a demographical analysis of Baranya, a South-Transdanubian county of Hungary on the basis of long time series.

Among the 19 Hungarian counties this one belongs to the middle-sized counties as regards the number of population. Nevertheless the special geographical characteristics (the large proportion of the so-called small villages) make the settlement interesting.

The author analyses to what extent the various demographical phenomena have determined the formation of the number of population, its structure by age and sex as well as the economic activity of the population in the past and in the recent times.

EGY NYUGDÍJAS HÁZASPÁR JÖVEDELME ÉS KIADÁSAI, 1990–1997

DR. CSEPELY-KNORR ANDRÁS

Ebben a monografikus elemzésben a mai magyar nyugdíjasok átlagos jövedelménél lényegesen magasabb nyugellátással rendelkező házaspár 1990 és 1997 közötti helyzetét vizsgáljuk. A házaspárból a feleség – egyetemi tanszéki adminisztráció vezetője – kitelepítés majd három gyermek felnevelését követően 21 év munkaviszonnal a háta mögött 1986-ban, 55 évesen ment nyugdíjba. A férj – kutatóintézeti, majd vállalati főosztályvezető – 1989 végén 63. évében kérte nyugdíjazását, az egyetemi éveket is beszámítva 43 év munkaviszonnal. Utolsó aktív évükben a fizetésből, valamint az ehhez kapcsolódó prémiumból és jutalomból származó együttes keresetük – egy főre számítva – kereken kétszerese volt az országos havi átlagkereseteknek. Így a házaspár anyagi helyzete az aktív népesség átlagánál sokkal kedvezőbb volt, bár vagyon felhalmozását, jelentősebb tartalékképzést nem tett lehetővé.

Fentiek ellenére a feleség nyugdíja a női nyugdíjak átlagos szintjén van, amit a kitelepítésért megítélt életjáradék 1993 óta 15 százalékkal emel meg. A férj nyugdíja 75 százalékkal haladja meg az átlagos férfi nyugdíjat (a nemzetgazdaságban teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagos kereseténél 10 százalékkal magasabb). A házaspár együttes nyugdíjjövedelme így – egy főre számítva – a nyugdíjak országos átlagánál 53 százalékkal magasabb, és ezzel a nyugdíjasok társadalmi rétegének legfelső 10 százalékába tartoznak.

A JÖVEDELMEK ALAKULÁSA

A kiinduló évben, 1990-ben a házaspár nyugellátásának együttes összege 19 817 forint volt, aminek 70 százalékát a férj és 30 százalékát a feleség nyugdíja tette ki. Ebben az évben a férj egyszeri megbízások teljesítésével havi átlagban nettó 12 472 forint kiegészítő munkajövedelemhez jutott, ami 62,9 százalékkal, tehát közel kétharmadnyival növelte jövedelmüket, és így az átlagos nyugdíjasoknál jóval nagyobb, közel kétszeres jövedelemhez juttatta a házaspárt.

A nyugellátás összege évenként az előírt emeléssel növekedett, de 1993-tól ehhez még hozzájárult a feleség említett kárpótlásként kapott életjáradéka, melynek összege a feleség nyugdíjának 15 százaléka, a házaspár nyugellátása együttes összegének közel 5 százaléka.

A férj munkajövedelmének összege nominál értéken, öt éven át lényegében változatlan volt, reálértéken fokozatosan csökkent, majd 1995-től teljesen megszűnt, így ettől kezdve a házaspár jövedelme kizárólag a nyugellátásra korlátozódik.

A nyugdíjak emelésének mértéke 1994 és 1997 kivételével rendre elmaradt a fogyasztói árak átlagos emelkedésétől, de a munkajövedelmek növekedésétől is. Összességükben így – kormányzati vélemény szerint – 1990 és 1997 között mintegy 25 százalékot veszítettek értékükből. A vizsgált házaspárnál ez az értékvesztés 28,9 százalék volt az 1993-ban belépett és a bázisévben még nem szereplő életjáradék ellenére. A házaspár jövedelmének adatait évenkénti részletezésben az 1. tábla foglalja össze.

1. tábla

A házaspár nettó jövedelmének évenkénti alakulása

Év	A férj nyugdíja	A feleség nyugdíja	A feleség életjáradéka	Nyugellátás összesen	Nettó munkajövedelem	Összes nettó jövedelem
	forint/hónap					
1990	13 878	5 939	–	19 817	12 472	32 289
1991	16 827	7 635	–	24 462	3 871	28 333
1992	19 244	8 677	–	27 921	11 523	39 444
1993	22 554	10 367	2 196	35 117	10 489	45 606
1994	28 153	12 792	1 830	42 775	9 700	52 475
1995	32 500	14 887	2 288	49 675	1 800	51 475
1996	36 578	16 908	2 402	55 888	–	55 888
1997	43 715	19 847	3 050	66 612	–	66 612

A fogyasztási javak és szolgáltatások arányának és egyúttal árszínvonalának a nyugat-európai szinthez közelítésével kapcsolatos prognózisokhoz és valós tendenciákhoz kapcsolódva a 2. táblában a házaspár együttes jövedelmét, a Magyar Nemzeti Bank által jegyzett deviza-középfolyamok éves átlagával számolva, osztrák schillingben és amerikai dollárban mutatjuk be. Ezt nem a jövedelmek nagyságának bemutatása érdekében tesszük, hanem az évek során bekövetkezett változás tendenciájára kívánjuk felhívni a figyelmet.

2. tábla

A házaspár havi nettó jövedelme schillingben és dollárban

Év	Teljes jövedelem	Ebből: nyugellátás	Teljes jövedelem	Ebből: nyugellátás
	schilling		dollár	
1990	5807	3564	511	314
1991	4427	3822	379	327
1992	5478	3878	499	354
1993	5766	4440	495	382
1994	5673	4624	499	407
1995	4121	3977	410	395
1996	3878	3878	366	366
1997	4354	4354	357	357

Csak a nyugellátás összegére korlátozva a vizsgálatot, annak teljes összege 1990 és 1994 között schillingben és dollárban számolva egyaránt növekszik. A növekedés mértéke 29-30 százalék körül volt, összességében 3564–4624 schilling, illetve 314–407 amerikai dollár között alakult. Ezután csökkenés következett, majd 1997-ben a nyugellátás színvonala az 1992–1993. évi szintet érte el. A két devizanem szerinti eltérő mozgást a dollár és az európai valuták között bekövetkezett arányváltozás, kezdeti gyengülés, majd erősödés okozta.

Tájékoztatóként jegyezzük meg, hogy 1992-ben Ausztriában a munkások átlagbére a feldolgozóiparban 22 784 schilling, az Egyesült Államokban pedig 2014 dollár volt, természetesen jelentősen más arányok és árszínvonal mellett. A házaspár nyugdíját a vásárlóerő-arányokkal (Purchasing Power Parity – PPP) korrigálva az előbbi adatokhoz 1992-ben 10 100 schilling, illetve 920 dollárnak megfelelő érték kapcsolódna. A 2. tábla adatsorának mozgását az évek során még jelentősen befolyásolta a forint leértékelésének mindenkor mértéke is, így az adatok kizárólag tájékoztatóra alkalmasak.

A két adatsor mellé kiegészítésként bemutatjuk a nyugellátások együttes összegének tényleges alakulását és az 1990. évi bázishoz viszonyítva a mindenkor fogyasztói árindex segítségével számított korrigált értéket. (Lásd a 3. táblát.) Itt nem átlagos fogyasztói árindexet alkalmaztunk, hiszen a nemzetgazdaság és a népesség egészére vonatkozó átlagos fogyasztói árindex nem érvényes a nyugdíjasok csoportjára. Mások a mennyiségi és minőségi igények, valamint a lehetőségek, de mások a fogyasztás különböző kategóriáival kapcsolatos szükségletek is. Elég csak arra utalni, hogy a gyors ütemben növekvő árszínvonalú háztartási energia, fűtés termékcsoport iránti igény lényegében azonos az aktív keresők igényével, míg az átlagos áremelkedési ütemtől lényegesen elmaradó tartós fogyasztási cikkekre kisebb igényük van a nyugdíjasoknak, mint az aktív kereső házaspároknak. A számítások során ezért a Központi Statisztikai Hivatalnak mindezeket figyelembe vevő, az inaktív háztartásokra kiszámított fogyasztói árindexével dolgoztunk.

3. tábla

A házaspár havi nyugellátása és az infláció

Év	A nyugellátás		Fogyasztói árak növekedése az inaktívknál (szá- zalék)	Inflációval korrigált	
	tényleges összege (forint)	növekedése (szá- zalék)		nyugellátás (forint)	nyugellátásból tény- leges (százalék)
1990	19 817	–	–	19 817	100,0
1991	24 462	23,4	35,0	26 753	91,4
1992	27 721	13,3	23,5	33 040	83,9
1993	35 117	26,7	23,4	40 771	86,1
1994	42 775	21,8	19,8	48 844	87,6
1995	49 675	16,1	30,4	63 693	78,0
1996	55 888	12,5	23,8	78 852	70,9
1997	66 612	19,2	18,8	93 676	71,1

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1996. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997. 315. old.

Végezetül a 4. táblában a nemzetgazdaságban foglalkoztatottak átlagos havi nettó keresetével vetjük össze a házaspár nyugdíjának alakulását. Az adatok jól érzékeltetik, hogy

a lakosság reáljövedelmének ismert általános csökkenésén belül a nyugdíjasok helyzete az aktív keresőkénél lényegesen erőteljesebben romlott. A házaspár egy főre számított nyugellátása 1990-ben még az aktívak havi átlagos keresetének 98,0 százaléka volt, ami 1997-re – ingadozásokkal – 87,3 százalékra esett.

4. tábla

A havi nettó keresetek és a nyugdíjak változása

Év	A foglalkoztatottak havi átlagos nettó keresete	A házaspár egy főre jutó nyugellátása	A nyugellátás az aktív keresők nettó keresetének százalékában
	forint		
1990	10 108	9 908	98,0
1991	12 948	12 231	94,5
1992	15 628	13 860	88,7
1993	18 362	17 558	95,6
1994	22 992	21 387	93,0
1995	25 891	24 837	95,9
1996	30 262	27 944	92,3
1997	38 145	33 306	87,3

A bemutatott adatok több oldalról közelítve szemléltetik a nyugellátások reálértékének változásait. A házaspár esetében – igen sok más nyugdíjashoz hasonlóan – külön nagy veszteséget jelentett a munkajövedelmek fokozatos elmaradása.

Összegezve a házaspár vizsgált időszak során elért jövedelmének alakulásával (ha úgy tetszik, a bevételi oldallal) kapcsolatban több lényeges megállapítást tehetünk:

- a nyugellátás összege hét év alatt megháromszorozódott;
- az inflációt figyelembe véve a nyugellátásnak azonban értékállandósága megtartása érdekében több mint négy- és félszeresére kellett volna emelkednie, reálértéke tehát jelentősen csökkent;
- az 1994. évi ellátás még csak 12,4 százalékkal maradt el az inflációval korrigált mértéktől, míg 1996-ra az elmaradás már 29,1 százalék volt, és ez “csökkent” 1997-ben 28,9 százalékra;
- az aktív keresők jövedelméhez viszonyítva is elmaradtak a nyugdíjak, ami erre a rétegre az átlagos élet-színvonal-csökkenésén belül is további terheket rótt;
- az első évek munkajövedelme teljesen elmaradt, aminek változatlan szinten tartása esetén a házaspár összes bevétele – a reálértéket figyelembe véve – 1997-ben 146 ezer forint lett volna.

E megállapítások közül az első négy olyan tény, amivel minden nyugdíjasnak – nyugdíjának nagyságától függetlenül – számolnia kellett. A munkajövedelem elmaradása is jellemző sok nyugdíjasra, de a kor előrehaladtával, az egészség romlásával természetesnek tekinthető folyamat, ami különböző időszakokban érinti a nyugdíjasokat, így természetesen nem feltétlenül ennek a hét évnek az eseménye.

A HÁZASPÁR ÖSSZES KIADÁSA

A jövedelmek bemutatása során utaltunk azok egyenlőtlenségére, a munkajövedelmek fokozatos elmaradására, valamint a nyugellátás reálértékének csökkenésére. E két tényező együttesen hatott a házaspár gazdálkodására, mivel egyéb bevételi forrása nem volt. Legjobban az 1993–1994. évek, valamint az 1995–1997. évek kiadásai közötti vi-

szonylag kis különbség mutatja a korábban elért életszínvonal lényeges csökkenését. A két időszak közötti, ismerten magas infláció ellenére a házaspár kiadásai havi 52 635 forintról átlagosan csak 57 458 forintra emelkedtek. A növekedés mindössze 9,2 százalék, miközben az infláció mértéke 1995-ben 28,2, 1996-ban 23,6, de még 1997-ben is 18,3 százalék volt. A kiadások ilyen mértékű visszaesése részben a munkajövedelmek elmaradásának tulajdonítható, de a nyugellátások reálértéke is nagy mértékben csökkent.

A jövedelmek változása természetesen sok tekintetben befolyásolta a házaspár gazdálkodását, kiadásai nagyságát és összetételét. Az egyes költségcsoportokon belüli észszerűbb fogyasztói magatartást a későbbi részletekben mutatjuk be, itt csak a kiadások struktúrájának jelentős változására utalunk. A vizsgált időszakot alapvetően két részre osztjuk:

- a munkajövedelemmel még rendelkező évekre (1990–1994),
- a kizárólag a nyugellátásra támaszkodó évekre (1995–1997).

A kiadásokat 11 csoportra osztottuk – tartalmukat az elemzés során ismertetjük –, és ezek segítségével mutatjuk be az 5. táblában a kiadások összetételének változását.

A létfenntartási költségek az összes kiadás 48,8 százalékáról 61,7 százalékára emelkedtek. Az egyre csökkenő szabad felhasználásból is vannak olyan tételek, amelyek inkább a létfenntartáshoz tartoznak (például a beszerzések közül a nélkülözhetetlen pótlások), de ezek részletezését mellőzzük, és mindennemű beszerzést a szabad felhasználás közé soroltunk.

5. tábla

A kiadások összetételének változása 1990 és 1994, illetve 1995 és 1997 között

Kiadási cím (termékcsoport)	A kiadások összetétele az	
	1990 és 1994	1995 és 1997
	években (százalék)	
1. Élelmiszer és háztartási vegyi áru	15,0	19,7
2. Élvezeti cikkek	7,6	5,8
3. Fűtés, háztartási energia	4,1	7,6
4. Lakással kapcsolatos állandó költségek	12,9	13,3
5. Egészségügyi kiadások	3,1	7,7
6. Karbantartási kiadások	6,1	7,6
Létfenntartási költségek együtt	48,8	61,7
7. Beszerzés, pótlás	11,1	6,0
8. Családdal kapcsolatos költségek	13,1	10,0
9. Kultúra, reprezentáció	10,2	8,9
10. Gépkocsi fenntartása, üzemeltetése	12,3	12,0
11. Egyéb kiadások	4,5	1,4
Szabadon választott kiadások együtt	51,2	38,3
<i>Összes kiadás</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A kiadások két időszak közötti szerény emelkedése erőteljesen hatott a kiadások összetételére, helyesebben szólva a kiadások struktúrájának lényeges megváltoztatására

kényszerítette a házaspárt. A nyugdíjasok között a legfelső 10 százalékos sávban elhelyezkedve ennek rugalmasan eleget tudnak tenni, de ez nem jelenti azt – mint az egyes csoportoknál látni fogjuk –, hogy még ezen a saját rétegükön belül magas jövedelmi szinten állóknak is ne okozna gondot helyzetük változása. Jól bizonyítja ezt, hogy az 1990. évi fogyasztási struktúrát figyelembe véve – és az egyes csoportokhoz tartozó inflációs rátával korrigálva – 1997-ben a házaspárnak havonként 136 197 forinttra lett volna szüksége azonos fogyasztáshoz a ténylegesen rendelkezésre álló 66 621 forinttal szemben.

1. Élelmiszerek, háztartási vegyiáruk fogyasztása. Ebbe a csoportba soroltuk értelemszerűen az étkezéshez felhasznált összes nyers és feldolgozott élelmiszert, valamint az iparcikkek közül a tisztálkodáshoz és a háztartáson belüli tisztításhoz (takarítás, mosás stb.) felhasznált háztartási vegyi árukat. Az átlagos, de tényleges felhasználásnak megfelelően vettük figyelembe az indexálás során az élelmiszerek, a háztartási fogyóanyagok, tisztítószeres, valamint a testápolási cikkek árváltozását.

Viszonylag bővebb források esetén – különösen nemzetközi összehasonlításban még mindig viszonylag alacsony árak mellett – a fogyasztók kevésbé figyelnek az élelmiszerekre fordított kiadásokra. Jobb minőségű, időnként akár fölösleges mennyiségű árut is vásárolnak, nem keresik az olcsóbb beszerzési lehetőségeket, étkezési szokásaikban “nagyvonalúbbak”, szívesen fogyasztanak drágább ételeket. Ez tükröződik a házaspárnak a termékcsoportok szerinti kiadásaiban. Az 1990. évben az összes kiadásból 12,6 (lásd a 6. táblát) százalékkal (havi 3892 forint) részesülő élelmiszer és háztartási vegyi áru termékcsoport nem utal luxusfogyasztásra. Ennek ellenére a termékcsoport árindexeivel végigvitt számítás azt mutatja, hogy változatlan fogyasztás esetén e cikkekre 1997-ben 16 577 forintot kellett volna havonként költeni – a nyugdíj 24,9 százalékát – a tényleges 13 169 forinttal szemben, ami a nyugdíj összegének így is 19,8 százaléka.

A fogyasztás visszafogása a házaspárnál nem a korábban sem túlzott élelmiszermennyiség csökkentésében nyilvánult meg, hanem egyrészt a minőségi áruk felhasználásának csökkentésében, másrészt pedig az olcsóbb értékesítési helyek, az azonos termékért fizetendő alacsonyabb árak felkutatásával. Az élelmiszerek közül a korábban kis mértékben megengedett külföldi termékek, vagy az évek folyamán megjelent új termékek sem kerültek a vásárlói kosárba. A nyugdíjas szabadidejének felhasználásával – amíg azt egészsége megengedi – megteheti, hogy nem egy-két, a lakásához közelebb fekvő üzletben vásárol, hanem a hirdetések kínálatait figyelembe véve igyekszik a legolcsóbb terméket megtalálni és megvásárolni. Ugyanígy próbálja a piacok és az egyre nagyobb számban megnyíló bevásárlóközpontok kínálatát kihasználni, már amennyire ezt megközelíthetőségük lehetővé teszi. Végül, de nem utolsó sorban számottevő megtakarítás érhető el a napi vásárlás helyett az egy-, kéthetenkénti vagy egy-egy terméknel akár havonkénti vásárlás előnyeinek kihasználásával. A háztartási vegyi áruknál pedig főként a ki- próbálás során megfelelőnek minősített közép kategóriás termékek használata révén tudott a házaspár megtakarítást elérni.

A leírtak igen kedvező eredményt hoztak 1996-ig. Az e termékcsoportokra fordított kiadások növekedési üteme rendre elmaradt a termékek fogyasztói árának átlagos növekedési indexétől. Ez a tendencia azonban 1997-ben megtört. Ennek oka, hogy a korábbi legkedvezőbb árszínvonalú termékek átlagos ára ugyanúgy emelkedik, mint a csoport átlagos indexe. Így tehát – természetesen változatlanul alacsonyabb szinten – a házaspár

élelmiszerekre és vegyi árukra fordított kiadásai a jövőben ugyanolyan ütemben növekednek, mint bármely más fogyasztóé. Ehhez képest további megtakarítás már csak a fogyasztott mennyiség visszafogásával vagy esetleg további minőségi megszorításokkal érhető el. Ez utóbbit azonban az is korlátozza, hogy a termékek kulturáltabb csomagolása, tárolása, terítése a változatlan termékek árának is további jelentős emelkedését vonja maga után. Ezzel a tendenciával hosszabb távon is számolni kell. Ha ehhez hozzávesszük a hazai termesztésű, előállítású termékek egy része termelői árának várható növekedését, akkor biztonsággal állítható, hogy az élelmiszerekre fordított kiadások csökkenő infláció esetén is az átlagos áremelkedést meghaladó mértékben fognak növekedni.

2. *Élvezeti cikkek.* Vitatható, hogy az élvezeti cikkeket szabad-e a létfenntartási kiadások közé sorolni. Természetes, hogy túlzott mértékű fogyasztásuk már a luxuskiadásokhoz tartozik. Így van ez azonban minden más termékcsoportnál is. Amint az élelmiszerek esetében különböző életszínvonalon élő népeknél más-más termékek kerülnek a luxus kategóriába, úgy az átlagos európai színvonalhoz – korlátozott mennyiségben – az élvezeti cikkek is hozzátartoznak. Ugyancsak korlátozott mennyiségben, de ez az alkoholos italokra is érvényes.

A nem dohányzó házaspár, 1990-ben kiadásai 9,9 százalékát fordította élvezeti cikkekre. Ez az arány mindenképpen nagy, különösen ha figyelembe vesszük, hogy ebben az évben igen magas volt a házaspár elkölthető jövedelme. A nagy arány nem feltétlenül túlzott mennyiséget, inkább valóban luxuskategóriába tartozó minőségi termékek fogyasztását jelentette. Jól érzékelteti ezt, hogy az 1990 és 1994 közötti öt év átlagában – a jövedelmek reálértékének csökkenése során – ez az arány már csak 7,6 százalék, majd később az 1995–1997. évek átlagában már csak 5,8 százalék, a tovább csökkenő reálértékek belül. Az igen nagy mértékű termékváltást, a luxus csökkentését jelzi, hogy az 1990. évi fogyasztás értékét indexálva 1997-ben havi 10 684 forint lett volna a termékcsoportra fordított kiadás összege, holott az valójában csak 3 917 forint volt. Ha ezt az összeget megkíséreljük termékekre lebontani, akkor az dohányárak nélkül havi 0,5 kg kávé, 30 darab filteres tea tasak, 5 dkg kakaó felhasználását, valamint délben és este 1-1 pohár bor vagy helyette 1-1 pohár sör fogyasztását (álló büfében) jelenti. Ez még belefér a házaspár életszínvonalán a létfenntartási költségek kategóriájába, nem jelent luxuskiadást. Összességében a termékcsoport fogyasztásával kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy megszűntek a luxuskiadások, nem vásároltak eredeti külföldi csomagolású terméket, nem fogyasztottak külföldi italt, és bizonyos mértékben még a mennyiséget is korlátozták.

3. *Fűtés, háztartási energia.* A lakásban gázüzemű cirko fűtés működik, ugyancsak földgáz biztosítja a melegvíz-szolgáltatást és adja a főzéshez szükséges energiát is. Az elektromos áramszolgáltatás a világítás mellett a háztartási gépek (hűtő- és fagyasztószekrény, mikrohullámú sütő, mosógép, vasaló), valamint a szórakoztató elektronikai eszközök energiaigényét elégíti ki.

A fogyasztás mindkét energiahordozóból viszonylag stabil, a tudatos takarékoság ellenére – mivel korábban sem volt pazarlás – csak minimális csökkenés mutatható ki. A főként a fűtési időszakban magas gázfogyasztás havi átlagban 1990 és 1994 között 158, 1995 és 1997 között 149 köbméter volt. Az villamos áram fogyasztása még stabilabb, 150, illetve 147 kilowattóra volt a két vizsgált időszakban havonta. A fűtés nélküli hónapokban a gázfogyasztás átlagosan 50-70 köbmétert ér el, majd fokozatos átmenet után a leghidegebb téli hónapokban havi 250-300 köbméter a 300 léghőméteres lakás teljes fű-

tésekor. Az villamos áram felhasználásában nincs ilyen jelentős különbség: a nyári hónapokban átlagosan 120-140, a téli hónapokban 150-170 kilowattóra a fogyasztás, ami azt is jelenti, hogy az áramfelhasználás nagyobb hányadát a gépek és eszközök fogyasztása teszi ki és csak kisebb részét a világítás fogyasztása.

A kiadások között a költségcsoporthoz súlya kezdetben szerény volt, 1990 és 1994 között alig haladta meg a 4 százalékot, majd arányát tekintve közel kétszeresére, 1995 és 1997 között 7,6 százalékra emelkedett. Az arányok a változatlan szintű felhasználás mellett nemcsak a jövedelmek csökkenése miatt növekedtek, hanem a termékcsoporthoz árszínvonalának átlagot meghaladó mértékű emelkedése miatt is. Jól érzékelteti ezt egyetlen adat: azonos fogyasztásért a házaspár 1990-ben havonként átlag 878 forintot, 1997-ben már ennek közel hat- és félszeresét, 5625 forintot volt kénytelen fizetni. Megjegyzendő, hogy az 1990. évi kiadást a termékcsoporthoz hivatalos árszínvonal-emelkedésével indexálva a számított összeg 7175 forint lenne. Az árnyövekedés folyamatosságát jelzi, hogy az 1990. évtől eltérően már az 1990–1994. évek átlagában is 1699 forint volt az e termékcsoporthoz fordított havi kiadás, és az árnyövekedés ütemének felgyorsulása következtében ez 1994 és 1997 között átlagosan már évi 4406 forint volt.

Az árakat tekintve, az elektromos energia ÁFÁ-val növelt ára a házaspár háztartásában az 1997. decemberi számlában kilowattóránként 16,34 forint volt az 1990. január–februári 1,70 forinttal szemben. Az európai átlagos fogyasztói árakat vizsgálva többnyire 0,21-0,24 német márkás árakat találunk, ami 25 forintnak felelt meg 1997 végén. Tehát a hazai ár az EU-átlagot jelképező árnak 65 százalékát éri el, ami azonban messze nincs arányban a kiemelten magas nyugdíjú házaspár mindössze 600 német márkának, a vásárlóerő-arányokat is figyelembe véve mintegy 1560 márkának megfelelő együttes nyugdíjával. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy az árak további 50 százalékos reálnövekedésére van szükség ahhoz, hogy az energiaszolgáltatás távlati biztonsága, fejlesztési és pótlási igényei egyaránt kielégíthetők legyenek.

Közel hasonló mértékű volt a lakossági földgáz fogyasztói árának emelkedése is. Az 1990. évi köbméterenkénti 3,92 forinttal szemben az 1997. végi számlában már 26,96 forintos ár szerepelt.

A háztartási energia termékcsoporthoz mutatja talán legtisztábban azokat az ellentmondásokat, amelyek az elmúlt évtizedek torz árrendszerében, ezt mintegy ellentételezve az irreálisan alacsony jövedelmekben mutatkoznak meg, és amelyeknek fokozatos feloldása rendkívül nagy, kötelező áldozatvállalást jelentett a lakosságnak az elmúlt években.

4. *A lakással kapcsolatos állandó költségek.* E költségcsoporthoz a lakbérén kívül (a házaspár önkormányzati tulajdonban lévő 79 négyzetméter alapterületű, kétszobás lakásban él) a víz- és csatornadíj, 1997-től a személyszállítás díja, a telefon költsége, a televízió üzemben tartási díja és az AM-mikro antenna-csatlakozás díja került. A költségcsoporthoz tartozó tételek együttes növekedése elmaradt az ezekhez tartozó fogyasztói árak változásához kapcsolódóan várható költségemelkedéstől. Az 1990. évi havi 2456 forint kiadással 1997-ben 8948 forint állt szemben, az indexált érték 12 731 forint lett volna. Az eltérést okozó részletekben jelentős különbségek találhatók.

A kerületi önkormányzat döntése értelmében a lakbér a vizsgált időszakban 1997 közepéig nem változott, havi 1825 forint (négyzetméterenként 23 forint) volt. Az első emelésre ekkor került sor, mégpedig 100 százalékot meghaladó mértékben. Az emelt lakbér 4187 forint (53 Ft/m²/hó).

Más a helyzet a víz- és csatornadíjnál. Az 1990. évi 170 forint költséggel szemben az 1997 évi kiadás már 2378 forint volt, tehát az energiahordozókkal kapcsolatos kiadást is több mint kétszeresen meghaladó mértékben nőtt, a változatlanul 18,3 köbméter havi mennyiség ellenére. Más kérdés, hogy két személy esetében, városi lakásban a 18,3 köbméter irreálisan magas érték.

A telefon költsége a hét év alatt kismértékben, 509 forintról 1152 forintra emelkedett. Ez azonban nem jelent változatlan használatot. Az ikervonal előfizetési díja természetesen a MATÁV díjszabása szerint nőtt. Ugyanakkor nem emelkedett ilyen mértékben a hívások költsége. A beszélgetések számát és időtartamát egyaránt erőteljesen csökkentette a házaspár, így a hét év alatti alig több mint 100 százalékos költségemelkedésen belül az állandó költségek nőttek, a változók (a tényleges beszélgetések költsége) lényegében azonos szinten maradtak, ami erőteljes takarékossgot mutat.

Nem megtakarítás, hanem a házaspár életkora adta a tévé üzembentartási díjának elmaradását. Ezzel szemben 1997 második felében jelentkezett a szemétszállítás díja, ami éppen ellentételezi az előbbi megszűnését.

Nagy valószínűséggel várható a továbbiakban a lakbér inflációt meghaladó ütemű növekedése, mivel a helyi 53 forintos négyzetméterenkénti lakbérrel szemben az összkomfortos önkormányzati lakások átlagos havi bére a KSH adatai szerint 1998 januárjában már 71,90 forint volt. Így e költségcsoportnak az összes költségen belüli aránya várhatóan az 1996–1997. évi 13-14-ről 16-18 százalékra fog nőni egy-két éven belül.

5. Egészségügyi kiadások. Az előzőktől eltérő jellegű változást mutatnak az egészségügyi kiadások, melyek egyrészt az orvosi honoráriumokat és hálapénzeket, másrészt az egészség fenntartásához, illetve a gyógyításhoz szükséges gyógyszerek költségeit foglalják magukba.

A házaspár egészségügyi állapota az induló években kifejezetten jó volt, orvosi ellátásra alig szorult, a gyógyszerek csak az egészség fenntartását szolgálták, ezek költségei, az akkor még magas társadalombiztosítási hányad miatt, alacsonyak voltak. Az 1990 és 1992 közötti időszakban az átlagos orvosi kiadás minimális szinten, havi 200 forint körül alakult. Már akkor is megindult a gyógyszerek költségének emelkedése havi 218 forintról 600 forintot meghaladó szintre. A két tétel együttes aránya a házaspár kiadásain belül szerény volt, nem érte el a 3 százalékot.

A kisebb egészségügyi problémák jelentkezése 1993-tól lényegesen megnövelte az “ingyenes gyógyellátásra” fordított kiadásokat. A korábbi havi 200 forint körüli szint 1993-tól 1000 forint körülire emelkedett, sőt 1995-ben a férj egy-, a feleség háromhetes kórházi kezelésének évében 2877 forint volt. A gyógyszerekre fordított kiadás nem hullámzott, hanem folyamatosan, erőteljesen nőtt, és 1997-ben már meghaladta a havi 3000 forintot.

Így természetesen az összes kiadáson belül egyre emelkedett az egészségügyi kiadások aránya. Az említettek miatt kiemelkedően magas kiadású 1995. évtől eltekintve (10,5%) az utóbbi két évben 6 százalék fölött stabilizálódott. Ez az egyetlen termékcsoport, melynél a házaspár “fogyasztása” jelentős mennyiségi többletet mutat az 1990. évhez viszonyítva: az indexált 2258 forint havi átlaggal szemben 1997-ben a tényleges kiadás 4054 forint volt (az 1990. évinek 179,6 százaléka).

A gyógyszerek árának folyamatos emelkedése, emellett a lakossági térítési hányad állandó növekedése az egészségi állapot romlása nélkül is a kiadások összegének és ará-

nyának az emelkedését vetítik előre, amit a kor előrehaladtával várhatóan szaporodó egészségügyi gondok még tovább erősítenek.

6. Karbantartási kiadások. A csoport elég heterogén tételeket foglal magába. Ide tartoznak a lakás karbantartásával, fenntartásával kapcsolatos javítási költségek mellett a házaspár anyagi javainak javításával, karbantartásával összefüggő szolgáltatások (ruhatisztítás, cipőjavítás, a lakáson belüli energiaszolgáltató-rendszerek karbantartása stb.), valamint a házaspár egészségügyi "fenntartásán" kívüli szolgáltatások (borbély, fodrász stb.) igénybevétele.

A csoportba tartozó tételekre 1990-ben a házaspár 3053 forintot adott ki havi átlagban. Ennek az összegnek az 1997-re indexált értéke 16 090 forint lett volna. A tényleges kiadás ezzel szemben 6374 forint volt, az összes költség 9,6 százaléka.

A lakás karbantartásával kapcsolatos kiadások általában e kiadások felét tették ki, természetesen évenként kisebb eltérésekkel. Mintegy 25-25 százalék volt rendre az anyagi javakkal kapcsolatos, illetve a személyi szolgáltatások aránya, amelyek a vizsgált utolsó évben 1000-1000 forintot jelentettek havonként.

Az indexált és a tényleges összeg közötti különbség egyértelműen mennyiségi visszafogást, takarékoságot fed. Ez éppen úgy megnyilvánul abban, hogy a korábban hetenként, majd kéthetenként, később csak havonként egyszer igénybe vett bejáró takarítót teljesen megszüntették, és a munkát a feleség vette át teljes egészében, mint a javítással szembeni saját kezű javítgatásokban, valamint például a fodrásznak csak kéthavonkénti igénybevitelében. További megtakarítás azonban már csak a karbantartottsági szint csökkentése árán képzelhető el.

7. Beszerzés, pótlás. Ebbe a kiadási csoportba tartoznak mindazok a vásárlások, amelyek nem egyszeri, azonnali felhasználásra szolgáló, hanem akár a háztartásban, akár személyi használatban tartósan, hosszabb időn át használt javak beszerzését jelentik.

Amint a korábbi csoportoknál előfordulhat, esetleg luxuskategóriába sorolható mértékű vagy minőségi színvonalú termék vásárlása, úgy ebben a csoportban nyilvánvalóan sok esetben – különösen nyugdíjasoknál – olyan vásárlásra is sor kerül, ami az alapvető létszükségleti cikkek közé sorolható. Új cipő vagy kabát vásárlása nem tekinthető szabadon választott kiadásnak, ha az a korábbi, már használhatatlan vagy javíthatatlan darab pótlására szolgál. Ennek ellenére minden ilyen jellegű beszerzés is ebbe a csoportba került, mivel megvétele nem nélkülözhető ugyan, de általában halaszthatóbb, mint az élelmiszerek megvásárlása vagy a közüzemi díjak kiegyenlítése.

A nélkülözhetőséget jól jellemzi a házaspár ilyen jellegű kiadása a még külön munkajövedelemmel is rendelkező 1990 és 1994 közötti, majd a kizárólag a nyugdíjra támaszkodó 1995 és 1997 közötti években. Az első időszakban évente átlagosan 4615 forintot fordított a házaspár ilyen beszerzésekre, a másodikban 3428 forintot, vagyis nominál értékben is több mint 25 százalékkal kevesebbet. Az 1990. évi havi 4505 forint a termékcsoporthoz fogyasztói árváltozásával indexálva 1997-ben 9767 forint lett volna, azaz több mint kétszerese a tényleges 4291 forintos kiadásnak, ami az évi összes kiadásnak 6,4 százaléka. Az összeg nagysága azt jelzi, hogy a vizsgált első öt évben még voltak a házaspárnak állományt bővítő beszerzései, míg az utolsó három évben a vásárlások már majdnem teljes egészükben csak a selejtezett tárgyak pótlását szolgálták.

8. Családdal kapcsolatos kiadások. A házaspárnak három gyermeke és kilenc unokája van, valamint az időszak első felében még élt a férj kizárólag özvegyi nyugdíjat élvező

80 év fölötti édesanyja. Az e csoporthoz tartozó kiadások ezekhez a személyekhez kapcsolódnak.

A külön háztartásban élő, a saját jogú minimál nyugdíjnál kisebb nyugdíjban részesülő idős édesanya 1990-től 1993-ban bekövetkezett haláláig rendszeres támogatásra szorult. A gyerekeknél és unokáknál ilyen igény nem merült fel, csak a szülői, nagyszülői kapcsolatból fakadó megemlékezések "kerültek pénzbe". A gyerekek és házastársaik (6 személy), valamint az unokák (9 fő) összesen 15 személy, csak a születés- és névnapokat, valamint a karácsonyi megemlékezést számítva 45 olyan alkalmat jelent egy évben, amikor bármilyen szerény módon, de valamilyen ajándékkal, családi ebéddel számolni kell.

A nyolc éven belüli két időszak itt is döntően elkülönül egymástól. Az 1990–1994. években a havi átlagos kiadás 5177 forint, az 1995 és 1997 közötti három év átlagában 5800 forint volt, vagyis nominál értékben is csak 12 százalékkal haladta meg az előző időszakit. Ismét az 1990. év 4039 forintos havi kiadását indexálva 1997-ben 15 606 forint lett volna az azonos szintű költés. A tényleges kiadás ezzel szemben ennek a fele volt, az egy családi alkalomra jutó kiadás nem érte el az 1500 forintot (14 német márka), de így is 11,6 százaléka volt a házaspár évi összes kiadásának. További csökkentése már csak az idős emberek minimális jóérzéséhez tartozó megnyilvánulások erőteljes korlátozásával lehetséges.

9. Kultúra, reprezentáció. Értelemszerűen ebbe a csoportba tartoznak a hangverseny-, opera-, színház-, mozilátogatások, a könyv- és folyóirat-vásárlás, múzeumlátogatás, valamint a vendégséggel kapcsolatos kiadások. Ezek a szellemi színvonal meg- és fenntartásához is nélkülözhetetlen kiadások is jelentősen csökkentek reálértékükben. Az időszak első öt évében havi 4025, a második három évben 4986 forint volt az átlagos kiadás. A szint tartásának igyekezetét jelzi, hogy az összes kiadáson belüli arány az első időszak 9,9 százaléka-hoz képest csak 8,7 százalékra csökkent, de az igyekezet megvalósíthatatlanságát bizonyítja, hogy az 1990. évi kiadást indexálva 1997-ben már 18 567 forintnak kellett volna lennie a havi átlagos kiadásnak a negyedannyi 4238 forinttal szemben.

A takarékoság ebben a csoportban egyértelműen mennyiségi csökkentésben nyilvánult meg. Az újságok és folyóiratok számát heti kettőre mérsékeltek, megszüntették a hangverseny-, mozi- és operalátogatást, az ilyen irányú tájékozódásukat, illetve élvezetüket a rádió és a televízió révén biztosítják, évente csak két-három színházi előadást néznek meg, és minimálisra csökkentették (csak a számukra tartalmilag legértékesebbre korlátozták) a korábban szabadabban megengedett könyvvásárlást. Ugyancsak visszafogták az amúgy sem széles körű társas életüket is, így mind a vendéglátások, mind a vendégségbe menések száma lényegesen csökkent, nem éri el a havonkénti egy alkalmat.

10. Gépkocsi fenntartása, üzemeltetése. Amennyiben annak lehet számítani, úgy a házaspár egyetlen valóban luxuskiadása gépkocsijuk fenntartása, üzemeltetése. A férj nyugdíjba vonulásakor új Polski Fiat 126. típusú kis kocsit vettek, amit később az egyik fiuk már 75 000 kilométert futott kis Renault 5. típusú kocsijára cseréltek. A kocsi használata az utóbbi években egyik távolabb lakó gyermekük látogatására, a kéthetenkénti bevásárlás lebonyolítására, valamint kirándulásokra, havi 500 kilométer futásra korlátozódik. Az utóbbi évek "aranszabálya", hogy legfeljebb, de nem rendszeresen havonként engednek meg egy tankolást (40 liter benzin).

A gépkocsi fenntartási költségei igen gyors ütemben nőttek az elmúlt években. A házaspár az első öt évben átlagosan 5240 forintot, majd az 1995 és 1997 közötti években

5879 forintot költött a kocsira, ami összes kiadásuk igen magas hányadát, 12 százalékát jelenti a jelzett minimális használattal. Természetesen itt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az árak már európai szinten vannak, a benzin ára már a németországi kuttáknál tankolható azonos minőségű benzin árának 80-90 százaléka. A gépkocsira fordított 1990. évi havi átlagos kiadás 3428 forint indexált értéke 1997-ben 16 530 forint lett volna, ezzel szemben a tényleges költség "csak" 7275 forint volt.

A további csökkentésnek nyilvánvalóan nincs értelme, mivel az már gyakorlatilag a gépkocsinak a forgalomból történő kivonását jelentené. Így a ma nyolc éves kocsizás fizikai kopásával egyidejűleg az arról való lemondás az egyetlen jövőbeni lehetőség, hiszen új kocsizás anyagi fedezet hiányában már nem lehetséges.

11. Egyéb kiadások. Mint minden pénzügyi elszámolásnál, itt is szerepel az egyéb rovat, amelybe az előző csoportokba nem sorolható tételek vagy éppen olyan kisebb kiadások kerültek, melyeket a pontos megnevezés hiányában más csoportba nem lehetett sorolni. Az első öt évben az összes kiadásnak 4,8, az 1995–1997. években – a pontosabb nyilvántartásnak is köszönhetően – már csak 1,5 százaléka tartozott ide. Nincs szó tehát lényeges tételekről, csak a rendelkezésre álló források és az elszámolt kiadások egyenlőségét biztosítja ez a kiadási csoport.

ÖSSZEZÉS ÉS ELŐRETEKINTÉS

A vizsgált nyolc év alatt a házaspár jövedelmének csökkenése két tényezőtől eredt. Az első természetes folyamánynak tekinthető, amennyiben a férj nyugdíjba vonulása után is szerzett munkajövedelme öt év alatt fokozatosan, évről évre csökkent, majd 1995-től megszűnt, és így ettől kezdve a jövedelem a házaspár együttes nyugdíjára és az ehhez kismértékben hozzájáruló életjáradékokra korlátozódott. Nyugdíjuk azonban összegében jelentősen meghaladja az átlagos nyugdíjat: az 1998 januárjától számított kerekén 26 ezer forint egy főre számított átlagnál több mint 50 százalékkal magasabb. Így a házaspár a nyugdíjasok társadalmi csoportjának felső 10 százalékos sávjába tartozik. A jövedelem csökkenésének második tényezője a nyugdíj növekedésének fokozatos elmaradása a mindenkori árszínvonal-emelkedéstől. Ennek mértéke a házaspár esetében 1997-ig 28,9 százalék volt.

A különböző kiadási csoportok árszínvonalának emelkedése eltérő mértékű volt csoportonként és időszakonként egyaránt, és ezen túl a házaspár fogyasztási szokásainak megfelelően is másként alakult, mint az árszínvonal változásának "átlagos" indexe. A nyugdíjasokra jellemző struktúrájának az 1995 és 1997 közötti időszak fogyasztása felelt meg. Eszerint a fogyasztói árak évi átlagos növekedésének 23,9 százalékaival szemben a létfenntartáshoz szükséges kiadások fogyasztással súlyozott átlaga 24,7, a szabadon választott kiadásoké 22,6 százalék volt. Az összes kiadás esetében az évi átlagos ár-növekedés így ebben az időszakban 0,5 százalékponttal meghaladta a fogyasztói árak növekedésének átlagos ütemét. A magas nyugellátású házaspárnál természetesen viszonylag több jut a szabadon választott termékcsoportokra, mint egy átlagos nyugdíjasnál, így ez utóbbihoz viszonyítva ebből a szempontból is kedvezőbb helyzetben van.

A házaspár az 1995–1997. években átlagosan nyugdíjának 61,7 százalékát fordította az ún. "létfenntartási kiadásokra". Ez 1997-ben 42 087 forint volt. Ugyanakkor országosan egy átlagnyugdíjat élvező házaspár együttes nyugdíjának havi átlagos összege 43 700

forint volt, vagyis elfogadva a vizsgált házaspár létfenntartási kiadásait alapvető szükségletnek, a szabadon választott kiadásokra mindössze 1600 forint, együttes nyugdíjuk 3,7 százaléka jut. E rendkívül kis összeg nyilvánvalóvá teszi, hogy a létfenntartási kiadásoknak az e vizsgálatban bemutatottnál sokkal erőteljesebb csökkentésével tudnak csak minimális egyéb igényeket is kielégíteni. A jelenlegi átlagos nyugdíj tehát mindenképpen kevés az elfogadható életszínvonal fenntartásához, és akkor itt még azt feltételeztük, hogy a házaspár mindkét tagja az országos átlagos öregségi nyugdíjban részesül.

Az összegzésben érdemes sorrendbe helyezve áttekinteni, hogy a házaspár 1990. évi kiadásait 1997. évi árakkal korrigálva mennyit költött volna a különböző termékcsoportokra, és mennyi volt ez a kiadás ténylegesen a rendelkezésre álló nyugdíjból. (A termékcsoportokat a 6. táblában nem az eddigi sorrendbe rendeztük, hanem az előbbieik szerinti két összeg hányadosának növekvő sorrendjében mutatjuk be.)

6. tábla

A házaspár számított és tényleges havi kiadásai

Termékcsoport	Az 1990. évi kiadások		Az 1997. évi kiadások folyó áron (forint)	Az 1997. évi kiadások az 1990. évi százalékában
	1990. évi	1997. évi		
	árakon (forint)			
11. Egyéb kiadások	2 240	10 212	1 000	9,8
9. Kultúra, reprezentáció	2 896	18 567	4 238	22,8
2. Élvezeti cikkek	3 070	10 684	3 917	36,7
6. Karbantartási kiadások	3 053	16 090	6 374	39,6
7. Beszerzés, pótlás	4 502	9 767	4 291	43,9
10. Gépkocsi fenntartás	3 428	16 530	7 275	44,0
8. Családdal kapcsolatos kiadások	4 039	15 606	7 730	49,5
4. Lakással kapcsolatos állandó költségek	2 456	12 731	8 948	70,3
3. Fűtés, háztartási energia	878	7 175	5 625	78,4
1. Élelmiszer, háztartási vegyi áru	3 892	16 577	13 169	79,4
5. Egészségügyi kiadások	426	2 258	4 054	179,6
<i>Összesen</i>	<i>30 880</i>	<i>136 197</i>	<i>66 621</i>	<i>48,9</i>
Ebből:				
– létfenntartási kiadások	13 775	65 515	42 087	64,2
– szabadon választott kiadások	17 105	70 682	24 531	34,7

Az adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a létfenntartási költségek tényleges növekedése áll legközelebb az inflációs rátákkal növelt 1997. évi adatokhoz. Jól mutatják egyúttal azt is, hogy a nyugdíjak mintegy 30 százalékot elérő értékvesztése ezeknél a tételeknél is megmutatkozik a fogyasztás visszafogásában vagy más módon elért takarékoskodással. A létfenntartási kiadások a nyugdíj mellett még munkajövedelmet is tartalmazó 1990. évi indexált jövedelemszint 64,2 százalékát, a szabadon választott kiadások csoportja pedig mindössze 34,7 százalékát tették ki. Az egyszer már megélt, az átlagosnál kétségtelenül lényegesen magasabb életszínvonal erőteljes visszaesését ezek az összegző adatok mindennél jobban és nagy pontossággal mutatják.

Az egyes költségcsoportoknál tett megállapítások azt jelzik, hogy a létfenntartási kiadások áremelkedése a jövőben is meg fogja haladni az átlagos fogyasztói áremelkedést.

Az élelmiszerek, a háztartási energiahordozók, valamint többféle szolgáltatás árának az európai ráfordítás/hozamviszonyokhoz közelítése erőteljesebb hatást gyakorol a nyugdíjasok – és általában a kiskeresetűek – kiadási struktúrájára, mint a sok esetben már jelenleg is nyugat-európai és így a jövőben csak a forintleértékelés mértékével emelkedő ár-színvonalú “beszerzési javak” (sok ruházati cikk, elektroakusztikai cikkek, hűtő- és fűtőberendezések stb.). Ez egyúttal azt jelenti, hogy csak a reálérték fenntartása érdekében a nyugdíjak emelkedésének legalább 1-2 százalékkal meg kell haladnia az inflációt. Az átlagos áremelkedéssel együtt mozgó nyugdíjak ugyanis a nyugdíjasok és általában a kiskeresetűek életszínvonalának további csökkenésével járna együtt.

A jövedelmek, ezen belül is a nyugdíjak növekedésére ható tényezők közül négy elemet kell kiemelni:

- az infláció ütemének alakulását,
- az aktív keresők béreinek növekedési ütemét,
- a GDP “igazolható” reálértékének növekedését,
- a nemzeti valuták felértékelődéséből származó GDP-növekedést.

Közvetlen hatást az első két elem gyakorol a nyugdíjak változására. A nyugdíjtörvény értelmében a nyugdíjakat jelenleg az előző év nettó béreinek átlagos növekedési ütemével azonos mértékben emelik, majd a jövőben már 50 százalékban ehhez, 50 százalékban pedig az infláció mértékéhez igazítják azt. Növekvő reálbérek és csökkenő infláció mellett a nyugdíjasok számára egyértelműen a béreket követő nyugellátás a kedvezőbb, mivel a kiadások évében az előző évi még magasabb inflációhoz viszonyított nagyobb béremelkedésnek megfelelő nyugdíjemelésben részesülnek. A részben az inflációhoz igazított nyugdíjemelés ilyenkor kedvezőtlenebb, mivel 50 százalékban kiszűri a reálbér emelkedésének kedvező hatását. A 3. tábla bemutatta, hogy 1997-ben a nyugdíjak tényleges összege az 1990. évi nyugdíjak – évenkénti inflációval korrigált – értékének csak 71,1 százalékát érte el. Feltételezve, hogy továbbra is az 1998. évi várhatóhoz hasonló – amikor 15 százalék körüli infláció mellett a nyugdíjak 21,5 százalék körüli mértékben emelkednek – jellegű változás lesz, akkor az Európai Unióhoz csatlakozásunk várható évében, 2002-ben fogja a nyugdíjak reálértéke elérni az 1990. évi szintet.

Közvetett hatásként kell értelmezni a GDP-növekedéssel kapcsolatos két elemet. *Artner Annamária* és *Inotai András* kutatásai¹ bizonyítják, hogy minden országban két részre kell választani a GDP növekedésének vizsgálatát: a hagyományos mennyiségi növekedést tükrözi az “igazolható” reálérték változása, a minőségi változást, a termelékenység javulását, a ráfordítások hatékonyságának változását bizonyítja a nemzeti valuta felértékelődéséből származó GDP-növekedés.

A GDP reálértékének növekedése az elmúlt években Európa-szerte viszonylag szerény volt. Az EU 12 országában (a déli országok nélkül) 1991 és 1994 között 0,5 százalékot tett ki az évi átlagos ütem, az 1985-ben csatlakozott két dél-európai országban, Portugáliában és Spanyolországban pedig 1985 és 1994 között valamivel gyorsabb 3,3, illetve 2,8 százalék volt. Ez is kevés lett volna azonban a két ország fokozatos felzárkózáshoz az EU-országok átlagos szintjére. Mint a kutatók tanulmányukban megállapítják: “...adott ország GDP/főben mért és dollárban kifejezett felzárkózása csak kis részben

¹ *Artner Annamária – Inotai András: Felzárkózási esélyek a statisztikai adatok alapján. Statisztikai Szemle. 1997. évi 4–5. sz. 293–302. old.*

függ a felzárkózó és a mércének tekintett ország (régió) között az előbbi javára megnyilvánuló növekedésiütem-különbségtől. Meghatározó szerepet az árfolyamváltozás, vagyis a felzárkózó ország nemzeti valutájának felértékelődése játszik... Joggal vélelmezhető, hogy a közép-európai tagjelöltek felzárkózásában is meghatározó szerepet fog játszani az összehasonlítható valutában (dollár, márka, ECU) kifejezhető felértékelődés, ami a sikeres modernizációt az esetek túlnyomó többségében kísérni szokta”. (I.m. 301. old.) A szerzők részletes számításokkal bizonyítják, hogy a reálnövekedésben az EU és az összehasonlításba vont országok között megfigyelhető különbségek alapján a szakadék tovább tágulna a fejlett és a felzárkózni kívánó országok között, és a felzárkózás csak évszázados mércével volna feltételezhető. Ezzel szemben a tényleges növekedést figyelembe véve Portugália és Spanyolország 17, illetve 21 év, Magyarország és Lengyelország pedig 31, illetve 33 év alatt érheti el az EU átlagos GDP/fő mutatójának 75 százalékos szintjét.

Valójában ez a folyamat Magyarországon már kibontakozott az utóbbi években. Ezt bizonyítják a házaspár nyugellátásával kapcsolatos vizsgálatok is. A nyugdíjak reálértékének kerekén 30 százalékos csökkenése ellenére azok devizában számított értéke (lásd a 2. táblát) – valutaneemtől függően – 13-22 százalékkal nőtt. Vagyis, ha a magyar nyugdíjas az időszak kezdő és záró évében havi nyugdíját osztrák schillingre váltotta volna, akkor 1997-ben 22 százalékkal többet költhetett volna Bécsben, mint 1990-ben. Vásárlásának volumene pedig az időszak alatti ausztriai 19,9 százalékos fogyasztói árnövekedést is figyelembe véve, azonos lett volna az 1990. évivel, miközben itthon 30 százalékkal kevesebbre futotta pénzéből.

A közeljövő kérdése tehát, hogy a gazdaságpolitika alakítói és a gazdaság vezetői mennyiben hajlandók az elsősorban minőségi változásokat biztosító reformfolyamatokat tovább vinni. Ez fogja meghatározni, hogy a bérek mellett a nyugdíjak is stagnálást, esetleg minimális “növekedést” mutassanak középtávon, vagy a portugál–spanyol példához hasonló erőteljes gazdasági növekedés révén végre jelentősebb emelkedést élvezhessen a társadalomnak az elmúlt évtizedben leghátrányosabb helyzetű rétege, a nyugdíjasok és velük együtt a kiskeresetűek társadalmi csoportja.

TÁRGYSZÓ: Nyugdíj. Jövedelem.

SUMMARY

The greatest victims of the considerable decrease of the standard of living between 1990–1997 were a circle of pensioners and employees with little income. In this study the author analyses the income and the expenses of a couple who have received “high” old-age pension during the eight year-long period. He investigates the consumers’ attitude related to different groups of the expenditures. The analysis deals with the change of the structure of expenditures and with the alteration of the proportion spent on the costs of living and on optional costs. Finally, he refers to the factors which have effects on incomes, paying special attention to those which cause the increase of pensions, and supported by international data he points out their middle-term effects to be expected.

A KÖZSZÁLLÍTÁS SZEREPE A MAGYAR IPAR FEJLŐDÉSÉBEN

DR. HALKOVICS LÁSZLÓ

A magyar nagyipar a XIX. század második felében indult fejlődésnek, majd sok nehézség leküzdésével európai viszonylatban is jelentősnek minősíthető a növekedésének mértéke századunk első másfél évtizedében. A hazai ipari tevékenység kibontakozásának egyik meghatározó korlátja volt, hogy Ausztria 1850 után hazánkkal közös vámterületet hozott létre, ami az erősen fejlett osztrák és cseh iparnak kedvezett. A magyar kormányzat az 1867. évi kiegyezést követő években egyre jobban felismerte az osztrák központosító politikának a magyar ipari életre gyakorolt kedvezőtlen hatásait, és ennek ellensúlyozására magyar érdekeket szolgáló iparpolitikai módszerek alkalmazását kezdte meg. Az iparfejlesztés meggyorsítására a magyar törvényhozásban 1881-től sűrű egymásutánban szavazták meg azokat a törvényeket, amelyek nyomán iparunk a századfordulóra a gazdasági előrehaladás motorjává válhatott. Így születtek meg a nagyon fontos iparpártoló törvények. Az első ilyen törvény 1881. évi XLIV. törvény, amely meghatározta a vállalatok támogatásának eseteit és feltételeit. A további törvények – így az 1890. évi XIII., az 1899. évi XLIX., az 1907. évi III. és a két világháború között az 1931. évi XXI. törvény – ismételten foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel. E törvények szemléletesen mutatják az állami támogatásnál követett elveket. Kezdetben a hiányzó gyáripár kifejllesztése volt a cél, és a támogatás új gyárak alapítását kívánta lehetővé tenni. E törekvésnek meg is volt az eredménye, és a kedvezmények élénkítették a gyáralapítást. Nem egy jelenleg is működő gyáripari vállalat ennek az állami támogatási politikának köszönheti létrejöttét. Később az ipari támogatást kiterjesztették a háziipari vállalatokra, valamint a kisiparra is.

Az iparfejlesztési törvények hatálya alá tartozó üzemeket, gyárakat a kormány közvetlen pénzsegéllyel, állami, községi és egyéb közadók és szolgáltatások alóli mentességgel, az egyes állam által kezelt nyersanyagokban, például az ipari sóban nyújtott kedvezménnyel és a közszállításoknak a hazai ipar részére történő biztosításával támogatta. Ez bizonyult a leghatásosabbnak, és nagy eredményeket elérő számos vállalatnak lett a megalapozója.

A közszállítási rendszer kiépítése már az 1880-as évektől az első világháború kezdetéig is igen hatásosnak bizonyult. Ezt jelzi az a statisztikai adat, amely szerint 1907 előtt 40 nagyobb ipari vállalat keletkezett, illetve bővítette lényegesen termelési kapacitását a hazai közszállításokban való közreműködés révén. A közszállítás az egyéb állami támo-

gatásokkal együtt nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar ipar az első világháború időszakában felülmúlta a környező kis önálló államok ipari teljesítményét és képes volt arra, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia háborús ipari szükségletének közel 30 százalékát fedezze.

Nagy változásokat hozott a közszállítások szervezésében az 1914-ben kitört világháború. A háború négy éve alatt a hadsereg szükségletének kielégítése foglalt le minden tőkét és munkát. A háború elvesztésével pedig a magyar államháztartás olyan helyzetbe került, hogy az állam, a törvényhatóságok és a községek nem tudtak nagyobb megrendelést adni a beszállító ipari és építőipari vállalatoknak.

Az úgynevezett szanalási akció 1924 második felében kezdődött meg, és 1925-ben indultak meg a különböző közüzemek, elsősorban a városok, községek, megyék olyan közszállítási munkálatai, amelyek finanszírozására jelentékeny külföldi kölcsönöket vettek fel. E közszállítások olyan beruházásokat szolgáltak, amelyek az utolsó tíz évben elpusztult berendezéseket pótolták, illetve az új szükségleteket elégitették ki.

A következő évek során is a közszállítás mint ipartámogató eszköz megőrizte kiemelt szerepét. A közszállításba adási tevékenységnek mint összefüggő, sokoldalú kapcsolatokkal rendelkező rendszernek működését a húszas évek második felében és a harmincas évek elején szerzett tapasztalatok felhasználásával továbbfejlesztették. Ebből a célból az 1927. évi III., majd az 1931. évi XXI. törvény alapján a közszállítások ügyét rendező újabb szabályzatokat adtak ki. E törvények és az ezek alapján kiadott intézkedések segítették a magyar ipari vállalatokat annak a legnagyobb hatású állami támogatási eszköznek a felhasználásában, amely 1945-ig szilárd alapokra helyezte a magyar ipar fejlődését és termelésének biztonságát.

A továbbiakban a közszállítási rendszer kiépítését és a magyar ipar 1945 előtti fejlődésében betöltött szerepét a következő kérdéskörökre csoportosítva mutatjuk be:

1. a közszállítás történeti előzményei a századfordulóig,
2. a közszállítások jogi szabályozása századunk elején,
3. a közszállítás ügye 1920 és 1945 között,
4. a közszállítás a statisztikai adatok tükrében századunk közepéig,
5. a magyar ipar fejlődése 1945-ig,
6. összefoglaló következtetések.

A KÖZSZÁLLÍTÁS TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI A SZÁZADFORDULÓIG

A Római Birodalomban, az ókori világ egyik legnagyobb és legjelentősebb államában a nagyobb szabású építmények – templomok, kőszínházak, köhidak, vízvezetékek és szennyvízcsatornák – építését vállalkozóknak adták ki. A rómaiaknál igen elterjedt volt a kivitelezésnek az a módszere, amelyet a „munka szerződéssel való bérbeadásának” neveztek és amelynél a vállalkozó valamely mű létesítését bizonyos meghatározott összeg fejében vállalta.

A középkorban és az újkor elején a közmunkán szűkebb értelemben a jobbagység részéről teljesített ingyenes munkát, közszolgáltatást értették. Ilyen közmunka, közszolgáltatás volt hazánkban is a királyi épületek javítása, karbantartása, kertek művelése, vár-épületek, utak, hidak stb. építése.

Az újkorban a közszállítások versenytárgyalás útján történő vállalkozásba adását legelőször Colbert francia pénzügyminiszter a XVII. században vezette be a francia királyi birtokokon. A közszállítási írott szabályozására Franciaországban azonban csak 1833-ban került sor az egész országra kiterjedően. Németországban a közgazdasági és jogi irodalom szerint régóta ismert volt a közmunkák és közszállítások kiadásának más európai országokban is használt módja, az ún. licitáció, ami azt jelentette, hogy a munkát vagy az iparcikkszállítást a legkedvezőbb ajánlatot tevőnek szóbeli versenytárgyaláson ítélték oda. Németországban először 1824-ben, majd igen részletesen 1884-ben rendeletileg szabályozták a közmunkák és közszállítások teljesítésének módját.

Magyarországon a nyilvános licitáció módszerének alkalmazására már a XIX. század elején sor került. Debrecen városi tanácsa ugyanis a Nagyhortobágyon épülő kilencnyílású kőhid kőműves munkáit 1827-ben licitációval adta ki, miután három debreceni építőmestert felszólított, hogy egy állandó kőhid építésére tervet és költségvetést dolgozzanak ki.

Hazánkban a közszállítások ügyét rendeletileg először a bécsi császári és királyi építészeti főigazgatóság (K. K. Generalbaudirektion) szabályozta 1851-ben. Az osztrák szakirodalomban ezt a rendszert „Ausbietungs- und Submissions Verfahren”-nek, a magyar gyakorlatban pedig nyilvános írásbeli versenytárgyalásnak vagy egyszerűen csak versenytárgyalásnak, néha nyilvános „árlejtésnek” nevezték. Ilyen nyilvános árlejtéssel hirdette meg a császári és királyi észak-bihari megyefőnökség 1854-ben Dél-Biharban, a Margittától Széplakra vezető országúton két téglahíd, a Debrecen–Vámospércs országúton három fahíd építését. Ugyanilyen módon rendelkezett a szatmári megyefőnökség 1856-ban a Szatmár és Batiz közötti országút új hídjának megépítéséről.

A közszállítási vállalatba adásának ügye Baross Gábor (1848–1892) hétévi minisztersége idején egyre nagyobb teret nyert. Baross Magyarországon elsőnek ismerte fel a közszállítási fontosságát a vasútépítésben, és már 1887-ben kiadta a vasúti hálózat építésénél előforduló közmunkák és közszállítási vállalatba adásáról intézkedő 38 782. számú rendeletét. E közszállítási utasítás „Feltétfüzet az utánmérések alapján kiadott vasútépítési munkálatok és szállításokra nézve” címen jelent meg, és az általános határozatokon kívül 28 paragrafust tartalmazott. Az intézkedések közül ki kell emelni az építkezés vezetéséről, az óvadék letételéről, a vállalkozókról, az építési felügyeletről, az ármegállapításról, a befejezési határidőkről, a munkásokról való gondoskodásról, a munkálatok átvételéről, a fizetések teljesítéséről és végül a peres ügyekről szóló fejezeteket. E rendelkezését a „vasminiszter” később továbbfejlesztette és megalkotta „A hatóságok ipari és más terménybeli szükségleteinek beszerzésénél és az ipari munkálatok kiadásánál követendő szabályok” c. rendeletét, amely Baross halála utáni évben, 1893-ban jelent meg. Tíz fejezetet tartalmazott, és azt használták a minisztériumok alá tartozó hatóságok és üzemek az 1907. évi „Közszállítási Szabályzat” kiadása előtt minden közmunka és közszállítási vállalatba adásánál.

A KÖZSZÁLLÍTÁSOK JOGI SZABÁLYOZÁSA SZÁZADUNK ELEJÉN

A magyar iparban a századfordulón már érezhetőek voltak a hivatalos állami szervek által a kiegészítés után elindított iparfejlesztési, ipartámogatási tevékenység eredményei.

Az ipartámogatási eszközök közül különösen jó tapasztalatokat szereztek a közszállítások vállalatba adásánál. Ez a körülmény arra ösztönözte a jogalkotókat, hogy a közszállítások ügyét kivegyék a felügyeletet gyakorló miniszter rendeletalkotó hatásköréből, és törvényben írják elő a közszállításba adók és az azt teljesítő vállalatok, iparosok kötelezettségeit. Így hozta meg a magyar törvényhozás az 1907. évi III. törvénycikket az ipar fejlesztéséről. A törvény I. fejezete a hazai iparnak adható kedvezményeket sorolja fel, míg a II. fejezet a közszállításokról szól. A törvény közszállítási előírásainak végrehajtására a minisztertanács felhatalmazása alapján a kereskedelemügyi miniszter részletes intézkedést adott ki. A törvény és a végrehajtását részleteiben is szabályozó miniszteri rendelet meghatározó jellegű volt minden újabb szabályozás esetén is. A következőkben tekintsük át a 1907. évi szabályozás kérdésköreit.

A közszállításokkal foglalkozó 1907. évi törvény öt paragrafusban írta elő a végrehajtás feladatait. Ezek a következők voltak:

- az állam, a törvényhatóságok, a községek, a közlekedési vállalatok szükségleteinek kielégítését iparcikkekben és az építkezési munkáknál a hazai ipar közreműködésével kell biztosítani;
- a teljesítő ipartelepeket és vállalatokat ellenőrizni kell abban a vonatkozásban, hogy az iparcikkeket hazai anyagokból, hazai ipartelepeken készítik, és a szükséges munkálatokat hazai iparosokkal végeztetik;
- a szállításoknál vagy munkáknál tapasztalt visszaélés esetén a szállítókat véglegesen vagy átmeneti időre ki kell zárni a közszállításba adásból;
- a törvényes intézkedések joga a közszállításba adásnál Horvát–Szlavónia esetében a horvát bánt illeti meg;
- a törvény 1907. január 1-jén lép életbe.

A törvény alapján és a minisztertanács felhatalmazásával a kereskedelemügyi miniszter 1907. évi 55 800. számú utasításával életbe léptette a Közszállítási szabályzatot (a továbbiakban rövidítve: Ksz.).

Ksz.-t, amelyet *Kossuth Ferenc* kereskedelemügyi miniszter írt alá, 1907. július 6-án adták ki. A szabályzat a közszállítási teendőket kilenc fejezetben és hetvenkét pontban írta elő. Tekintsük át a szabályzat rendelkezéseit fejezetenként.

I. Általános határozatok. Ez a fejezet öt paragrafusban az ipari szállítások és munkálatok vállalatba adásának körét, az ipari szállítások és munkálatok, valamint a hazai ipar fogalmát határozza meg, és kimondja a közszállítások soronkívüli ügyintézését. A szabályzat szerint a rendelkezések mindazokra az ipari szállításokra és munkákra vonatkoznak, amelyeket az állam terhére vagy költségére teljesítenek. E szabályzás értelmében kell teljesíteni az országgyűlés két háza, valamennyi állami hatóság, hivatal, intézet, intézmény, alapok és az állam által kezelt közalapítványok (vallásalap, tanulmányi és egyetemi alap, egyéb ilyen jellegű alapok), az állam mezőgazdasági, erdészeti, bányászati, ipari, kereskedelmi, közlekedési és egyéb vállatainak ipari szállításait és munkálatait.

A Ksz. ipari szállításnak – a mezőgazdasági és erdészeti termékek, állatok kivételével – az összes szükséges cikk szállítását tekintette a bányatermékekkel együtt. Az ipari munkálatok közé a különféle állami építkezéseket, az ezekkel kapcsolatos szállításokat, munkateljesítményeket sorolták. A „hazai ipar” révén fedezettnek akkor tekintettek valamely ipari szállítást vagy munkálatot, ha azt a magyar állam területén működő gyár, ipartelep, ipari műhely vagy vállalat (alkalmi egyesülés) készítette vagy teljesítette.

II. A vállalatba adás módja. A szállításokat és munkálatokat rendszerint nyilvános versenytárgyalás útján adták ki. A Ksz. meghatározta azokat az eseteket, amelyeknél

eltekintettek a nyilvános versenytárgyalástól. Ilyen volt például olyan nagyszabású, országos érdekű építmény, műtárgy, tudományos, technikai vagy művészi ismereteket feltételező tárgy és munkálat, amelynek kivitelezését a siker kockáztatása nélkül nem volt tanácsos korlátlan versenyzésre bocsátani. Szükségtelennek ítélték olyan tárgyak vagy munkálatok esetén is a versenytárgyalást, amelyek évi értéke az 5000 koronát¹ nem haladta meg.

A Ksz. 15 pontban sorolta fel azokat az eseteket, amelyek felmerülésekor szabad kézből, versenytárgyalás mellőzésével lehetett a közszállítást megszervezni. Ilyenek voltak például azok a szállítások és munkálatok, amelyeknél az állam érdeke titkosságot kívánt meg, vagy tudott dolog volt, hogy a közszállítást csak egy bizonyos hazai iparos vagy gyáros tudja teljesíteni. Ebbe a körbe tartoztak az olyan közszállítások és munkálatok is, amelyeket előre nem láthattak, és halaszthatatlanságuk miatt az árveréssel együtt járó késedelmet a szállítás nem viselhetné volna el.

III. Eljárás a nyílt és korlátolt versenytárgyalások kiírásánál. A Ksz. e fejezete szerint a versenytárgyalás csak olyan szállításokra volt kiírható, amelyeknek költségeit az illetékes felsőbb hatóság törvényszerűen engedélyezte. A kiírás műveletei a következők:

- a) a versenytárgyalási hirdetés (ajánlati felhívás) készítése;
- b) a szállítási vagy munkafeltételek leírása;
- c) az ajánlati minta csatolása a kiíráshoz.

Mindezeket a kiíró hivatalnak kellett kidolgoznia és az érdeklődőnek egy példányban, rendszerint díjtalanul rendelkezésre bocsátani. Ha az ajánlatban szereplő tervek több példányban történő beszerzése jelentős költséggel járt volna, abban az esetben módot kellett adni a lehetséges szállítóknak arra, hogy azokat hozzáférhető helyen és kellő időben megtekinthessék, lemásolhassák. A kiírási művelettel egyidejűleg a kiíró hivatalnak el kellett készíteni a szerződés tervezetét is. A kiírási műveletnek fontos része volt minden olyan körülmény ismertetése, amelyek nélkül a pályázó nem tudott volna megbízható árvetést készíteni. Így például az építkezéseknél a kiíráshoz részletesen kidolgozott tájékoztatót kellett csatolni a munkálat minőségéről, az építkezés helyéről, kiterjedéséről, a talaj-, a közlekedési és a vízfolyási viszonyokról stb. A földmunkálatok és alapozások esetében módot kellett nyújtani arra, hogy a pályázók a hivatalos talajkutatók eredményeit megismerhessék, és maguk is végezzenek ilyen vizsgálatokat.

A versenytárgyalási hirdetményeket nyilvánosságra kellett hozni. A Ksz. úgy intézkedett, hogy a hirdetményeket egy példányban díjmentes közzétételre, illetve tudomásulvétel végett a következő címekre küldjék meg:

- a kereskedelemügyi miniszter által kiadott „Közszállítási Értesítő” című hivatalos lapnak,
- a vármegyei (városi) hivatalos lapoknak,
- a szállítás vagy munkálat jelentősége szerint egy vagy több szaklapnak,
- a magyar Kereskedelmi Múzeum igazgatóságának.

A Horvát-Szlavóniára vonatkozó versenytárgyalási hirdetményt horvát nyelvű szöveggel el kellett juttatni a Narodne Novine című hivatalos horvát lapnak.

¹ A koronának mint pénznemnek 1900-ban történt bevezetésekor 3280 korona volt egyenlő 1 kilogramm színarany értékével.

A versenytárgyalási hirdetmények a következőket tartalmazzák:

- hivatalos ügyszám és a szállítás vagy munkálat kiírójának neve;
- a szállítás vagy munkálat helye, mennyisége, minőségének rövid megjelölése;
- a szállítás vagy munkálat megkezdésének és befejezésének határideje vagy határidő;
- a hivatal, személy, hely, időpont megjelölése, ahova, akinél az ajánlat beadható;
- a bánatpénz nagysága, befizetésének módja;
- a hely, nap és óra megjelölése, ahol és amikor a versenytárgyalást megtartják;
- a hely és idő, ahol és amikor a hirdetés, szállítási feltételek, tervek, részlettervek, rajzok, minták megtekinthetők és megszerezhetők;
 - az odaítélés időpontja;
 - utalás arra, hogy a szállítás vagy munkálat elnyerői a szállítás vagy munkálat teljesítéséhez szükséges új gépeket, eszközöket, berendezési tárgyakat – ha azok hazai iparosoktól, gyárhozól beszerezhetők – azoktól fogják megvásárolni;
 - olyan szállítók, akik vagy amelyek eddig a közszállításban nem vettek részt, kötelesek szállítóképességüket és megbízhatóságukat igazolni.

IV. A beérkezett ajánlatok tárgyalása. A beérkezett ajánlatokat beérkezésük sorrendjében jegyzékbe kell venni, majd azokat a kitűzött időpontban a bizottság előtt felbontani. A bizottság legalább 3 tagból áll. A felbontásról, illetve a versenytárgyalásról jegyzőkönyvet vezetnek. A beérkezett ajánlatokat nyilvánosan ismertetik. Az ismertetés tárgya az ajánlott cikknek vagy munkálatnak, az ajánlattevő nevének, cégének megnevezése, az általa ajánlott egységár és a végszámla teljes összege.

V. Az odaítélés. Az ajánlatok felbontását végző bizottság munkájának befejezésekor az odaítélési javaslat megszerkesztésére szervezett külön bizottság javaslatát zárt ülésen készíti el. Az előírások szerint az odaítélési határozatot rendszerint a versenytárgyalástól számított 15 nap alatt, ha pedig az odaítéléséről végérvényesen a felsőbb hatóság döntött, 30 nap alatt kellett meghozni. Az ajánlattevőket a végérvényes döntésről nyomban, de legkésőbb 8 napon belül értesíteni kellett. Az ajánlatot az alábbi esetekben nem fogadták el:

- ha azt nem írták alá az ajánlattevők;
- ha az ajánlat nem lepecsételt és sértetlen borítékba téve érkezett;
- ha az ajánlat az ajánlási mintában előírt adatokat nem tartalmazta;
- ha az ajánlathoz a bánatpénz befizetését igazoló nyugtát, postai feladóvényet nem csatolták;
- ha az a benyújtásra kitűzött határidő után érkezett;
- ha az a teljesítendő szállítással vagy munkálattal arányban nem álló alacsony ártételeket tartalmazott;
- ha a benyújtójáról a kereskedelemügyi minisztertől nyert hivatalos értesülés alapján kiderült, hogy munkásbiztosító pénztári kötelezettségét nem teljesítette;
- ha a benyújtója az elmúlt három év tapasztalatai alapján a közszállításoknál megbízhatatlannak bizonyult;
- ha a benyújtóját az illetékes főhatóság az összes közszállításból kizárta;
- ha az ajánlat árat nem tartalmazott.

Az odaítélésről a kiíró hivatal a beérkezett ajánlatok között szabadon választhatott az alábbi elvek figyelembevételével:

- a szállító megfelelő képzettséggel rendelkezik, és magyar honos iparosmester, gyáros, vállalkozó;
- megfelelő minőség és nem lényeges árkülönbség esetén a helybeli vállalkozó előnyben részesül más vállalkozóval szemben;
- egyenlő feltételek és nem lényeges árkülönbség mellett előnyt kellett adni annak az ajánlattevőnek, aki gyára, műhelye berendezésénél az árucikk vagy munkálat teljesítéséhez szükséges gépek, eszközök, valamint a

gyártási nyersanyagok beszerzésénél a hazai ipart részesíti előnyben a külföldivel szemben, és munkásjóléti intézmények létesítésében érdemeket szerzett;

- egyenlő feltételek mellett előnyben kell részesíteni azt a szállítót, aki vagy amely az adott árucikk vagy munkálat különleges gyártója, építője;
- ha a közszállítás teljesítése csak külföldi vállalkozó szállításával, munkájával teljesíthető, ehhez az illetékes minisztertől engedélyt kell kérni;
- ha kérdés merül fel, hogy valamely árucikket vagy munkálatot hazai vállalkozó készít-e, akkor meg kell keresni a Kereskedelmi Múzeum igazgatóságát, amely a hazai beszerzési forrásokat nyilvántartja;
- az ajánlattevőkkel a versenytárgyalás vezetői, bizottságai semmiféle alkuba nem bocsátkozhatnak a versenytárgyalás során.

VI. Szerződéskötés. A kiírási művelettel együtt el kell készítenie a kiíró hivatalnak a szerződés tervezetét. Az ajánlat elfogadása után az okmánszerűen kiállított szerződést a kiíró hivatal közegének és a vállalkozónak vagy közjegyzői okirattal, illetőleg cégjegyzési kivonattal igazolt meghatalmazottjának két tanú előtt sajátkezűleg kell aláírnia. A szerződés lényegesebb pontjai:

- a szerződő felek neve és a vállalkozó lakhelye;
- a szállítandó tárgy, teljesítendő munka helye, mennyisége és minősége, az egységárak, a főösszeg feltüntetése;
- a beszerzési forrásra vonatkozó kötelezettség a kiírási hirdetésménynek megfelelően;
- az ellenőrzés jogának fenntartása abban a tekintetben, hogy a közszállítás teljesítése származás vonatkozásában megfelel az ajánlatban, illetve a szerződésben vállalt kötelezettségeknek;
- a közszállítás teljesítésének határidői, esetleg közbenső határidők;
- rendelkezések abban a tekintetben, hogy a közszállítás tárgyát képező árucikket, munkát hol, milyen módon veszik át;
- a biztosíték nagyságára, valamint ennek visszafizetési módjára vonatkozó határozat.

VII. A szerződések teljesítése és ellenőrzése. A szállítást vagy munkálatot rendszerint csak a szerződés aláírása, munkálatoknál a munkahely szabályszerű átadása után kezdehették meg.

A teljesített közszállítások átvételét szakértők bevonásával végezték. A szakértői munka kiterjedt a szállított árucikkek és munkálatok technikai, kémiai jellegű vizsgálatára. Az átvétel (vizsgálat), illetve felülvizsgálat csak a szállítást vagy munkát kiadó hatóság, esetleg felettes hatóság jóváhagyásával válhat jogerőssé.

A közszállítás teljesítése után a 100 ezer koronát meg nem haladó összegnél a közszállítási tevékenység befejeztétől 30 nap alatt, a 100 ezer koronát meghaladó összeg esetén 60 nap alatt kellett a vállalkozónak a szerződésben kikötött összeget kifizetni.

Azokat a szállítókat, akik a szállított áru származására, annak igazolására és ellenőrzésére vonatkozó határozatokat kijátszották, a kereskedelemügyi miniszter jóváhagyásával az állami szállításokból és munkálatokból végleg vagy meghatározott időre kizárhatók.

VIII. Nyilvántartások. A nyilvántartások, a statisztikák készítési rendszeréről a közbeszerzési statisztikai fejezet bevezetőjében adunk vázlatos történeti áttekintést.

IX. Záróhatározat. A Ksz. 1907. október 1-jén lépett hatályba, és ezzel együtt minden közszállítást szabályozó rendelkezés, utasítás hatályát veszítette. A Ksz. kiadásával együtt lényegében azonos tartalommal a belügyminiszter „Közszállítási szabályrendeletet” adott ki 83 000/1907. B. M. számon valamennyi vármegye és törvényhatósági joggal felruházott város részére.

A KÖZSZÁLLÍTÁS ÜGYE 1920 ÉS 1945 KÖZÖTT

Az 1907. évi közszállítási szabályzatokat 1929-ben megújították 121 000/1929. K. M., valamint 88 500/1929. B. M. számon. Majd a közszállítások szabályozásában lényeges változtatásokat eredményezett a kereskedelemügyi, valamint a belügyminiszter 50 000/1934. K. M. számú rendelete, amely három alapvető fejezetre tagoltan írta elő a közszállítási feladatok teljesítését. A rendelkezés első része a közszállításokkal, második része a hazai beszerzési kötelezettséggel, harmadik része a nyilvántartással foglalkozott.

Az 1934. évi száz paragrafusból álló rendeletbe foglalt szabályzat (a továbbiakban: Sz.) 1907 óta szerzett tapasztalatok felhasználásával készült, és a korábbi rendelkezéseket több kérdésben módosította. A változásokból elsőnek kell megemlíteni, hogy míg 1934 előtt a közszállítások ügyét két miniszteri rendelet is szabályozta, mostantól kezdve ez a rendelkezés lett irányadó mind az állami, mind a törvényhatósági területen. A Sz. 9. §-a először mondta ki a közszállítások lebonyolításánál közreműködő alkalmazottak felelősségét köteleességeik pontos és hiánytalan teljesítéséért. Megjegyzem, hogy az ilyen ügyekben eljáró tisztviselők felelőssége a tételes törvények értelmében addig is fennállt.

A Sz. 10. §-a új intézkedést is tartalmazott, amennyiben lehetővé tette a közszállításoknál a szakmai érdekképviseltek közreműködését. Ez a következőkre terjedt ki:

– nyilvántartást vezettek a szakmájukba vágó közszállításokhoz szükséges anyagok áráiról, a munkabérek-ről és egyéb munkafeltételekről, és ezeket az adatokat negyedévenként a kereskedelemügyi miniszternek megküldték;

– véleményt nyilvánítottak abban a kérdésben, hogy a szállítandó áruk minősége megfelelően van ismertetve, továbbá, hogy a munkálatoknál kiadott tervek úgy vannak kidolgozva, hogy azok a munka minden részletéről kellő tájékoztatást tudnak nyújtani a kivitelező vállalkozónak végül, hogy a tervek árai valóságok.

A Sz. 29. §-a a szállítási határidők kérdésével foglalkozik. Eszerint a teljesítési határidőket úgy kell megállapítani, hogy az a szállítás vagy a munka természetéhez igazodjon. Figyelemmel kell lenni az érdekelt kisiparosok teljesítőképességére is. Ha a szállítás hosszabb időre szól, a határidőket úgy kell kitézni, hogy a vállalkozót egyenletesen terhelje a közszállítás.

A Sz. 32. §-a értelmében a versenytárgyalási hirdetőben tilos volt minden olyan utalás, amely szerint a szállítás tárgyának meghatározása bizonyos cég vagy márka megjelölésével történt.

A Sz. rendkívül fontos és új része az 51. §., amely azokat a kedvezményeket és előnyöket foglalja magába, amelyeket az odaítélésnél kellett figyelembe venni. Ezek közül a legfontosabb a kisiparosok kedvezménye. A ruházati közszállítási munkákból a honvédségi, a határ- és folyamőrségi a szükséglet 50 százalékát, a csendőrség, a rendőrség, a MÁV és a posta szükségletének 75 százalékát kellett a kisiparosoknak juttatni. A magasépítési munkáknál új építkezésen 20 ezer pengő összeghatárig,² míg átalakításoknál 5000 pengő értékig az összes munka kivitelezése a kisiparosokat illette meg.

A Sz. második részében található az a rendelkezések, amelyek a hazai beszerzési kötelezettséget írták elő. A hazai beszerzési kötelezettség ilyen éles kidomborítását és egyúttal a közszállításoknál a hazai iparfejlesztés szolgálatába állítását a Sz. fogalmazta meg eddig a leghatározottabban.

² A pengőt mint új pénzt 1927. január 1-jével vezették be, és 3800 pengő ért 1 kilogramm színaranyat.

A Sz. 86. §-a ugyanis előírta, hogy

1. a hazai beszerzésre kötelezetteknek csak hazai iparcikket vagy terméket szabad beszerezniük,
2. a termékek gyártásához szükséges eszközöknek és gépeknek is hazai eredetűeknek kell lenniük,
3. a vízi úton való fuvarozásnál csak hazai hajózási vállalatokat szabad igénybe venni.

A közszállításoknak hazai beszerzéssel való teljesítését a Sz. szerint ellenőrizni kell. A szabálytalanság elkövetése a szállítási szerződés felbontásával járhat.

Az 1934-ben kiadott közszállítási rendelkezés mind a közszállítást igénybevevők, mind a teljesítők érdekeit a következő években közmegelégedésre szolgálta. Az ún. „Vállalati feltételek”-nek a Sz.-ba való beillesztése lényeges kiegészítés volt. A „Vállalati feltételek”-et az akkori Magyar Racionalizálási Bizottság irányításával dolgozták ki. Az új feltételeket az Iparügyi Minisztérium 1936-ban adta ki „A vállalkozási szerződés általános feltételei a középítkezési munkáknál” címen 25 000, 26 000 és 28 000/1936. VI. számon. A feltételek például a magas-építőipari tevékenységre előírták, hogy milyen ipari nyersanyagokat, milyen szerkezeti elemeket használjanak, továbbá tájékoztatást nyújtottak a munkák kivitelezéséről, a költségek elszámolásáról és a végzett munkák utáni jótállási kötelezettségről is. A középítkezési munkálatokat érintő szabályozás mellett megkezdtek a sokszor vitás helyzetet teremtő szállítási feltételek kidolgozását a gép-
ipar berendezéseire, termékeire. Ezt a munkát a második világháború kitörése miatt már nem fejezhették be.

A KÖZSZÁLLÍTÁS A STATISZTIKAI ADATOK TÜKRÉBEN

A közszállítások nyilvántartását, amelyet később az összes állami közszállításra és közmunkára is kiterjesztettek, a magyar vasutak területén vezették be. A hazai vasútépítés nagy korszaka ugyanis a múlt század közepétől egészen 1915-ig tartott. E nyilvántartásoknak köszönhető, hogy a vasutak közbeszerzési tevékenységét bemutató adatok 1882-től idősorban rendelkezésre állnak.

A Baross Gábor-féle közszállítási szabályzat rendelkezései szerint évenként előre meghatározott időpontban minden minisztériumban tájékoztató kimutatást készítettek azokról az ipari cikkekről és más termékekről, amelyeket a minisztérium központi igazgatásánál, illetőleg a felügyeletébe tartozó hatóságoknál, intézeteknél, vállalatoknál stb. közszállítás keretében szereztek be. A beszerzést igénylő hatóságok, illetőleg intézetek a kimutatást két példányban készítették el, és az illetékes miniszterhez terjesztették fel. Ennek egyik példányát a miniszter a kereskedelemügyi miniszternek küldte meg, aki a beérkezett és feldolgozott összeállítások alapján tájékoztatást adott az illetékes minisztériumoknak azokról az árucikkekről, amelyek közbeszerzéssel történő vásárlását az iparfejlesztés érdekében fontosnak tartotta.

A nyilvántartások és statisztikák készítését az 1907. évi III. törvény és az ennek alapján kiadott 55 800 sz. kereskedelemügyi miniszteri szabályzat továbbfejlesztette, és két-féle kimutatás vezetését írta elő.

a) Kimutatás az iparosoknál és kereskedőknél beszerzett iparcikkekről

- a szállított iparcikkek megnevezése, mennyisége és értéke;
- a szállított áru értékéből mennyit tett ki a hazai és a külföldi származásúak értéke;

- a vállalkozó neve, foglalkozása és lakhelye;
- a cikket előállító gyáros vagy iparos;
- a külföldi áru beszerzése esetén a miniszteri engedélyező rendelet száma.

b) Kimutatás az új építkezésekről

- a munkálat neve;
- a vállalt munka főösszege;
- az elvégzett munkateljesítmény értéke;
- a vállalkozó neve, foglalkozása, lakhelye;
- a vállalkozó által foglalkoztatott alvállalkozók (iparosok) neve, foglalkozása, lakhelye;
- a műszaki vezetők és munkások száma;
- a műszaki vezetők és munkások megoszlása honosságuk – magyar, külföldi – szerint;
- a külföldi munkaerő foglalkoztatását engedélyező miniszteri rendelet száma;
- a munkák során felhasznált anyagok értéke termékcsoportok szerint;
- a munkaértékből mennyit tesz ki a hazai és a külföldi érték;
- külföldi beszerzés esetén az engedélyező miniszteri rendelkezés száma;
- a szerződésben kikötött befejezési határidő.

Az előírt minta szerinti kimutatásokat, statisztikákat legkésőbb a következő év április végéig az államvasutak, egyéb közlekedési vállalatok, az állami vas- és acélgyárak a vasúti és hajózási főfelügyelőséghez, egyéb hatóságok, hivatalok, intézetek és intézmények, alapok, alapítványok és vállalatok pedig közvetlenül a magyar királyi Kereskedelmi Múzeum igazgatóságához tartoztak beküldeni. A vasúti és hajózási főfelügyelőség és a Kereskedelmi Múzeum a beérkezett jelentéseket felülvizsgálta abból a szempontból, hogy azokat helyesen töltötték-e ki, a belföldi származásúaknak jelzett cikkek kétségtelenül azok-e, továbbá hogy a külföldön beszerzettek nem lettek volna-e belföldön beszerezhetők, és végül a behozatal engedéllyel történt-e vagy sem.

A statisztikai kimutatások adatait minisztériumok, illetve a beszerző vállalatok szerint összesítették, de készítettek olyan feldolgozási változatot is, amely termékcsoportonként rendezte a begyűjtött adatokat. Ezek a csoportok az 1907-es utasításoknak megfelelően a következők voltak:

- I. Irodaszerek
- II. Fűtőanyagok
- III. Világítószerek és -anyagok
- IV. Bútorok
- V. Edények
- VI. Tisztogatóeszközök és -anyagok
- VII. Ruházati cikkek
- VIII. Ágyneműk
- IX. Tanszerek, műszerek és tudományos eszközök
- X. Üzemi anyagok, gépek, szerszámok és eszközök.

A csoportosítási rendszert később úgy módosították, hogy az megfeleljen a gyáripari statisztikai adatfeldolgozás ismérveinek. Az 1909. évi ipari beszerzési adatokat már a következő főcsoportok szerint csoportosították:

- A) a tulajdonképpeni ipar körébe tartozó cikkek – ipari főcsoportok szerint:
 - I. Vas- és fémipar
 - II. Gépgyártás és közlekedési eszközök gyártása; villamossági ipar, hangszeripar, műszerek, tanszerek és tudományos eszközök

- III. Kő-, agyag- és üvegipar
- IV. Fa- és csontipar
- V. Bőr-, sörite-, szőr-, toll-, viaszosvászon- és ruggyantaipar
- VI. Fonó- és szövőipar
- VII. Ruházati ipar
- VIII. Papírosipar
- X. Vegyészeti ipar
- XI. Sokszorosító- és műipar

B) a tulajdonképpeni ipar körébe nem tartozó cikkek (kőolaj, kőszén, kén, fűzvestző, moha, rözse stb.)

A statisztikai kimutatások között kell megemlíteni a kizárt szállítókról vezetett nyilvántartást, amely a következő adatokat tüntette fel:

- a szállító vagy vállalkozó neve, foglalkozása és telephelye;
- a szállító vagy vállalkozó cég tulajdonosának neve, foglalkozása, lakhelye;
- a kizárára alkalmat adó szállítás vagy munka megnevezése, mennyisége, értéke;
- a vonatkozó szerződés időtartama;
- a kizárást kimondó miniszteri (kormány) rendelet kelte és száma;
- a kizárás oka és időtartama.

Az ismertetett csoportosítás volt az alapja annak az „egyetemes közszállítási árulajstromnak”, amelyet a Kereskedelmi Múzeum állított össze minden évben az állami hatóságok, hivatalok, intézetek, a törvényhatóságok és a községek fogyasztásáról.

A közszállítási tevékenység statisztikai tájékoztatási rendszerében a múlt század vége óta igen fontos szerephez jutott a Kereskedelmi Múzeum, amely az 1885. évi országos kiállítás alkalmából létesült. Akkor a legfontosabb feladatai közé tartozott a hazai piacnak a magyar ipar számára való biztosítása és széles körű feltáró munka végzése a magyar iparcikkeknek a keleti piacokon való bevezetése érdekében. A Múzeum 1894-ben kiadta a „Les Fabricants – Exportateurs du Royaume de Hongrie” (A Magyar Királyság Gyártói – Exportálói) című kötetet, amely 1223 kiviteltképes magyar ipartelep rövid ismertetését tartalmazta. A Múzeum előbb egyesületi formában működött, majd 1899-ben állami intézménnyé szervezték át, és a közvetlen üzleti feladatok ellátását megszüntették. Tevékenységi köre az 1907. évi, a közszállítást is érintő törvény alapján kibővült a közszállítások felügyeleti ellenőrzésével és a teljes közszállítási statisztika készítésével.

A Kereskedelmi Múzeumot az első világháború után, 1923-ban a kormány megszüntette. Feladatkörét kivitelfejlesztő intézmények vették át. A közbeszerzési statisztikák készítését pedig 1929-ben a kereskedelemügyi miniszter az újonnan szervezett Közszállítási Tárcaközi Bizottság feladatává tette. Ez a bizottság az összesítő főkimutatások alapján elkészítette a közszállítási árulajstromot, továbbá a közszállítások útmutatójával szolgáló hazai ipari beszerzési források jegyzékét. A közszállítási ügyek irányítását, intézését abban az időben (1930 körül) a Kereskedelemügyi Minisztériumban a közszállítási ügyek szakosztálya végezte nyolc fővel, közöttük több mérnöki diplomával és gyakorlatlan rendelkező tisztviselővel.

A közszállítási tevékenység irányításának, szervezésének fontos eszköze volt 1906-tól a hetenként megjelenő Közszállítási Értesítő és Közgazdasági Értesítő. A Közszállítási Értesítő az ún. közszállítási naptárt az alábbi adatokkal közölte:

- a hirdetés tárgya (a közbeszerzésre kijelölt cikkek),
- a hirdető megnevezése, székhelye (például a MÁV üzletvezetősége, Szeged),

- a versenytárgyalási határnap (hó és nap),
- a Közzállítási Értesítőnek a hirdetményt tartalmazó lapszáma.

A Közzállítási Értesítőben jelentek meg azok a közlemények is, amelyek a versenytárgyalási eredményeket tartalmazták a szállítással megbízottak névsorával.

A Közgazdasági Értesítő részletesen ismertette a fontosabb közszállítási tudnivalókat, a szállítási szabályok módosításait és századunk első két évtizedében a közszállítási statisztikák összesített eredményeit.

A közszállítási tevékenység ismertetett statisztikai és tájékoztatási rendszere teljes körű kiépítésétől, 1906-tól 1948-ig volt életben, amikor megkezdődött a tervgazdálkodásra való áttérés. A hivatalos statisztikai munkatervben akkor, 1948-ban szerepelt utoljára a közszállítások nyilvántartása az Iparügyi Minisztérium hivatalos statisztikái között.

Magyarországon az első közszállítási statisztikákat – mint említettük – a Magyar Államvasutaknál készítették. A magyar vasútvonalak kiépítése 1867 után felgyorsult. A vasúti pályák hosszúsága az 1850. évi 222 kilométerről 1890-re 11 246, 1910-re 21 062 és 1913-ra 22 740 kilométerre emelkedett. A vasútépítés addig soha nem tapasztalt élő- és holtmunka-összpontosítást kívánt meg, és ezt az ország gazdaságát és társadalmát átforgató vállalkozást igen hatásosan segítette az építkezések kivitelezésének, majd az üzemeltetéshez szükséges anyagok, eszközök beszerzésének közszállítás útján történő biztosítása. A vasúti közszállítási statisztika adatait a hazai vasutak, hajózási társulatok, az állami gépgyár, a diósgyőri vas- és acélgyár és az állami vasművek állították össze és küldték be a vasúti és hajózási főfelügyelőséghez, amely azok helyességét felülvizsgálta. A feldolgozott statisztikák szerint a közlekedési vállalatok, állami gépgyárak és vasművek közbeszerzései 1882 és 1908 között az 1. tábla szerint alakultak.

1. tábla

A közlekedési vállalatok és az állami gyárak közbeszerzései

Év, évek átlaga	A hazai	A külföldi	Az összes	A hazai	A külföldi
	beszerzés (ezer korona)			beszerzés aránya (százalék)	
1882	15 358	9 062	24 420	62,9	37,1
1883–1885	62 151	18 475	80 626	77,1	22,9
1886–1890	158 379	30 303	188 682	83,9	16,1
1891–1895	336 057	49 459	385 516	87,2	12,8
1896–1900	465 352	57 913	523 265	88,9	11,1
1901–1905	485 885	56 687	542 572	89,6	10,4
1906	113 448	16 816	130 264	87,1	12,9
1907	164 107	39 741	203 848	80,5	19,5
1908	222 650	45 229	267 879	83,1	16,9

Az adatok szerint 1882 és 1908 között, tehát közel harminc év alatt, az évenkénti beszerzés értéke tizenegyszeresére, a hazai beszerzéseké tizennégyszeresére, a külföldről behozottaké ötszörösére emelkedett.

A felügyelőség az adatokat termékfőcsoportokra és külön részben vasutakra, villamosvasutakra, hajózási vállalatokra és állami vasgyárakra is összesítette. A feldolgozás-

ban 31 cikksoport szerepelt. Ezek közül 12 csoport közbeszerzési értéke az összes beszerzés 94,2 százalékát tette ki.

2. tábla

*A közlekedési vállalatok és állami gyárak közbeszerzései
1908-ban cikksoportonként*

Cikksoport	Hazai	Külföldi	Összes	A cikksoport részesedése az összes beszerzésből (százalék)
	beszerzés (ezer korona)			
I. Erdei termények	39 433	2 094	41 527	15,5
III. Kőnemű anyagok	4 630	72	4 702	1,8
VII. Ásványszén	31 540	21 506	53 046	19,8
VIII. Fonott és szövött áruk	2 359	120	2 479	0,9
XVI. Olaj- és zsírneműek	6 795	456	7 251	2,7
XX. Felépítményi anyagok	25 235	882	26 117	9,8
XXI. Mozdonyalkatrészek	9 437	595	10 032	3,7
XXII. Egyéb vas cikkek	33 989	11	34 000	12,7
XXIII. Réz- és egyéb fém- árúk	5 599	1 465	7 064	2,6
XXIV. Mozdonyok	–	12 267	12 267	4,6
XXV. Vasúti kocsik	47 865	169	48 034	17,9
XXVI. Gépgyártási cikkek	4 647	1 261	5 908	2,2
Egyéb cikkek	11 121	4 331	15 452	5,8
<i>Összesen</i>	<i>222 650</i>	<i>45 229</i>	<i>267 879</i>	<i>100,0</i>

Az adatok azt mutatják, hogy a legjelentősebb arányú beszerzés:

- a szénél (19,8 százalék),
- az erdei terményeknél (15,5 százalék – nagy vasúti talpfabeszerzés),
- a vasúti kocsiknál (17,9 százalék – a MÁV III. osztályú személykocsikkal, nyitott és fedett teherkocsikkal bővítette kocsialományát),
- a vas cikkeknel (12,7 százalék – a MÁV-gépgyárak, a budapesti és a diósgyőri gépgyár nyersvas- és vaslemezvárlásai),
- a felépítményi anyagoknál (9,8 százalék – a Kassa–oderbergi vasúthoz szükséges cikkek vétele),
- a mozdonyoknál (4,6 százalék – a bécsi, a prágai, a bécsújhelyi mozdonygyárból 40 darab gyors- és személyvonati, egy berlini gyárból pedig 66 darab helyiérdekű és iparvasúti mozdonyt hoztak be, a jelentésben olvashatóan a vasúti magyar gépgyárak túlterheltsége miatt).

Az „Egyéb cikkek” 5,8 százaléknál nagyobb beszerzésében az alábbiak szerepelnek:

II. Faipari cikkek	XV. Kefekötőárúk
IV. Kőnemű iparcikkek	XVII. Festőanyagok
V. Agyagárúk	XVIII. Vegyszeti cikkek
VI. Üvegárúk	XIX. Robbantó szerek
IX. Ruházati cikkek	XXIV. Gőzhajók
X. Kárpitos munka	XXV. Fauszályok
XI. Szalma- stb. munkák	XXVII. Szerszámok
XII. Bőrnemű cikkek	XXVIII. Műszerek
XIII. Kaucsukárúk	XXIX. Vegyes cikkek
XIV. Papírneműek	

Az állam és a törvényhatóságok közbeszerzéseiről a statisztikai adatokat a Kereskedelemügyi Minisztérium és a Statisztikai Hivatal által a gyáripari adatfelvételeknél használt ipari főcsoportok és ipari alcsoportok szerint 1909-től hozták nyilvánosságra az első világháború kitörése előtti évig, 1913-ig. Ezekben az állami hatóságok adatai mellett az üzemi jellegű állami vállalatok közül csak a bányá- és kohóművek, a dohánygyárak, a pénzverde, az állami nyomda, továbbá az egyes állami intézményekkel kapcsolatos kisebb üzemek, mint például az állami ipariskoláknál fenntartott műhelyek adatai szerepelnek. Ez a fajta adatközlés nem terjedt ki az állami vasgyárak, az államvasutak gépgyára, az államvasutak, az állami hajózási üzemek ipari beszerzéseire, valamint az új építkezésekre. A Kereskedelmi Múzeum igazgatóságán készített összesítő szerint az állami hatóságok és törvényhatóságok közbeszerzései 1909-ben 54,9 millió koronát tettek ki.

3. tábla

Az állami hatóságok és a törvényhatóságok közbeszerzései 1909-ben

Iparcsoport	Állami hatóságok, hivatalok, intézetek stb.	Törvényhatóságok, községek	Összesen	Ebből hazai beszerzés aránya (százalék)
	közbeszerzései (ezer korona)			
A) Az ipar körébe tartozó cikkek Ebből:	43 392	6 680	50 072	94,3
I. Vas- és fémipar	7 610	1 144	8 754	93,6
II. Gépgyártás és közlekedési eszközök gyártása; villamossági ipar, hang- szeripar, műszerek, tanszerek és tu- dományos eszközök	7 304	568	7 872	88,2
III. Kő-, agyag- és üvepipar	1 955	184	2 139	95,5
IV. Fa- és csontipar	2 934	490	3 424	98,5
V. Bőr-, sörté-, szőr-, toll-, viaszosvá- szon- és ruggyantaipar	1 791	142	1 933	95,0
VI. Fonó- és szövőipar	4 515	263	4 778	95,1
VII. Ruházati ipar	8 266	1 783	10 049	99,8
VIII. Papirosipar	4 063	692	4 755	96,8
X. Vegyészeti ipar	2 984	809	3 793	81,4
XI. Sokszorosító és műipar	1 970	605	2 575	98,2
B) Az ipar körébe nem tartozó cikkek (szén, kén, nád) stb.	2 839	1 945	4 784	69,7
<i>Összesen</i>	<i>46 231</i>	<i>8 625</i>	<i>54 856</i>	<i>92,1</i>

Az egyes iparcsoportokban 1909-ben a következő jelentősebb iparcikkbeszerzések voltak (ezer koronában):

nem nemes fémekből és ezekből való félgyártmányok (3402)	gyapjúárúk (1567)
kovácsolt áruk (1358)	lenárúk (1406)
elektrotechnikai cikkek (5242)	szabóárúk (6846)
kövek (741)	papiros (2861)
rönkfa és fűrészeltárúk (1742)	kőolajfinomítás körébe tartozó cikkek (729)
szíjgyártó-, nyerges- és bőröndösárúk (1247)	kokszt (589)
	szén (3962)

A közszállítási statisztika két fő területén – a közlekedési vállalatok, valamint az állami hatóságok és törvényhatóságok közbeszerzéseit felölelő megfigyeléshez – századunk első évtizedében fokozatosan hozzákapcsolták az állami és törvényhatósági új építkezések statisztikáit. Az adatszolgáltatók évente küldték be jelentéseiket a Kereskedelmi Múzeumhoz, ahol a jelentéseket ellenőrizték, majd összesítették. A feldolgozás eredményeit először az 1912. évi új építkezésekről tették közzé. Ennek a statisztikának fő témakörei:

- a szerződésben vállalt munka teljes értéke,
- az elvégzett munkateljesítmény értéke,
- a munkák kivitelezésénél alkalmazott munkaerő létszáma,
- az építkezésnél felhasznált anyagok értéke.

Ezeket az adatokat külön összesítették az állami intézményekre és külön a törvényhatóságokra. A 4. tábla e statisztikai közlés fő eredményeiről ad áttekintést.

4. tábla

Az állami és törvényhatósági új építkezések fő adatai 1912-ben

Építmény, munka	Az elvégzett munka értéke (ezer korona)	A munkálatnál alkalmazott			
		műszakiak	vállalkozó iparosok	művezetők	munkások
		száma (fő)			
Középületek	4 677	58	91	125	3 004
Iskolák és óvodák	11 961	81	251	50	8 344
Katonai és rendőrségi épületek	267	5	27	8	262
Munkásházak és bérházak	5 040	25	54	86	5 161
Lakásul szolgáló középületek	1 060	27	63	46	1 007
Közüzemek	9 940	64	34	145	4 102
Melléképületek	769	18	35	63	956
Közutak	9 723	81	61	329	12 752
Folyamszabályozási munkák	1 268	4	5	14	4 655
Kikötői munkák	2 599	8	–	22	166
<i>Összesen</i>	<i>47 304</i>	<i>371</i>	<i>621</i>	<i>888</i>	<i>40 409</i>

Az építkezések kivitelezésénél a nyersanyag-felhasználás értéke 24 159 ezer koronát tett ki. Ebből a jelentősebb tételek (ezer koronában): terméskő, kavics (7737), téglá-, cserép- és más agyagárúk (4144), vasanyagok (2582), faanyagok (2116).

Az első világháború kitörése az ipart felkészületlenül érte. Az első zavarok elmúlásával az iparosság keresi a számára kifizetődő termelési lehetőségeket. Előnyöket, kedvezményeket vár a hadiszállításokba való bekapcsolódástól. A háborús szükségletek hirtelen emelkedése olyan igényeket támasztott a termeléssel szemben, amelyeket a néhány hadfelszereléseket gyártó üzem még a legnagyobb erőfeszítésekkel sem tudott kielégíteni.

Így a háború kiterjedésével az Osztrák–Magyar Monarchia szinte valamennyi gyárának szállításaira szükség volt a hadművelleti feladatok végrehajtásához. A hadügyminisztérium hadseregszállításokat nyilvántartó osztályának kimutatása szerint a háború négy éve alatt az ipari beszerzések összesített értéke meghaladta a 23,6 milliárd koronát.

5. tábla

A hadsereg ipari beszerzései az 1914–1918. hadi években

Költségvetési időszak	A beszerzések értéke (ezer korona)	A beszerzésekből jut			
		Ausztriára		Magyarországra	
		ezer korona	százalék	ezer korona	százalék
1914-1915	4 425 327	3 068 235	69,3	1 357 092	30,7
1915-1916	5 514 567	3 887 870	70,5	1 626 697	29,5
1916-1917	7 370 430	5 288 939	71,8	2 081 491	28,2
1917-1918	6 295 107	4 524 614	71,9	1 770 495	28,1
<i>Összesen</i>	<i>23 605 431</i>	<i>16 769 657</i>	<i>71,0</i>	<i>6 835 774</i>	<i>29,0</i>

A magyar ipar hadi szállításainak az aránya legmagasabb az első háborús évben volt, majd csökkent. A magyar részesedés az élelmiszereknél, valamint a lőpor- és robbanószergyártásnál volt a legmagasabb.

6. tábla

A hadsereg jelentős értékű ipari beszerzései, 1914–1918-ban

A szállítások	A magyar ipar szállításai							
	1914–1915-ben		1915–1916-ban		1916–1917-ben		1917–1918-ban	
	ezer korona	százalék	ezer korona	százalék	ezer korona	százalék	ezer korona	százalék
Összesen	1 357 092	30,7	1 626 697	29,5	2 081 491	28,2	1 770 495	28,1
Ebből:								
Lovasjárművek, állategészségügy	18 705	45,0	29 768	37,4	23 838	27,0	17 753	23,4
Gépkocsi, kerékpár	11 593	13,4	11 129	9,0	14 673	9,7	7 889	8,5
Tüzérségi és fegyverbeszerzés	215 805	22,8	357 349	20,1	459 784	17,5	477 032	20,0
Lőpor- és robbanószergyártás	21 276	37,8	44 100	46,6	65 697	38,4	62 914	44,9
Élelmezés	295 963	45,3	362 573	43,2	629 714	55,9	408 776	52,1
Egyenruházat és felszerelés	697 635	31,0	582 604	33,8	361 484	33,6	142 978	22,7
Lőszerbeszerzés	55 513	23,5	146 916	26,2	381 074	24,7	380 479	36,4

A közszállítási statisztikai adatgyűjtés és -feldolgozás irányítását 1920 után 1935-ig a Kereskedelemügyi Minisztérium, 1936-tól 1945-ig az Iparügyi Minisztérium közszállítási szakosztálya végezte. Erről az időszakról azonban rendkívül hézagos a feltárt közbeszerzési adatkör. A minisztériumok levéltári anyagai ugyanis 1944–1945-ben, Budapest ostroma során, megsemmisültek és mivel a Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtései-

ben nem szerepelt a közszállítások statisztikája, a hivatali levéltárban sem található a korabeli statisztikák. Az eddig feltárt töredékes adatok nagyobb része egykori minisztériumi vezetőknek a Magyar Országos Levéltárban elhelyezett személyes gyűjtéseiből származik. Ezek alapján a közszállítások 1938 és 1945 közötti helyzetéről vázlatosan a következők állapíthatók meg:

– a közületek gazdálkodásának alapja az évről évre összeállított költségvetés volt, a költségvetési tételekből a közbeszerzések tekintetében kettőt kell figyelembe venni: a dologi kiadásokat, és a beruházásokat, mivel ezek együttes értéke adja az adott költségvetési évben a közszállításokra fordított kiadásokat;

– a magyar állam az 1938–1939. évi költségvetésben a dologi és beruházási kiadások címen kerekén 585 millió pengőt állított be, melynek a korabeli közszállítási szakértők szerint mintegy 80-82 százaléka ipari és mezőgazdasági jellegű beszerzés;

– a törvényhatóságok és a községek ugyanerre a költségvetési évre közszállításokra 200 millió pengős kiadást terveztek;

– a közüzemek is – ha nem is előírászerűen – az állami és törvényhatósági közbeszerzések szellemében végezték közbeszerzéseiket, és ezek értéke mintegy évi 500 millió pengőt tett ki;

– ha a beszerzésekre előirányzott összegből levonjuk az őstermelés (mezőgazdaság) szükségleteinek 8-10 százalékra becsült értékét, akkor az iparra (beleértve a bányászatot is) körülbelül 1 milliárd pengő jutott, ami az 1938. évi gyáripari termelés értékének 30 százalékát tette ki.

A további, a Magyar Országos Levéltárban megtalált iratanyagok információiból a közszállítások tekintetében a következők minősíthetők említésre érdemesnek:

– a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium 1938–1943. évi rendkívüli beruházási közbeszerzési előirányzatai;

– a Pénzügyminisztérium XIV. főosztályához tartozó állami intézmények egy évi háborús iparcikkszükséglete, 1940 közepén kidolgozva;

– a magyar állami sóbányák egy évi háborús ipari szükségletei az 1940. márciusi összeírás szerint;

– a tárcák 1944. évi építkezéseihez szükséges fontosabb ipari nyersanyagok mennyiségei az Iparügyi Minisztériumban 1944 februárjában tartott államtitkári értekezlet jegyzőkönyve alapján.

Vegyük sorra, miről adnak tájékoztatást e levéltári források.

A Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium ötéves beruházási programjában részletes előirányzatokat találunk a tárca minden területéről, nemcsak összevontan (lásd a 7. táblát), de a fontosabb részletekről külön-külön is.

7. tábla

A Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium összefoglaló beruházási-közbeszerzési értéke (millió pengő)

Felhasználás	1938–1939	1939–1940	1940–1941	1941–1942	1942–1943	1938–1943 években
	költségvetési évben					
Állami útépités	10,00	10,00	10,00	10,00	10,00	50,00
Bekötőút-építés	6,00	6,00	6,00	6,00	6,00	30,00
Államvasutak	20,00	20,00	19,00	19,00	18,00	96,00
Hajózás	3,00	2,00	3,00	3,00	1,00	12,00
Kikötő	2,00	–	–	–	–	2,00
Posta	4,19	6,05	3,51	4,05	2,20	20,00
<i>Összesen</i>	<i>45,19</i>	<i>44,05</i>	<i>41,51</i>	<i>42,05</i>	<i>37,20</i>	<i>210,00</i>

Az állami útépités rovaton 24 jelentősebb útszakaszra irányoztak elő beruházási kivitelezői munkát. A bekötőút-építést a községekre 2064, míg a nagyobb tanyacsoportokra 460 kilométer hosszúságban tervezték. Az államvasutak az öt költségvetési évre 96 millió forint beruházási összeg felhasználását tervezte a 8. tábla adatai szerinti célokra.

8. tábla

Az államvasutak 1938–1943. évi beruházási előirányzatai

Beruházás	Millió pengő	Százalék
Jármű-beszerezés és járműszerkezetek tökéletesítése	35,4	36,8
Személykocsik és állomások villamosvilágítási berendezése	1,2	1,3
Műhelyi és vontatási berendezések fejlesztése	2,4	2,5
Budapest–hegyeshalmi vonalon villamos mozdonyok közlekedése	3,5	3,6
Felépítmény-megerősítések	20,5	21,4
Új vonalak építése	15,2	15,8
Állomások bővítése	2,8	2,9
Biztosító és távbeszélő berendezések létesítése	7,3	7,6
Különféle beruházások	1,7	1,8
Tehergépkocsi-szállításra való berendezés	6,0	6,3
<i>Összesen</i>	<i>96,0</i>	<i>100,0</i>

A vízi szállításhoz 14 millió pengőt terveztek közbeszerzésekre fordítani. Ebből legtöbbet, közel 4 millió pengőt áruszállítási uszályok vásárlására irányoztak elő. Jelentős összeggel szerepel még a felsorolásban egy dunatengerjáró, egy vontató gőzös és egy kerekos vontató hajó beszerzése.

A Pénzügyminisztérium XIV. főosztály 1940. július 30-i keltezéssel összeírta az irányítása alá tartozó intézmények egy évi háborús iparcikk-beszerezési szükségletét az állami nyomda, az állami pénzverő, a Wekerle-munkástelep, a csepeli vízmű, a sóbányahivatalok, a főkémlő hivatal, a fő fémjelző és fémbeváltó hivatal igényei szerint. Az összeállítás lényegesebb tételei ipari főcsoportok szerint az alábbiak voltak:

I. Vas-, és fémipar	V. Bőr- és gumiárúk
lángvas 580 tonna	gépszíj 1125 méter
alumínium 100 tonna	VIII. Papíripar
vasanyag 50 tonna	papíros 250 tonna
II. Gépek és eszközök	szürke papírlemez 10 tonna
villanyvezeték 6000 folyóméter	X. Fűtőanyag
bergmanncső 900 folyóméter	szén 146 tonna
villanszerelési anyag 4300 darab	koks 460 tonna
III. Kő-, agyag- és üvepipar	kovácsszén 105 tonna
cement 52 tonna	XI. Vegyszeti ipar
mész 27 tonna	karbid 25 tonna
tégla 50 ezer darab	oxigén és disszociációs gáz 200 köbméter
tetőcserép 68 ezer darab	porfesték 1,6 tonna
samott-idom 40 tonna	nyomdafesték 1,8 tonna
IV. Faárúk	különféle vegyszer 32 tonna
faszén 60 tonna	gyutacs 20 ezer darab
lucfenyődeszka 350 köbméter	gyújtózsínór 5000 karika
tűzifa 25 tonna	kence 140 tonna

Kárpátalja 1939-ben és Észak-Erdély 1940-ben Magyarországhoz való csatolásával igen fontos sóbányaterületeket kaptunk vissza. A só, amely szinte kimeríthetetlen mennyiségben fordul elő a Kárpát-medencében, nemcsak az élelmezésben, hanem alapanyagként a vegyiparban is igen fontos szerepet tölt be a mai napig. A Pénzügyminisztérium a sóbányászat nemzetgazdasági jelentőségére tekintettel, a termelés zavartalanosságának biztosítására 1942. március 20-án összeíratta a sóbányákkal, hogy a legnagyobb termelési kapacitás eléréséhez milyen iparcikkek szükségesek. A beszerzési tervet az alábbi sóbányahivatalokkal készítették el: Aknasugatag, Aknaszlatinai, Désakna és Parajdi. Az egyes bányahivatali sóbányák éves termelési kapacitását rendre 36, 256, 100 és 30 ezer tonnában jelölték meg.

Az ilyen mennyiségű só kitermeléséhez a sóbányahivatalok a 9. tábla szerinti anyagok beszerzésének szükségességét jelentették be.

9. tábla

A sóbányahivatalok anyagbeszerzési igénye, 1942

Anyag	Aknasugatagi	Aknaszlatinai	Désaknai	Parajdi
	sóbányahivatal			
Aknaszállító kötél (mázsa)			6	4
Cement (mázsa)	150	750	100	
Csapágy (darab)		400		
Csillekerék (darab)		150		
Faszén (mázsa)		150	25	
Fenyőfűrészárú (köbméter)	150	1600	1500	
Gázolaj (mázsa)	1200	450		
Gázcső (méter)		1100		
Gépolaj (mázsa)	42	62	17	54
Gömbacél (mázsa)			10	
Gőzgép, félstabil (darab)			1	
Gyújtózsín (karika)		3000		
Gyutacs (darab)		20 000	10 000	
Karbid (mázsa)			60	35
Kenőzsír (mázsa)				9
Kovácsolt acél (mázsa)		130	9	
Kovácsszén (mázsa)		600		
Mész (mázsa)			50	
Porcelánszigetelő (darab)			1000	
Réz-, bronzrúd (mázsa)		9		
Robbanóanyag (mázsa)		30	50	
Sóvágó csákány (darab)				100
Szén (mázsa)		750		
Talpfá (darab)			600	
Tégla (darab)	10 000	10 000		
Tűzifa (köbméter)	1600			
Vas-, ólom-, horganylemez (mázsa)		41	13	
Vasúti sín (méter)		2000	1000	
Villanyhuzal (méter)			3000	
Zab (mázsa)		200		

Az 1920 és 1945 közötti közbeszerzési adatok lezárásaként bemutatjuk a 10. táblában a fontosabb építőanyagoknak felhasználók szerint részletezett 1944. évi előirányzatait, amelyeket 1944. február 4-én hagytak jóvá az Iparügyi Minisztériumban tartott államtitkári értekezleten.

10. tábla

A fontosabb építőanyagok 1944. évi beszerzési előirányzatai

Felhasználó	Vas		Cement		Tégla		Cserép	
	tonna	százalék	tonna	százalék	millió darab	százalék	millió darab	százalék
Honvédelmi Minisztérium	10 000	69,0	223 000	44,6	190	35,8	20	11,8
Kereskedelemügyi Minisztérium	2 000	13,8	80 000	16,0	40	6,7	7	4,1
Földművelődésügyi Minisztérium	800	5,5	45 000	9,0	30	5,7	11	6,4
Belügyminisztérium	400	2,8	25 000	5,0	30	5,7	10	5,8
Iparügyi Minisztérium	100	0,7	8 000	1,6	10	1,9	3	1,8
Pénzügyminisztérium	250	1,7	10 000	2,0	10	1,9	3	1,8
Igazságügyminisztérium	50	0,3	10 000	2,0	2	0,4	1	0,6
Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium	150	1,0	10 000	2,0	10	1,9	3	1,8
Budapest Székesfőváros Közmunkatanács	400	2,7	15 000	3,0	27	5,1	2	1,1
Országos Nép- és Család- védelmi Alap	-	-	5 000	1,0	46	8,7	24	14,2
Kereskedelmi és Iparkamara	-	-	54 000	10,8	34	6,4	26	15,3
Főszolgabírók és vidéki iparhatóságok	-	-	5 000	1,0	90	16,9	50	29,4
Előre nem látható szükségletek	300	2,1	7 000	1,4	10	1,9	10	5,9
<i>Összesen</i>	<i>14 500</i>	<i>100,0</i>	<i>500 000</i>	<i>100,0</i>	<i>530</i>	<i>100,0</i>	<i>170</i>	<i>100,0</i>

Az adatokból megállapítható, hogy a második világháború utolsó előtti évében a két legfontosabb építőipari nyersanyagból –vasból és cementből – a Honvédelmi Minisztérium volt a legnagyobb felhasználó. A világháborús hadműveletek ugyan 1944 elején még az ország határain kívül folytak, de a honvédség műszaki alakulatai ebben az időszakban a Keleti-Kárpátokban már jelentős védelmi állásokat építettek ki. Ezek megvalósításához nagyobb mennyiségű építőanyagra volt szükség.

A MAGYAR IPAR FEJLŐDÉSE A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉTŐL 1945-IG

A magyar ipar a XIX. század második felétől igen alacsony színtről indulva, az első világháború előtti időkben már sikeres évtizedeket tudhatott maga mögött. Ezt tanúsítja, hogy a bányászattal és iparral foglalkozó népesség száma 1869-ben még csak 694,7 ezer (az összes kereső népesség 10,1 százaléka) volt, 1890-re 952,7-re (12,5 százalékra),

1900-ra 1270,5-re (14,4 százalékra) és 1910-re 1543,5-re (17,2 százalékra) emelkedett. Az iparosítást több tényező együttes hatása segítette elő. Az első helyen kell említeni, hogy a magyar iparnak 1850 után olyan vállalkozási, irányító–szervezői, feltaláló–mérnöki és minőségi termelésre képes munkás személyi állománya alakult ki, amely nélkül sem az ipar alapjait lerakni és később a sok területen világszintet biztosító gyártási eljárásokat bevezetni nem lehetett volna. A magyar ipar múlt századi megteremtésének másik igen fontos eszköze volt a már említett iparosítási törvények megalkotása. Ezek mind az ipari fejlődés akadályainak eltávolítását szolgálták az állam iparfejlesztési támogatásával, az iparoktatás szervezetének megteremtésével, a közszállítások rendszerének létrehozásával, kiállítások szervezésével járulva hozzá a nemzetgazdaság e fontos ágának megerősödéséhez. Az ipar fejlődését az első világháború kezdetéig az ipar szinte minden főcsoportjában megállapíthatjuk. A legfontosabb iparfejlesztési eredmények közül meg kell említenünk a következőket:

– a *bányászat* vasérctermelése 1860-tól hat-hétszeresére, 1 millió tonnára nőtt, a széntermelés 1913-ban 9,9 millió tonna volt, az 1863. évinek 16,3-szerese;

– a *gépiparban* évről évre újabb és újabb gyárakat alapítottak és a magyar gépipar nemcsak idehaza tudta felvenni a versenyt a külföld termékeivel, hanem egy-egy különleges alkotásával keleti, nyugat-európai, sőt tengerentúli piacokat is meg tudott szerezni;³

– az ország *villamosítása* az első világháború kitörése előtt vett nagyobb lendületet, és 1906-ban már 120 áramfejlesztő telep működött;

– a *faiparban* új korszak kezdődött a XIX. század második felében, amikor megindult a vasúthálózat kiépítése. Így a vasutak a fogyasztó piacoktól távoli és nehezen megközelíthető erdőket is bekapcsolták az ország vérkeringésébe, ezzel a vasutak hatalmas talpfaszüksége mellett a meginduló nagyvárosi építkezések faipari termékek iránti keresletét is segítették kielégíteni;

– a *textilipar* fejlődése a századfordulón gyorsult fel: a szövőgépek száma 1898 és 1913 között 3512-ről körülbelül 13 600-ra, az iparág munkáslétszáma 13 024-ről 36 642-re emelkedett;

– a *vegyiparban* a századfordulókor már félszázados múlttal rendelkeztek a gázgyárak (az első gázlámpák 1856. december 23-án gyulladtak ki a pesti Kerepesi, mai Rákóczi úton), amelyeknek száma 1910-ben 38 volt, és a vegyipar munkáslétszáma 1898-tól 1906-ig, a gyáralapítások következtében, a hétszeresére emelkedett;

– a *malomiparban* a lisztörlésben egyre jobban meghatározók lettek a kereskedelmi örléssel foglalkozó nagymalmok: 1906-ban a gőz- és motoros malmok száma 2569-re nőtt, míg a kismalmoké a múlt század közepi 20 ezerről 14,7 ezerre csökkent.⁴

– a magyar *cukoripar* 1912–1913-ban termelésének a csúcspontját érte el 591 ezer tonna termeléssel, és a gyárak száma ekkor az 1889. évinek 2,3-szerese, a cukortermelés pedig 17,9-szerese volt.

Összefoglalva az ipar helyzetét, az első világháború előtti iparpolitikai munkát eredményesnek kell minősíteni. A fejlődés különösen felgyorsult a századfordulótól, amikor a gyáriparban alkalmazott lőerő 3,2-szeresre, 84 545-re, a termelés értéke 2,3-szeresére, 3 157 407 ezer koronára emelkedett.

A történelmi Magyarország feldarabolásával, az 1920-ban aláírt trianoni békeparancs következtében, a gyáripart igen súlyos veszteség érte. Az ipartelepek 44,7, az alkalmazott

³ Elég ebben a tekintetben *Zipernowszky, Déri és Bláthy* korszakos jelentőségű találmányára, a transzformátorra és általában a magyar villamosgépipar teljesítményeire gondolni. Ugyanilyen sikereket értek el a hazai gépgyártó üzemek a gőzgépek, gőzmozdonyok, gőzturbinák, vasúti vagonok gyártásában. Az első motort Magyarországon *Csonka János* 1883-ban készítette, és az első világháborúig 500 motort gyártottak. A hajóépítés is régi mesterség volt hazánkban: az első gőzhajót Óbudán 1837-ben építették. A magyar hajóépítő-ipar 1885-ben 5 nagy telepével Európa-szerte elismert, tekintélyes teljesítőképességgel rendelkezett. A Danubius Gépgyár 1906-ban hajógyárat létesített Fiumében. Itt készült el a híres Novara cirkáló és 1914-ben a mesterdarab, a Szent István Csatahajó.

⁴ Budapest a XIX. század végén Európa malomipari központja volt és Minneapolis (Egyesült Államok) után a világranglista második helyén állt.

erőgépek 47,5, a termelés 52 százaléka jutott a Trianonban megvont országhatárok által meghatározott országészre. Az 1920-as évek elején nagyobb részben ösztönösen megindított iparosodás alapjait volt hivatva megerősíteni és állandósítani a független Magyarország vámpolitikája, amelyet 1924-ben az országgyűlés törvénybe iktatott.

Az ipari termelés 1921-től szinte évről évre növekedett. Az iparvállalatok a gazdasági-pénzügyi helyzet kényszerítő hatására egyre több olyan cikk gyártására rendezkedtek be, amelyek azelőtt csak külföldről voltak beszerezhetők. Ezek előállítására új iparágakat honosítottak meg, a régi gyárak termelőképességét pedig bővítették. A gyáripar 1929-re megerősödött, és teljesítménye az 1921. évnek 2,9-szeresére nőtt. Ezután 1931-től 1933-ig a világgazdaságban kialakult válság hatására visszaesés következett be, a válság azonban nem rendítette meg alapjaiban az ipar helyzetét. A termelés növekedése 1934-ben újraindult. Az emelkedés okai között kell első helyen megemlíteni azt a kormányintézkedést, amelynek célja, jelentős beruházások megvalósításával, a honvédelmi szükségletek magas szintű kielégítése volt. A gyáripar 1939-ben csaknem 100 ezer munkással foglalkoztatott többet, mint 1929-ben, és termelési értéke 23,7 százalékkal volt nagyobb. A magyar ipar a második világháború alatt, 1943-ban érte el a legmagasabb termelési szintet. Innen kezdve a termelés legfőbb akadályozója a szén, illetve egyes iparágakban a nyersanyagok hiánya volt. 1944 tavaszán megkezdődött az ország bombázása. A támadások igen sok üzemet rongáltak meg, vagy teljesen megsemmisítettek. A gyáripar termelése 1944 őszétől, amikor hazánk területe hadszíntérré változott, csaknem teljesen megszűnt. Az ipar kárait a Központi Statisztikai Hivatal mérte föl, a kárösszesítésből kiderült, hogy a második világháborúban a magyar ipart 2107,4 millió pengős kár érte.⁵

ÖSSZEFOGLALÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A magyar ipar fejlődésében a múlt század nyolcvanas éveitől 1945-ig igen fontos szerepe volt az állam, a törvényhatóságok és községek intézményeinél és üzemeinél az ipari szükségletek közbeszállítási szerződések útján történő kielégítésének. Ezek az intézmények az erre a célra fordítható pénzforrások birtokában az ipari termelés alakulására számottevő hatást gyakoroltak. Nemzetgazdasági szempontból tehát fontos érdek fűződött ahhoz, hogy a nagy vásárlóerőt jelentő közbeszerzési összegeket gondosan kidolgozott és megfontolt irányelvek alapján költsék el. A közszállítási ipari cikkek beszerzésénél, a beruházási munkák teljesítésénél a szállítási szerződésekben az állam elsődleges szempontjai mellett, idővel a szállításban közreműködő nagy- és kisvállalkozók is egyre nagyobb lehetőséget kaptak jogos érdekeik érvényesítésére.

A közszállítási igazgatást a magyar nagyipari fejlődéssel párhuzamosan lépésről lépésre teremtették meg. Az első fontos közszállítási intézkedés megtétele olyan céltudatos, erős akaratú vezetőt kívánt meg, mint amilyen a közlekedés, kereskedelem és ipar területén sikeres *Baross Gábor* volt. 1887. évi rendelkezése után századunk első évtizedére a közszállítás jogi rendszere nemcsak a fő kérdésekre összpontosítva, de a fontos részletkérdéseket is tartalmazva segítette az általánosságban is elfogadott iparfejlesztési tervek megvalósítását. E nagyon fontos jogalkotó tevékenység eredményeire támaszkodva az állami és vállalkozói közszállítási munka a szervezethez, elsősorban a közszállítási

⁵ Lásd: *Szalay Zoltán*: Előzetes tájékoztató Magyarország gyáriparának háborús károsodásáról. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1946. évi 1–6. sz. 20–30. old.

pályáztatások végrehajtása, a beszerzések és az építési munkák teljesítése tekintetében a huszas évekre elérte a nagy hagyományokkal rendelkező francia vagy angol közszállításba adás színvonalát.

Az első világháború utáni két évtizedben a közszállítások ügyét szabályozó törvényes rendelkezéseket tovább finomították. A nagyiparos vállalkozók mellett a sok területen versenyképes árut, szolgáltatást nyújtani tudó kisiparosságot is bevonták az állami közszállításokba, és jogszabályban írták elő, hogy a vállalkozók érdekvédelmi szervei hogyan segíthetik a nemzetgazdasági célokat szolgáló közbeszerzési tevékenységet.

A közszállítások szervezésének a vizsgált közel hetven évben elsődleges feladata volt a magyar ipar pártolása, előnyben részesítése a külföld iparával szemben. A szállítási szabályzatok mindegyike hazai beszerzési kötelezettséget írt elő. Ez tartalmilag azt jelentette, hogy a közbeszerzés teljesítőinek nemcsak hazai iparcikket és terméket szabad, illetőleg kell beszerezniük, és a munkálatokat csak hazai vállalkozókkal szabad végrehajtaniuk, hanem az említett iparcikkek előállításához és a munkálatok végrehajtásához is csak magyar gyártmányú gépeket, eszközöket és berendezéseket szabad használniuk. Áruik vízi úton történő szállításához kizárólag hazai hajózási vállalatoknak adhattak megbízást. Ezt a kötelezettséget kijátszó vállalatokat súlyosan megbüntették.

A közszállításba adási ügyek irányítását előbb a Kereskedelemügyi Minisztérium, 1935-től az ebből kivált Iparügyi Minisztérium közszállításokkal foglalkozó szakosztálya végezte. A szakosztály munkájának segítésére tárcaközi közbeszerzési bizottságot működött. A közbeszerzések figyelemmel kísérésére az irányító minisztérium statisztikai adatgyűjtési, -feldolgozási és -közlési rendszert alakított ki. Ezek a statisztikák szolgálták alapul a közbeszerzési szállítási előirányzatok teljesítésének vizsgálatánál, de tájékoztatást adtak a közszállításban részt vevő vállalkozó cégek tevékenységének megítéléséhez, szabálytalan teljesítés esetén esetleges további szállításból való kizárásához.

Befejezésül megállapítható, hogy a közszállításokat szabályozó törvényes rendelkezések messzemenően szem előtt tartották a magyar ipar létérdekeit. A kormányzat közszállítási politikája a kézenfekvő foglalkoztatási érdekek mellett a közszállítások révén irányt szabott az ipari termékek minősége fejlesztésének. Elősegítette a valós árszint kialakulását, lehetőséget és kedvet teremtett új gyártási eljárások bevezetésére. Mivel a megrendelő állami és törvényhatósági szervek odaítélési határozatuknak meghozatalánál a vállalkozó által kifizetésre tervezett munkabérekre is figyelemmel volt, a kormányzat a közszállítások révén valósította meg szociálpolitikájának egy részét.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

- Andor Endre*: A „Közszállítási Szabályzat” reformja. *Közgazdasági Szemle*. 1929. 479–488. old.
Baross Gábor közszállítási rendelete a vasúti munkákra. Magyarországi rendeletek tára, 1887. 2320–2352. old.
Draskóczy István – Buza János – Kaposi Zoltán – Kövér György – Honvári János: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó. Budapest. 1996. 580 old.
Eckhart Ferenc: A magyar közgazdaság száz éve, 1841–1941. Posner Grafikai Műintézet Rt. Budapest. 1941. 342 old.
Gelléri Mór: Hetven év a magyar ipar történetéből, 1842–1912. Országos Iparegyesület. Budapest. 1912. 958 old.
Gyömrei Sándor – Vértessy Miklós: Baross Gábor. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 1937. 184 old.
Halla Aurél – Dobrovics Károly: Magyarország története, különös tekintettel iparra és kereskedelemre. I–II. Monopol Könyvkiadó Vállalat. Budapest. 1936. 320, 378 old.
Himfy Géza: Közszállítások. Községi Tisztviselők Országos Egyesületének kiadása. Budapest. 1930. 108 old.
Köházi Endre: Közszállítási kódex. A közszállítási szabályzat és a vele kapcsolatos jogszabályok, magyarázattal és gyakorlattal. Monopol Könyvkiadó Vállalat. Budapest. 1938. 384 old.
Közgazdasági Enciklopédia. Athenaeum. Budapest. 1929. II. köt. 910–912. old., III. köt. 642–647. old.

- Közgazdasági Lexikon. II. köt. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 1900. 510-512. old.
- Kelemen Móric – Győrbíró István*: Közszállítási jogszabályok. Közszállítási Jogszabályok Kiadóhivatala. Budapest. 1942. 432 old.
- A közszállítási szabályrendelet és az arra vonatkozó elvi jelentőségű rendeletek és határozatok. Budapest Székesfőváros kiadása. Budapest. 1913. 160 old.
- A közszállítások ügye. I. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége által összehívott szaktanácskozás elé terjesztett anyaggyűjtemény. Pallas Rt. Budapest. 1904. 88 old.
- Lósy-Schmidt Ede*: Közmunkák és közszállítások az ókortól napjainkig különös tekintettel Magyarországra. Hornyánszky Viktor Rt. Budapest. 1926. 14 old.
- A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége XXV. sz. jelentése az 1927. évi rendes közgyűléshez. Pallas Rt. 1927. 648 old.
- A m. kir. kereskedelemügyi miniszternek és a m. kir. belügyminiszternek 5000/1934. K. M. számú rendelete a közszállításokról és a hazai beszerzés kötelezettségéről. Magyarázatos kiadás. Összeállította a Szerkesztőbizottság. Merkantil Nyomda. Budapest. 1934. 132 old.
- Hoffmann Miksa – Farkas Sz. Gergely*: Magyar közszállítók évkönyve. Otthon Könyvnyomda. Budapest. 1922. 112 + 68 old.
- Magyar Országos Levéltár gyűjteményéből: K. 245. fond. 5. csomó: Kereskedelmi és Közlekedési Minisztérium levéltári iratanyaga 1938-ból; K. 733. fond. 1., 2. és 3. csomó: Pénzügyminisztérium 1939–1944 közti iratanyaga.
- A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének évkönyve, 1926–1927. Fővárosi Nyomda Rt. Budapest. 1928. 329 old.
- Kollega Tarsoly István*: Magyarország a XX. században. II. köt. Babits Kiadó. Szekszárd. 1997. 704 old.
- Millhoffer Sándor*: Magyarország közgazdasága. III. köt. Franklin Társulat. Budapest. 1904. 568 old.
- Neményi Vilmos Béla*: Közszállítási kartell. *Közgazdasági Szemle*. 1943. évi 6–7. sz. 1943. 698–711. old.
- Pálkás András*: A gyapjúértékesítés megszervezése a közszállítások útján. *Közgazdasági Szemle*. 1934. évi 1. sz. 168–171. old.
- Szterényi József*: Iparfejlesztés. Franklin Társulat. Budapest. 1902. 111 old.
- Szterényi József – Ladányi Jenő*: A magyar ipar a világháborúban. Franklin Társulat. Budapest. 1933. 396 old.
- Újlaki Géza dr.*: Hazai ipar. A hazai ipar fejlesztéséről szóló 1907. III.t-cikk és a vonatkozó rendeletek és egyéb törvények. Benkő Gyula Könyvkereskedése. Budapest. 1907. 208 old.
- Walter Gyula*: A közszállítások és a magyar ipar. Megjelent: A magyar ipar. Szerk.: dr. Árvay János. Budapest. 1941. 86–94. old.

TÁRGYSZÓ: Ipar. Közszállítás.

SUMMARY

The first signs of the activity of public purchases were shown in Hungary in the first half of the 19th century. The legal regulation of public purchases started in connection with the construction of the large railway networks in the period of 1886 and 1892. A very detailed legal regulation of public purchases was completed in the 1910s and it was further developed on the basis of the experience gained, in the 1930s. By means of this the level of the regulation and the operational order reached that of the big Western countries with highly developed industries.

After a description of the regulation the study presents in detail the systems of statistical observation and data supply on public purchases. It provides a review on the Hungarian public purchases between 1882 and 1944 by using the statistical series of data elaborated on the basis of these systems. Public purchases had a considerable part in the establishment, then in the development of the large-scale industry and later on in the strengthening of the small-scale industry of Hungary. According to statistical data the purchases of manufacture goods carried out in compliance with the public purchases regulations by the state-owned institutions and enterprises came to 30 per cent of the production.

In the period observed the Hungarian industry made a considerable development. In addition to other factors this is also due to the fact that public transports have been ensured also for industrial enterprises.

A TÁRSADALOM ÉS A GAZDASÁG FŐBB FOLYAMATAI, 1997*

Magyarország társadalmi–gazdasági élete 1997. évi alakulásának néhány fő jellemzője az alábbiakban foglalható össze.

A NÉPESSÉG ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

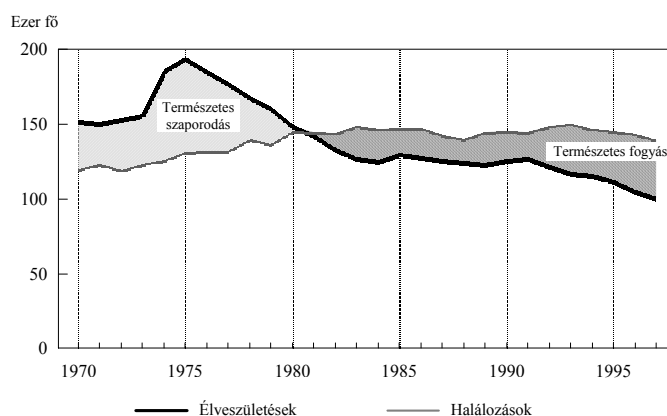
1998 elején Magyarország területén 10 millió 135 ezer lakos élt, lényegében ugyanannyi, mint a hatvanas évek közepén.

A népesség számának változását főként a termékenység hosszabb idő óta csökkenő trendje és a halandóság magas szintje alakítja.

Magyarországon 1997-ben 100 500 gyermek született és 139 500-an haltak meg. Ezer lakosra 9,9 élveszületés és 13,7 halálozás jutott. A halálozási mutató megfelelt a nyolcvanas évek elején, illetve közepén mértnek, és az enyhe, de folyamatos mérséklődés nyomán 0,9 ezrelékkal elmaradt az 1993. évi eddigi legmagasabb szinttől.

A születések és halálozások különbözete, a természetes fogyás 1997-ben 39 ezer volt, ami az előző évit csak kissé, az évtized elejét jelentősebben haladta meg.

1. ábra. Természetes szaporodás és fogyás

* Összeállította Friss Péter a Magyarország 1997. c. KSH-kiadvány felhasználásával. (Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1998. 101 old.)

A halandóság korábban tapasztalt emelkedése főként a középkorú – 30–59 éves – férfiak romló életésélyeinek tulajdonítható. Az 1993 óta megfigyelhető mérséklődésben is nagy szerepe van e csoport javuló mortalitásának, bár az még mindig meglehetősen kedvezőtlen. A születéskor várható átlagos élettartam alakulásában, amely az egészségügyi helyzetet közvetetten jellemző mérőszám, kifejeződik a népesség életmódja, a környezet állapota is.

A férfiak születéskor várható átlagos élettartama Magyarországon 1997-ben megközelítette a 66,5, a nők elérte a 75 évet. A férfiak várható élettartama 1993 óta két, a nők több mint egy évvel emelkedett. A nemek közötti különbség az 1993. évi 9,3 évről 8,5 évre mérséklődött, úgy, hogy a nők életkilátásai is javultak. A középkorú férfiak (35–65 évesek) életésélyei azonban változatlanul rosszabbak, mint az 1930-as évek elején, és halandóságuk egyes korcsoportokban több mint kétszerese a nőkének. A legkedvezőbbek az életfeltételek a közepes nagyságú városokban.

Európában a svéd fiúknak (77 év), és a svájci, valamint a francia leányoknak (82 év) a legjobbak az életésélyei születésükkor. A legrövidebb a várható átlagos élettartam Oroszországban, ami a férfiaknál 59, a nőknél 72 év. Az Európai Unió tagországaiban a férfiak a születéskor átlagosan 74, a nők 80,5 év elérésére számíthatnak.

A csecsemőhalandóság folyamatos és lassú mérséklődés után 1997-ben először csökkent 10 ezrelékre.

Számítások szerint a halálozások mintegy 18 százaléka (évente körülbelül 28 ezer haláleset) az egészségügyi ellátás hiányosságaiból adódik. Ez az arány a fejlett egészségi kultúrájú országokban 10–11 százalék körüli.

Foglalkoztatottság, munkanélküliség

Az 1990-es évek elején a foglalkoztatottak száma nagymértékben visszaesett, az utóbbi években a csökkenés lassult, 1996–1997-ben gyakorlatilag megállt. A 15–64 éves népesség aktivitási arányszáma Magyarországon az EU átlaga alatt van.

A teljes foglalkoztatottság megszűnése nyomán az 1980-as évek végétől 1993-ig a munkanélküliség ugrásszerűen emelkedett, majd lassú ütemben mérséklődött. A KSH lakossági munkaerő-felmérése szerint a munkanélküliek száma 1992 óta először 1997-ben volt 400 ezer fő alatt (348,8 ezer fő). Ez 170 ezerrel kevesebb, mint a munkanélküliség hazai csúcspontját jelentő 1993-as évben. A munkanélküliek száma ezekben az években a foglalkoztatottak számának csökkenésével párhuzamosan mérséklődött, ami úgy volt lehetséges, hogy az inaktív népesség, mindenekelőtt a nyugdíjasok száma nőtt.

A munkaerőpiac egyik nagy problémája a magas arányú tartós munkanélküliség. Az egy éve vagy annál hosszabb ideje munkanélküliek aránya hosszabb ideje 50 százalék körül ingadozik. 1997-ben a munkanélküliként eltöltött idő átlagosan megközelítette a 18 hónapot. Ez azért kedvezőtlen, mert a munkanélküliként eltöltött idő növekedésével az elhelyezkedési esélyek egyre romlanak.

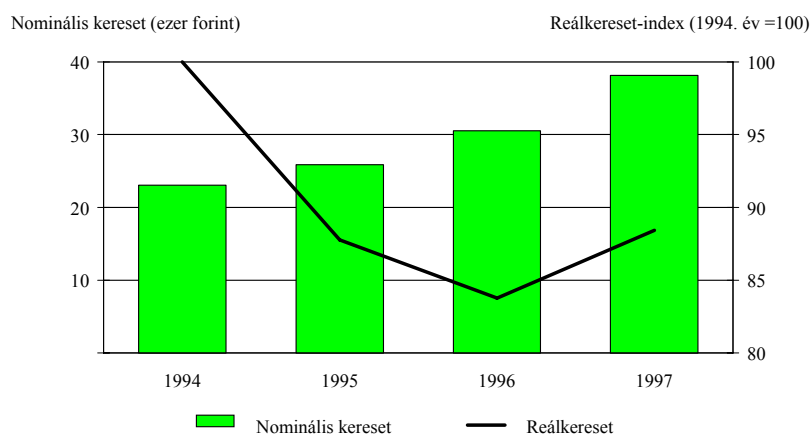
A tartós munkanélküliséget elsősorban a munkanélküliség nagy regionális különbségei és a munkanélküliek kedvezőtlenebb iskolai végzettsége okozzák. A tartós munkanélküliséget súlyosbítja a nemzetgazdaság ágazati struktúrájának átalakulása is, illetve az, hogy a munkaerőpiac kínálati szerkezete viszonylag lassan képes alkalmazkodni a kereslet igényeihez.

Bérek, keresetek

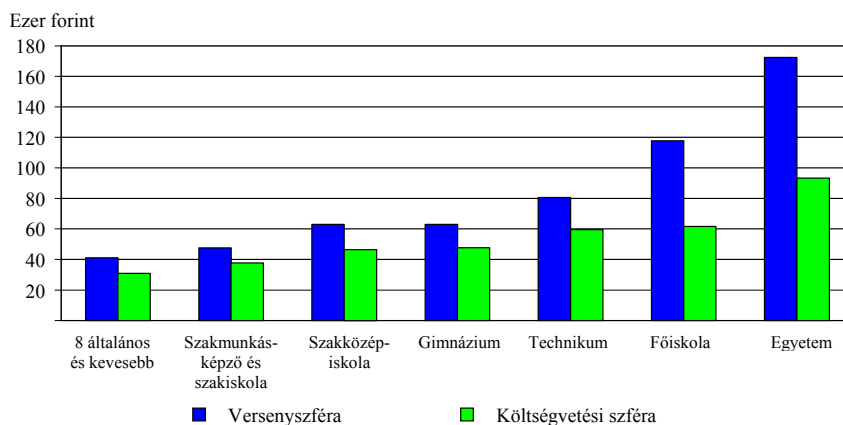
1994–1997 között a nemzetgazdaság teljesítménye enyhén emelkedésnek indult, de ezt a keresetek nem követték. A fogyasztói árak 87,5 százalékos emelkedése mellett az átlagos bruttó nominálkereset 72 százalékkal, míg a nettó kereset csak 64 százalékkal nőtt, ami a bérből és a fizetésből élők számára a keresetek 12,5 százalékos értékvesztését jelentette. Ezen belül különösen nagy, 12 százalékos volt a csökkenés 1995-ben, amit a következő évben további 5 százalékos mérséklődés követett. 1997-ben a nettó kereset reálértéke 5 százalékkal emelkedett.

1997-ben a nemzetgazdaság 10 fő feletti vállalkozásainál és költségvetési intézményeinél teljes munkaidőben alkalmazásban állók bruttó havi átlagkeresete 57 270 forint volt. A fizikai foglalkozásúak átlagosan 42 420 forintot, a szellemiek 77 200 forintot kerestek.

2. ábra. Az alkalmazásban állók nettó keresetének alakulása

3. ábra. Bruttó keresetek iskolai végzettség szerint 1997-ben

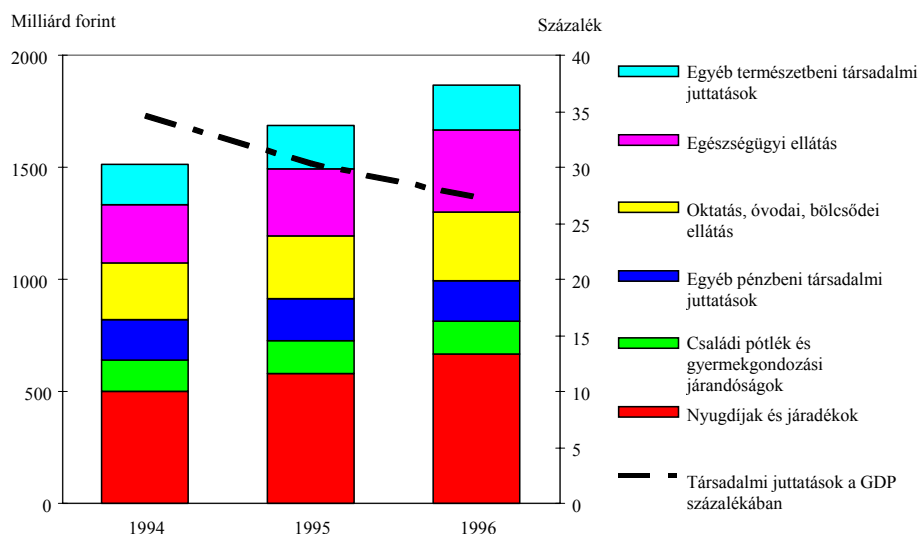

A versenyszféra és a költségvetés átlagkeresetei eltérő ütemben növekedtek 1994 és 1997 között. A versenyszférában összességében 79,6 százalékkal, míg a közszférában 56,3 százalékkal emelkedett 3 év alatt a bruttó kereset. A szakképzettség, iskolai végzettség szerint a két szféra között kialakult kereseti arányok még jobban tükrözik az anyagi elismertségben fennálló különbségeket. Az elmúlt években ugyan mindkét területen felértékelődött a tudásszintet legjobban kifejező iskolai végzettség és szakképzettség szerepe, de a versenyszférában jóval nagyobb léptékű volt a keresetek végzettség szerinti differenciálódása, mint a költségvetési szférában. Különösen a felsőfokú végzettségűek között mutatkozik jelentős különbség aszerint, hogy a munkavállaló a versenyszférában vagy a közszféra területén dolgozik.

Társadalmi jövedelmek

Az évtized elején a GDP-ből a társadalmi jövedelmekre fordított hányad (34-35%) meghaladta csaknem minden fejlett gazdaságú országét, jelenleg azonban elmarad az átlagtól. A kormányzati szerepvállalás csökkenése egyrészt a kezdődő államháztartási reformmal, másrészt a költségvetési egyensúly javítására irányuló törekvésekkel függött össze.

4. ábra. Társadalmi jövedelmek

Jelenleg az ország 3,8 millió háztartásának 52 százalékát érinti a nyugdíj és 40 százalékát a családi pótlék.

Nyugdíjban, nyugdíjszerű ellátásban 1997-ben 3,1 millióan részesültek (a lakosság 31 százaléka). A népesség öregedéséből, és a munkaerő-piaci viszonyok átalakulásából adódóan a kilencvenes években e réteg félmillióval nőtt. A növekedés az elmúlt két évben valamelyest lassult. 1997-ben a nyugdíjasok száma 41 ezerrel volt több, mint egy évvel azelőtt.

1998 elején száz nyugellátott közül 53 öregségi, 25 rokkantsági nyugdíjat kapott, és 11 ellátása nem társadalombiztosítási forrásból származott, a többiek özvegyi nyugdíjban, árva- vagy egyéb ellátásban részesültek.

Nyugdíjakra és nyugdíjszerű ellátásra 1997-ben 805 milliárd forintot fizettek ki. A nyugdíjkiadások 1994 óta nominálértéken 1,6-szeresükre nőttek. A nyugdíjak összege a bruttó hazai termék 10-11 százalékát teszi ki.

Az egy főre jutó ellátás havi átlaga 1997-ben 21 500 forint volt. Az összeg 1994-hez képest másfélszeresre, az előző évhez viszonyítva 18,6 százalékkal nőtt. A nyugdíjak reálértéke 1994-től 1996-ig csökkent, a csökkenés az elmúlt évben megállt. A nyugdíjak reálértékének 1994 és 1996 közötti visszaesése nagyobb mértékű volt, mint a reálkereseteké, elmúlt évi szerény emelkedése pedig lényegesen elmaradt a reálkeresetekétől. 1997-ben a nyugdíjak átlagos reálértéke 18 százalékkal volt kevesebb, mint 1994-ben.

A gyermeknevelést segítő társadalmi jövedelmek a háztartások 41 százalékát érintik, ahol 2,5 millió gyermek¹ él. A gyermekes háztartások csaknem fele egy, kétötöde kettő és 11 százaléka három vagy több gyermeket nevel. A gyermekes családokban az egy főre jutó havi családi jövedelem 1997-ben átlagosan mintegy 15 százalékkal maradt el a gyermek nélküliekétől. A gyermektelen háztartásokban az egy főre jutó nettó havi jövedelem 1997-ben 25 100, az egygyermekesek körében 20 700, a kétgyermekeseknél 17 800, a három- és többgyermekeseknél 13 300 forint volt.

Anyasági ellátást 1997-ben 293 ezren vettek igénybe, többen, mint 1980 óta bármikor, mivel 1997-től a gyermekgondozási segély alanyi jogon jár. A gyermeknevelés (szülési szabadság, gyed, gyes) a kilencvenes évek közepéig a munkaképes korú nők 8-9 százalékát kötötte le, ez az arány 1997-ben 10 százalékra nőtt. Gyermekgondozási segélyre és díjra az év folyamán a GDP 0,5 százalékát fordították.

A három éven aluli gyermekek többségét a gyermekgondozási ellátást igénybe vevő édesanya látta el. Bölcsődékbe 1997-ben 31 ezer gyermek járt, a bölcsődés korúak 9,6 százaléka.

Családi pótlékban 1997-ben havonta átlagosan 2 114 ezer gyermek után 1 239 ezer család részesült. A családi pótlékre jogosult családok száma mintegy 10 százalékkal csökkent 1996. március után, amikortól a pótlék jövedelemtől vált függővé. Egy gyermekre havonta átlagosan 4150 forint pótlékot fizettek ki, nominálértéken 15 százalékkal többet, mint 1996. II-IV. negyedévében. Ez az egy gyermekre jutó családi pótlék reálértékének csaknem 3 százalékos csökkenését jelenti.

Jövedelem, jövedelemeloszlás, fogyasztás

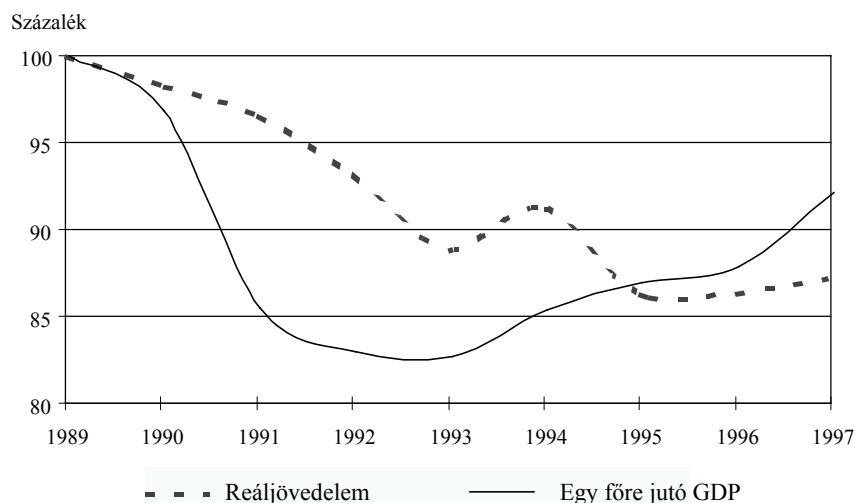
A fogyasztás színvonala 1997-ben – vásárlóerő-paritáson mérve – kevesebb mint fele volt Ausztria mutatójának. A nyugat-európai országok túlnyomó többségének fogyasztási színvonala 2-2,5-szer magasabb a magyarországinál. Kisebb, körülbelül másfélszeres az előnye Írországnak, Spanyolországnak, Portugáliának és Görögországnak. A közép- és kelet-európai országok közül Csehország és Szlovénia 20-25 százalékkal előttünk áll.

Az 1995-1996. évi mérséklődés után 1997-ben az előzetes számítások a lakosság reáljövedelmének kismértékű, mintegy 1 százalékos emelkedését mutatják. A lakosság

¹ Gyermekeknek számítanak azok, akik szüleikkel, illetve egy szülővel élnek, házasságot még nem kötöttek és 19 évesek vagy fiatalabbak.

végso fogyasztása a nemzetgazdasági elszámolások előzetes adatai szerint 1997-ben valamelyest emelkedett, de a növekedés nem haladta meg az 1 százalékot.

5. ábra. A lakosság egy főre jutó reáljövedelme és fogyasztása

Az utóbbi évtizedben végzett jövedelemvizsgálatok a jövedelmi egyenlőtlenség növekedését mutatták. A korábbi felmérés szerint a legmagasabb jövedelmi népességtizedbe tartozók átlagjövedelme 4,6-szerese volt a legszerényebben élőkének, a kilencvenes évek közepére ez az arány 7,5-szeresre nőtt. Ez az irányzat 1997-ben is folytatódott. A népesség legmagasabb jövedelmű ötödének 3,3 százalékkal nőtt, a legalacsonyabb jövedelmű népességötödnek ugyanakkor 1 százalékkal visszaesett a jövedelme. Ez főként abból adódik, hogy a szociális jövedelmek reálértéke csökkent, és ezeknek az alacsony jövedelműek bevételeiben igen nagy a szerepe. A közbenső csoportoknak 0,7, 1,5, illetve 2,3 százalékkal emelkedett 1997-ben a személyes nettó jövedelme.

Hasonló, illetve a tendenciát erősebben mutató kép rajzolódik ki a háztartás-statisztika fogyasztási adataiból is. Az összességében enyhén csökkenő fogyasztás mögött az első (legalacsonyabb jövedelmű) népességötöd fogyasztásának mintegy 6 százalékos csökkenése, az ötödik népességötöd fogyasztásának 2,1 százalékos emelkedése és a 2–4. ötödök nem, vagy alig változó fogyasztása áll. A háztartások folyó fogyasztási kiadásainak² egy főre jutó havi összege 1997-ben 20 300 forint volt.

A fogyasztás meghatározó hányadát kitevő alapvető fontosságú két tételre, az élelmiszerekre és a lakásfenntartásra a háztartások kiadásai 57 százalékát költötték. Ez az arány 1996-ban 59 százalék volt.

Az élelmiszer-fogyasztás mennyiségének csökkenése mellett folytatódott a fogyasztás összetételének átalakulása. Ennek során a cereáliák mellett a komplett fehérjét tartalmazó élelmiszerek – hús, hal, tej, tojás – szerepe számottevően csökken, a burgonyáé és a száraz hüvelyeseké nő, a zsiradékoké és a cukoré alig változik.

² A vásárolt és saját termelésből származó fogyasztás, kivéve a tartós fogyasztási cikkek (járművek és más nagy értékű tartós javak) beszerzését.

1. tábla

Élelmiszerek egy főre jutó fogyasztása
(kilogramm)

Megnevezés	1990.	1994.	1997.
	évben		
Hús	73,1	66,4	60,0
Hal	2,7	3,1	2,5
Tej	169,9	141,1	136,0
Tojás	21,6	18,9	15,0
Zsírdekók	38,6	38,4	36,0
Liszt és rizs	110,4	92,0	88,2
Burgonya	64,0	58,7	66,2
Cukor és méz	38,6	34,9	38,0
Zöldség, gyümölcs	155,6	156,7	148,0
Egyéb növényi termékek	3,3	3,9	4,1

Míg a háztartások fogyasztása 1994-től 1996-ig csökkent, majd 1997-ben szerény mértékben nőtt, a főbb felhalmozási jellegű tételek ettől eltérően alakultak. A háztartások éves reálmegtakarítása már 1996-ban növekedett, majd ehhez képest 1997-ben némileg mérséklődött. A lakásépítés 1994–1996-ban nőtt, 1997-ben az előző év szintjén maradt.

A háztartások nettó megtakarítás-állománya³ az 1994. januári 1025 milliárd forint nyitó állományról 1997. december végére folyó áron 3-szorosára, 3123 milliárd forintra nőtt. A megtakarítás-állomány reálértéke a fogyasztói árak növekedését figyelembe véve ugyanezen időszakban 38 százalékkal emelkedett.

A háztartások nettó reálmegtakarítása összehasonlító áron 1995-ben volt a legalacsonyabb, 56 milliárd forint, 1996-ban a legmagasabb, mintegy 122 milliárd forint. 1997-ben a nettó reálmegtakarítás 107 milliárd forintot tett ki.

Lakásépítés, lakásállomány, lakásellátottság, közművek

Az 1994–1997-es évek lakásépítését az építés ösztönzésére 1994-ben hozott kormányintézkedések, majd ezek módosításai jelentősen befolyásolták. Az 1995-ben kiadott 39 ezer új lakásépítési engedély 44 százalékkal haladta meg az előző évit. 1995–1996-ban a használatba vett lakások számában mutatkozott nagyarányú (18, illetve 14 százalékos) növekedés; 1997-ben az előző évihez hasonló mennyiségű (28 ezer) lakás épült.

Az időszak folyamán a lakásépítésben elsősorban a mennyiségi növekedés dominált, ugyanakkor az újonnan épített lakások egyes minőségi mutatói a korábbihoz viszonyítva nem egyértelműen a javulás irányában változtak. Az újonnan épített lakások között kis mértékben nőtt az egyedi fűtéssel ellátottak aránya.

1998 elején az ország lakásállománya 4032 ezer volt, 60 ezerrel 1,5 százalékkal nagyobb, mint három évvel korábban. A száz lakásra jutó népesség száma 1998 elején 251 fő, 7 fővel kevesebb, mint három évvel azelőtt. Az elmúlt három év folyamán a 100 szobára jutó népesség négy fővel csökkent, jelenleg 104 fő.

³ Az adatok forrása a Magyar Nemzeti Bank.

1997-ben 33 településen kellett közegészségügyi okokból ivóvizet szállítani. Számos település ivóvizének minősége időszakonként kifogásolható. A talajvíz egyre szennyezettebb. Ez főleg azzal függ össze, hogy a tisztítást igénylő szennyvíznek csak a kétharmada kerül a közcsontra-hálózatba, és ennek a mennyiségnek mintegy 60 százaléka tisztítatlanul jut a felszíni vizekbe.

A közműellátás 1994 és 1997 között szerény mértékben záródott. Az egy kilométer vízvezetékre jutó szennyvízcsatorna hossza 260 méterről 303 méterre nőtt.

Iskolázottság, oktatás

A kilencvenes években tovább nőtt a népességben belül a közép- és felsőfokú, és csökkent az általános iskolai vagy alacsonyabb végzettségűek aránya. A 25 évesnél idősebbek közül minden 4–5. rendelkezik középiskolai, és minden 8. egyetemi vagy főiskolai végzettséggel.

Az egyetemet vagy főiskolát, valamint a középiskolát végzettek aránya hazánkban európai összehasonlításban viszonylag alacsony. Az egyes korosztályokra jellemző mai beiratkozási arányszámok további érvényesülését feltételezve, az iskolába lépéskor várható összes tanulási idő hossza szerint Magyarország a vizsgált huszonöt ország között Horvátországot és Bulgáriát megelőzve, de Csehországot és Lengyelországot megelőzve rangsorban a huszonegyedik.

Az iskolák nappali tagozatain több mint kétmillióan tanulnak.⁴ A tanulók száma úgy változott, hogy a középiskolákban, az egyetemeken és a főiskolákon nőtt, másutt csökkent a létszám.

Az általános iskolai létszám évfolyamonként átlagosan 115–127 ezer fő. A tanulók számának csökkenését 1995 óta követi a pedagógusoké is, főfoglalkozásban jelenleg 83 ezren tanítanak.

A középfokú oktatáson belül a szakiskolák és a szakmunkásképzés presztízse tovább csökkent, míg az érettségit adó középiskolák, illetve az érettségire épülő szakképzés iránt nőtt az érdeklődés. A középiskolai képzési lehetőségek bővülése mellett a folyamatot az is erősíti, hogy a szakmai programok egy része, a követelmények emelkedésével, érettségire épülő képzéssé alakult át.

Hat-, illetve nyolcévfolyamos gimnáziumban 28, illetve 22 ezren tanulnak, többen, mint az előző tanévben. 1997-ben 76 ezren érettségiztek, a megfelelő korú népesség 48,6 százaléka. Az érettségire épülő képzési formákban 20 ezren szereztek képesítést, közülük minden második technikusit.

A pedagógusok száma a gimnáziumokban és a szakközépiskolákban emelkedett.

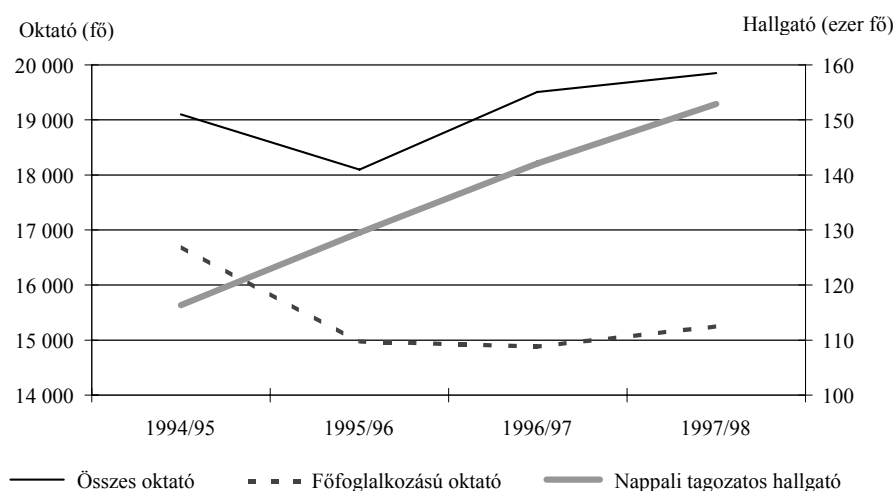
A felsőoktatás expanziója Magyarországon a hatvanas évek közepén megrekedt, és csak a kilencvenes évek elején indult újra. Az egyetemek és főiskolák nappali tagozatára csaknem 82 ezer fiatal jelentkezett, a jelentkezők felét felvették. A túljelentkezés az átlagosnál nagyobb volt továbbra is a művészeti intézményekben, a jogi, az egészségügyi és a gazdasági egyetemeken és főiskolákon.

A felsőoktatás nappali tagozatain az 1997/1998-as tanévben 153 ezren tanulnak, 10 ezerrel többen, mint az előző tanévben. Az emelkedés jelentős, de csökkenő ütemű volt.

⁴ Az óvodai ellátásban részesülőkkel együtt.

Az egyetemek és főiskolák nappali tagozatain 1996–1997-ben a 18-22 évesek 16,1 százaléka, az 1997–1998-as tanévben 17,6 százaléka tanult. A nők aránya a képzésben emelkedő tendenciájú, és az idei tanévben 52,3 százalék. A térítéses képzés bevezetésével együtt is a hallgatók döntő hányadának (közel 94 százalékának) az állam finanszírozza a képzését.

6. ábra. Az egyetemek és főiskolák oktatói és hallgatói

Az egyetemi és főiskolai oktatók száma az 1997/1998-as tanévben 700-zal nőtt a három évvel ezelőttihez képest, és csaknem elérte a 20 ezret. A tanítást egyre nagyobb arányban óraadók végzik, a főfoglalkozásúak aránya csökkent. A hallgatólétszám dinamikusabb növekedésével a kilencvenes években megkétszereződött az egy oktatóra jutó hallgatók száma.

A középfokú felnőttoktatásban idén 78 ezren vesznek részt, 2600-zal többen, mint egy évvel azelőtt.

A felsőoktatási intézmények esti és levelező tagozatain 81 ezren tanulnak, 24 ezerrel többen, mint 1996/1997-ben. Az emelkedés részint az új típusú, költségtérítéses távoktatási formák meghonosodásából adódik.

A környezet állapota

A kilencvenes években végbement társadalmi–gazdasági átalakulási folyamat a környezet állapotának ellentmondásos változását is magával hozta. A környezetet érő terhelések a termelés visszaesése, a szerkezetváltás, valamint a környezetvédelmi intézkedések következtében csökkentek. Ezzel ellentétes környezeti hatása volt a gépkocsialomány bővülésének. A korábbi évek, évtizedek környezetszennyezései, azok akkumulálódó veszélyei is felszínre kerültek.

A levegőszennyezés különösen a nagy mennyiségben kibocsátott hagyományos légszennyező anyagok esetében csökkent. Az egy lakosra jutó széndioxid- és nitrogénoxid-

kibocsátás alacsonyabb, mint az OECD-tagországok nagy részében. Az ország területének 3,9 százaléka szennyezett, 9,3 százaléka mérsékelten szennyezett levegőjű területnek minősül, ezek azonban sűrűn lakott vidékek, így gyakorlatilag valamilyen fokú levegőszennyezettség a lakosság felét érinti.

A felszíni vizeink minősége – a Balaton kivételével – érzékelhetően nem javult, és nőtt az ivóvízellátás bázisát nyújtó felszín alatti vízkészletek szennyeződése is. A közegészségügyi hatóságok a vízműves ivóvízre vonatkozó minőségi vizsgálatok során 1995-ben a minták kétötödét, 1996-ban egyharmadát kifogásolták, az egyedi kutaknál ez az arány 60 százalék körül ingadozott. (A vizsgálatok elsősorban a problematikusnak ítélt területekre koncentráltak.)

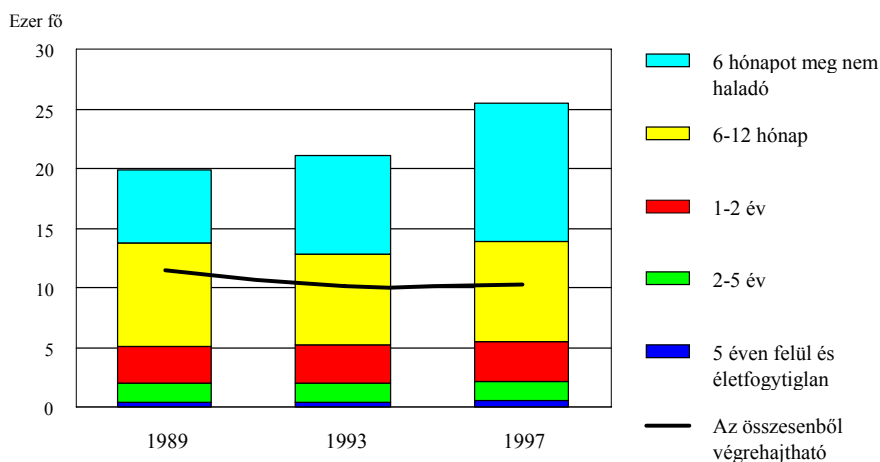
Közbiztonság,⁵ igazságszolgáltatás

A bűnözés, hosszabb távon és átmeneti ingadozásokkal, emelkedik. Az ismertté vált közvédas bűncselekmények száma az 1989. évi 225 ezerről 197-re 500 ezer fölé emelkedett.

Az ismertté vált bűncselekmények mintegy háromnegyede irányul vagyon ellen, ezeknek túlnyomó része lopás. 1997-ben a vagyon elleni bűncselekmények aránya az előző évi 78 százalékról 76 százalékra csökkent.

A közrend elleni bűncselekmények száma 1997 folyamán olyan dinamikusan emelkedett, hogy aránya 10-ről 13 százalékra nőtt. Ide tartozik egyebek mellett a magán- és közokirat-hamisítás, a környezet- és természetkárosítás, a közveszéllyel fenyegetés, a fegyvercsempészet, a kábítószerrel és robbanóanyaggal való visszaélés bűncselekménye.

7. ábra. A jogerősen szabadságvesztésre ítélt felnőttek száma a szabadságvesztés időtartama szerint

A társadalmi veszélyességét tekintve súlyos személy elleni bűncselekmények száma az év folyamán a korábbi két év csökkenése után 12 százalékkal emelkedett. A befejezett emberölések száma az évtized elejéig évi 200 körüli volt, a kilencvenes évek elején en-

⁵ Az adatok forrása a Belügyminisztérium Adatfeldolgozó Hivatala.

nek másfélszeresére emelkedett és meghaladta a 300-at, majd némileg csökkent. 1997-ben 281 emberölés történt, 14-el több, mint az előző évben. Kevesebb volt az emberölési kísérlet, és több a szándékos testi sértés.

1997-ben 131 ezer közvadás bűnelkövető vált ismertté, 7 százalékkal több, mint az előző évben. A bűnelkövetők többsége felnőtt férfi. A külföldiek részvétele a bűnözésben viszonylag csekély (4900 fő), de növekvő.

Jogerősen 1997-ben 88 100 bűnelkövetőt ítéltek el, ebből a fiatalkorúak aránya 8,5 százalék. Az elítéltek száma 1990-től 87 százalékkal, 1994-től mintegy 13 százalékkal emelkedett.

Az ítélkezés szigora nem követte a bűnözés agresszivitásának erősödését. Szabadságvesztésre 1997-ben a jogerősen elítéltek 31 százalékát ítelték el, szemben az 1990. évi 38 százalékkal. Ezen belül a szabadságvesztésre ítéltek 61 százalékának büntetését felfüggesztették. Ez az arány 1990-ben 39 százalék volt. Ilyenformán száz jogerősen elítélt közül 1990-ben 23-at, 1997-ben 12-t ítéltek végrehajtható szabadságvesztésre. Leggyakoribb büntetésfajta a pénzfőbüntetés volt (44%). Önállóan alkalmazott mellékbüntetésben és intézkedésben az elítéltek 23 százaléka részesült.

GAZDASÁG

Az elmúlt években folytatódott a tulajdonviszonyok átalakulása. A folyamat főként a vállalkozói körre volt jellemző, ahol – a közösségi tulajdon arányának gyors ütemű csökkenése mellett – mind a hazai, mind a külföldi tőke szerepe jelentősen erősödött. Megjelentek a magánkezdeményezés elemei a nem piaci szolgáltatások néhány területén, köztük az oktatásban és az egészségügyben is, de ebben a szférában változatlanul a közösségi tulajdon szerepe a meghatározó.

1996-ban a bruttó hazai termék 70 százaléka a magánszférából származott, ezen belül több mint fele a hazai magántulajdonosoktól. A külföldi tőke aránya igen gyorsan nő, 1996-ban a külföldi többségi tulajdonú vállalatok által előállított bruttó hozzáadott érték aránya meghaladta a 15 százalékot.

2. tábla

*A hozzáadott érték tulajdonosi szektorok szerint**
(százalék)

Tulajdonosi szektor	1993.	1996.
	évben	
Közösségi	45,2	30,0
Hazai magán	46,6	54,4
Külföldi	8,2	15,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Pénzügyi vállalkozások nélkül.

A társas vállalkozásokba 1996 végéig 1614 milliárd forint külföldi tőkét fektettek be. Ez az összeg a vállalkozások jegyzett tőkéjének 32 százalékát tette ki, vagyis ebben az

időpontban a vállalkozások vagyonának egyharmada volt külföldi kézben. A külföldi tőke aránya a feldolgozóiparban 53, a pénzügyi vállalkozásokban pedig 47 százalék volt.

A bruttó hazai termék (GDP)

1997-re dinamikus gazdasági növekedés alakult ki, a bruttó hazai termék 4,4 százalékkal emelkedett az előző évhez képest. A magyar gazdaság több évtizedre visszatekintő történetében először a gazdasági élénkülés nem járt együtt a külső pénzügyi egyensúly romlásával. A gyorsuló növekedés mérséklődő infláció és csökkenő munkanélküliség mellett bontakozott ki.

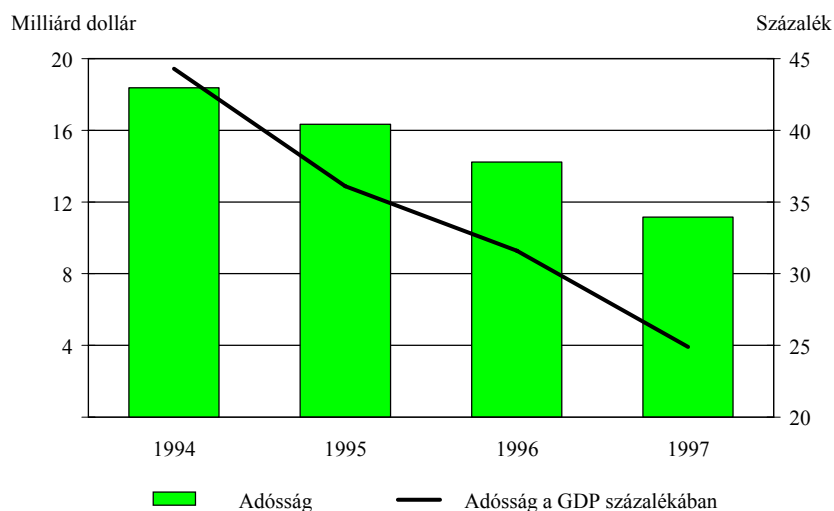
3. tábla

A gazdasági növekedés és a külső pénzügyi egyensúly alakulása

Megnevezés	1994.	1995.	1996.	1997.
	évben			
GDP (Index: előző év = 100,0)	102,9	101,5	101,3	104,4
A külföldi nettó adósságállomány a GDP százalékában	44,3	36,1	31,6	24,9
A folyó fizetési mérleg hiánya a GDP százalékában	9,4	5,6	3,7	2,2

A növekedés élénkülésével egyidejűleg a folyó fizetési mérleg passzívuma és az adósságállomány csökkent, a külföldi tőke beáramlása folytatódott.

8. ábra. A külföldi nettó adósságállomány
(az év végén)

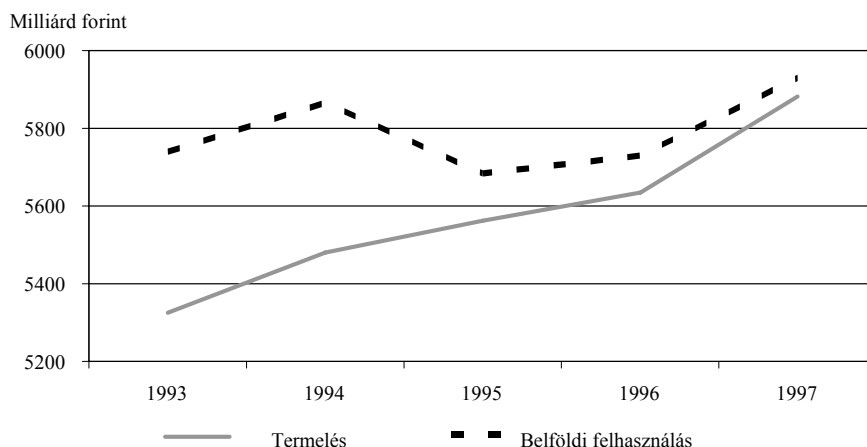

1997 folyamán a gazdasági konjunktúrát keresleti oldalról elsősorban a dinamikusan növekedő export alapozta meg.

A belföldi felhasználás nagy tételei közül 1996–1997-ben a beruházási tevékenység élénkülése járult számottevően hozzá a gazdasági növekedés gyorsulásához. Ez 1997-ben 8 százalékos volumennövekedést jelentett az előző évhez képest.

A GDP termelése és belföldi felhasználása az évtized első éveiben lényegében egyensúlyban volt, majd 1993-ban a belföldi felhasználás rohamos növekedésnek indult, miközben a termelés tovább csökkent. A többletfelhasználást import fedezte, így a külkereskedelmi mérlegben, és ezen keresztül a folyó fizetések mérlegében is súlyos hiány alakult ki. A termelés és a belföldi felhasználás közötti olló 1994-ben nem nyílt tovább, de így is megismétlődött a megelőző évben kialakult jelentős külkereskedelmi passzívum és a vele járó pénzügyi egyensúlytalanság. Ezt követően az egyensúlyromlás fékezésére hozott intézkedések következtében visszaesett mind a fogyasztás, mind a beruházás.

9. ábra. A GDP termelésének és belföldi felhasználásának alakulása
(változatlan áron)

A belföldi felhasználás visszafogása a fogyasztást súlyosabban érintette.

1994 és 1997 között együttesen a háztartások fogyasztása 9 százalékkal csökkent, az állóeszköz-felhalmozás pedig közel 24 százalékkal emelkedett. A GDP termelése és belföldi felhasználása közötti rés szűkült.

4. tábla

A GDP belföldi felhasználása és a külkereskedelem

Megnevezés	1994.	1995.	1996.	1997.	1997-ben az 1993. évi szá- zalékában
	évben (Index: előző év = 100,0)				
Belföldön felhasznált GDP összesen	102,2	96,9	100,8	103,5	103,3
Ezen belül:					
háztartások fogyasztása	99,8	92,9	96,9	100,9	90,6
állóeszköz-felhalmozás	112,5	95,7	106,3	108,8	124,5
export	113,7	113,4	107,4	126,4	175,1
import	108,8	99,3	105,7	125,5	143,3

1994 és 1997 között az arányok viszonylagos stabilizálódása mellett a legszembetűnőbb változás a nem piaci jellegű szolgáltatások – egészségügy, oktatás, tudomány, igazgatás – részesedésének mérséklődése. Ez utóbbi ágazatcsoporthoz 1994-ben viszonylag magas volt, mivel az évtized első éveiben a gazdaság egészét és ezen belül különösen a termelőlőállító ágazatokat jellemző mély recesszió e területen nem érvényesült. 1995-től a kényszerű korlátozó intézkedések hatására a nem piaci szolgáltatásokat végző ágazatok teljesítményértéke kissé visszaesett.

Az egy foglalkoztatottra jutó bruttó hazai termék az elmúlt négy év során folyamatos javulást jelez. A termelékenység szintje 1997-ben 15 százalékkal haladta meg az 1993. éviét. Javulásában mind a GDP, mind a foglalkoztatottak létszámváltozása játszott szerepet. A 10 százalékkal nagyobb bruttó hazai terméket 5 százalékkal kevesebb foglalkoztatott állította elő.

A termelékenység javulása 1991 óta folyamatosan jellemző a magyar gazdaságra, megváltozott azonban az előbbi két tényező szerepe. 1992–1993-ban a termelékenység javulása kizárólag a létszámleépítéssel állt összefüggésben, a GDP ugyanis ezekben az években még csökkent. A létszámcsökkenés üteme évről évre mérséklődött, és 1997-ben gyakorlatilag megállt, így a termelékenység javulásában növekvő szerepe van a gazdasági teljesítmény emelkedésének.

A bruttó nemzeti jövedelem (GNI)

Egy ország gazdasági teljesítményének mérésére mind a nemzetközi, mind a hazai statisztikai gyakorlatban a GDP a legáltalánosabban használt mutatószám. Kissé leegyszerűsítve, a GDP a reálfolyamatok oldaláról közelítve azoknak a gazdasági egységeknek a teljesítményét foglalja magában, amelyek az ország területén egy évnél hosszabb ideje működnek (rezidensek).

A GNI a gazdasági teljesítményt a jövedelmek oldaláról veszi számba, és a tulajdonjog alapján húzza meg a határvonalat. A GNI tehát az elsődleges jövedelmeket összegzi, amelyek a termelésben a felhasznált eszközök tulajdonjoga alapján keletkeznek.

Mindkét mutató a GDP és a GNI (korábbi nevén GNP) része a makrogazdasági mutatókat rendszerbe foglaló nemzeti számlarendszernek (SNA). Nagy vonalakban a GNI a következő módon vezethető le a GDP-ből:

$$\begin{aligned} \text{BRUTTÓ NEMZETI JÖVEDELEM (GNI)} &= \text{BRUTTÓ HAZAI TERMÉK (GDP)} + \\ &+ \text{KÜLFÖLDRŐL KAPOTT TULAJDONOSI ÉS MUNKAVÁLLALÓI JÖVEDELMEK} - \\ &- \text{KÜLFÖLDRE FIZETETT TULAJDONOSI ÉS MUNKAVÁLLALÓI JÖVEDELMEK} \end{aligned}$$

A GDP-számításnak hosszú időre visszanyúló és jelentős módszertani hagyományai vannak Magyarországon, ezzel ellentétben a GNI (vagy a korábbi nevén GNP) számítása háttérbe szorult. Meg kell jegyezni, hogy ma is és a múltban is a nemzetközi statisztikai publikációk és az egyes országok nemzeti statisztikai hivatalai egyaránt a GDP-nek adnak (adtak) prioritást, emellett azonban mindinkább erősödnek az igények a GNI közzétételére is.

Magyarországon – a fokozódó belföldi érdeklődésre és az OECD igényeire reagálva – az elmúlt években kezdődtek meg a GNI-számítások, amelyeket több számbavételi és módszertani probléma nehezít. Ezekre vezethető vissza, hogy az első számítási eredmé-

nyek – amelyeket az OECD számára is rendelkezésre bocsátott a KSH – nem tartalmazzák a szükséges korrekciók teljes körét. Nevezetesen, számbavételi nehézségek miatt a korrekciós tételek között nem szerepel a külföldi tulajdonjogú vállalkozások visszaforgatott jövedelme (reinvested earnings), ami alapvetően a külföldi tulajdonost illető, de az országból ki nem vitt osztalékot jelenti. Azóta ez utóbbi tételre is becslések készültek. A most közzétett adatok közelítik az ENSZ metodikáját, bár – alapadatok hiányában – a pénzintézetek visszaforgatott jövedelmét ez a becslés sem tartalmazza. Mindezek miatt hangsúlyozni kell a számítások kísérleti jellegét.

A GNI 1996-ban 6475 milliárd forintot tett ki, a 6845 milliárd forint összegű GDP-vel szemben. A különbségként mutatkozó 371 milliárd forint a GDP 5,4 százalékával egyenlő. A két mutató közötti különbség 1994-ben a GDP 4,4 százalékának felelt meg.

A különbség növekedésének az a meghatározó oka, hogy dinamikusán (közel a négy-szeresére) emelkedett a Magyarországon működő külföldi-, vagy részben külföldi tulajdonú cégek termelésbe visszaforgatott tőkejövedelme.

Mérsékelte a két mutató közötti különbséget, hogy a külföldi adósság után fizetett nettó kamat összege kisebb lett. (1994-ben 1286 millió, 1996-ban 1177 millió dollárt tett ki.)

Reálértéken mérve 1994–1996-ban, három év alatt a GNI 4,0 százalékos növekedést mutat, miközben a GDP növekedési üteme 5,8 százalékot tett ki. (A Magyarországon működő külföldi cégek termelésbe visszaforgatott tőkejövedelme nélkül a GNI növekedési üteme 5,7 százalék.)

5. tábla

Bruttó nemzeti jövedelem (GNI) és a bruttó hazai termék (GDP) alakulása

Megnevezés	1994.	1995.	1996.	1996-ban az 1993. évi százalékában
	évben (Index: előző év = 100,0)			
Bruttó nemzeti jövedelem	102,3	99,9	101,8	104,0
Bruttó hazai termék	102,9	101,5	101,3	105,8

Energiafelhasználás

A kilencvenes évek elején, amikor a termelés meredeken visszaesett, az energiafelhasználás is viszonylag jelentősen csökkent. Az utóbbi négy évben kisebb hullámzás mellett, lényegileg változatlan szinten maradt. A fogyasztás ingadozása a teljes energiafelhasználás 55 százalékát képviselő lakossági és kommunális szférában erőteljesebb volt, mint a termelőágazatokban.

Az ország 1997-ben 1055 petajoule fűtőértékű energiát használt fel. Az előző évihez viszonyított 25 petajoule igénycsökkenés döntően a kedvező időjárásnak tulajdonítható: az év folyamán a fűtési időszak átlagos napi középhőmérséklete majdnem 2 °C-kal magasabb volt az egy évvel azelőttinél. Emellett a jelentősen megemelt árak nagyobb takarékoságra ösztönözték a felhasználókat. A háztartási energia ára az utóbbi három évben 2,6-szeresére emelkedett. 1997-ben a kommunális szféra és a lakosság fogyasztása együttesen közel 5 százalékkal mérséklődött, míg a termelőágazatoké körülbelül fél százalékkal emelkedett.

Beruházások

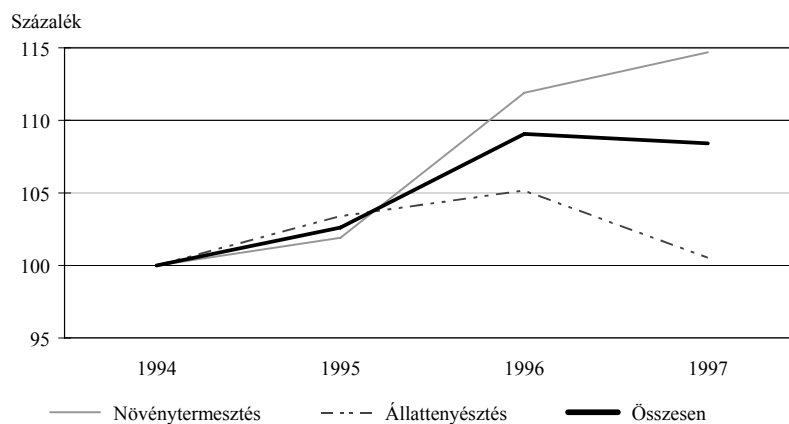
A nemzetgazdaság beruházásainak volumene az 1994. évi erőteljes növekedést követően 1995-ben – a költségvetési szervezeteknél bekövetkezett nagymértékű csökkenés miatt – 5 százalékkal visszaesett, majd 1996-ban 5 százalékkal, 1997-ben pedig 8 százalékkal emelkedett az előző évihez képest.

A beruházásokon belül a vállalkozások súlya a meghatározó, arányuk az 1994. évi 62 százalékról 1997-ben 68,6 százalékra nőtt. E kör beruházásai három év alatt 20 százalékkal, ezen belül 1997-ben 12 százalékkal bővültek. A költségvetési és társadalombiztosítási szervezetek beruházásai kismértékben még 1997-ben is csökkentek, arányuk 11 százalék volt, mintegy 10 százalékponttal kevesebb a négy évvel korábbinál. A lakossági beruházások volumene és aránya az elmúlt években nőtt, a volumen növekedése 1997-ben volt a legkisebb, 1,5 százalék.

A főbb ágazatok termelése

Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás. A mezőgazdaság bruttó termelése az 1995–1996. évi növekedés után 1997-ben megközelítette, de nem érte el az előző évit, így az 1994. évit 8,3 százalékkal haladta meg.

10. ábra. A mezőgazdasági termékek termelésének alakulása
(Index: 1994. év = 100)

A két fő ágazat teljesítménye ellentétes irányban változott. A növénytermesztési és kertészeti ágazat 1996-ban mintegy 10 százalékkal, 1997-ben további 2,4 százalékkal növelte a termelését. Ezzel szemben az állattenyésztés teljesítménye 1996-ban még 1,7 százalékkal nőtt, 1997-ben több mint 4 százalékkal csökkent a megelőző évihez képest. Ennek következtében az állattenyésztés termelésének 1997. évi mennyisége az 1995–1996. évi emelkedés ellenére alig volt nagyobb az 1994. évinél, miközben a növénytermesztés volumene 14–15 százalékkal meghaladta azt.

A növénytermesztés bruttó termelésének negyztizedét a gabonafélék adják. Az 1997. évi 14,1 millió tonna össztermés az utóbbi négy év legnagyobb termésmennyisége, az

1994. évinél 2,4 millió tonnával több. A növekedés a kukorica átlagtermésének köszönhető, amely az 1994. évi 3850 kilogrammal szemben 1997-ben 6440 kilogrammot tett ki hektáronként. A búzatermesztés a kilencvenes években vesztett a korábbi hatékonyságából, ennek fő oka a nem megfelelő vetőmag. A búza termésátlaga 1995-ben 10, 1996-ban 29, 1997-ben pedig 8 százalékkal volt alacsonyabb, mint 1994-ben. A csak takarmánynak alkalmas gabona aránya – becslést adatok szerint – tavaly megkétszereződött (60 százalék körüli). Ez elsősorban a csapadékos időjárás következménye.

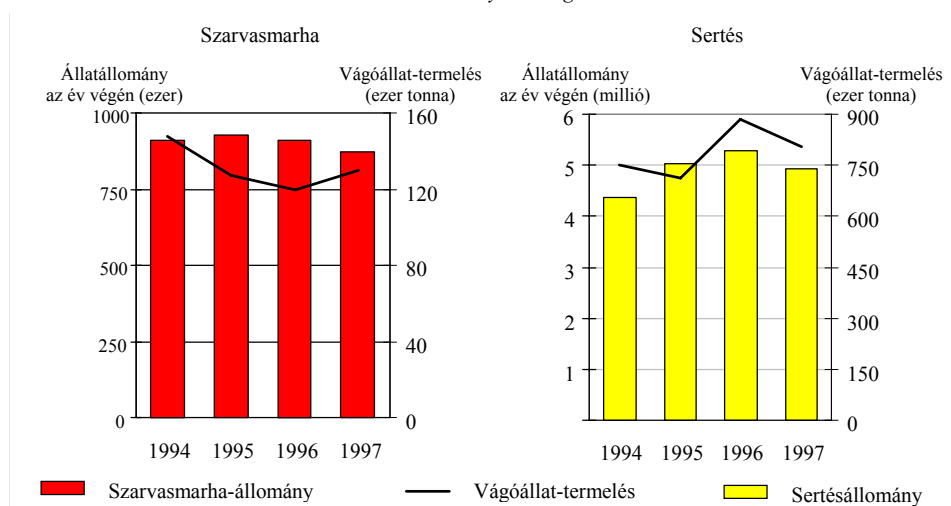
Az őszi betakarítású növények közül a cukorrépa, a napraforgó, valamint a burgonya hozamaiban a korábbi jelentős növekedést 1997-ben visszaesés követte, amely a napraforgó esetében volt a legnagyobb mértékű.

Az időjárási viszonyoktól rendkívüli mértékben függő gyümölcstermesztés alakulása erősen ingadozó, az 1996. évi növekedés után az 1997. évi termés mintegy 10 százalékkal elmaradt az előző évitől.

1997 decemberében 871 ezer szarvasmarhát és 403 ezer tehenet számláltak, 4, illetve 3 százalékkal kevesebbet az egy évvel korábinál. A sertésállomány 4,9 milliót tett ki, ezen belül 345 ezer az anyakocák száma. A csökkenés egy év alatt 7, illetve 9 százalék volt.

A vágóállat-termelés, aminek tendenciáira a vágósertés-termelés alakulása gyakorolja a legnagyobb hatást, 1995-ig csökkent, ami az 1996. évi átmenetinek bizonyult növekedés után 1997-ben is folytatódott. A tej, a tojás és a gyapjú előállítására – a korábbi évek tendenciájának megfelelően – ugyancsak tovább csökkent.

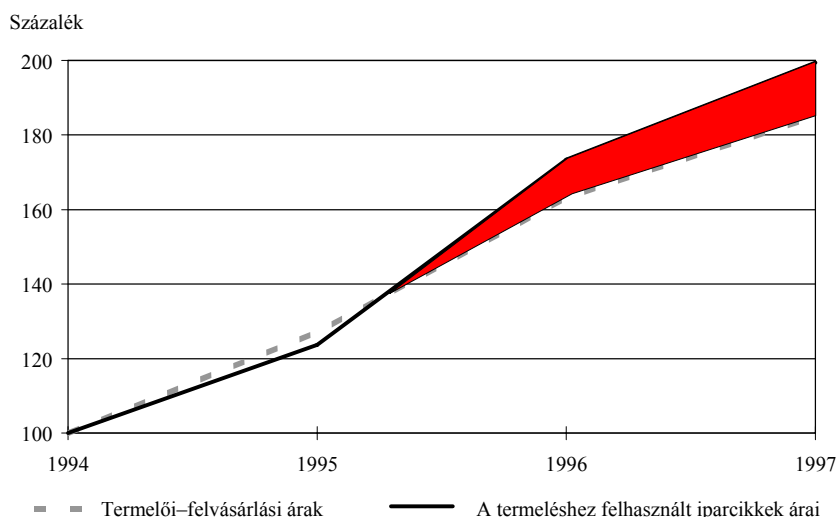
11. ábra. Az állatállomány és a vágóállat-termelés

A mezőgazdasági termeléshez felhasznált iparcikkek 1997-ben közel 16 százalékkal drágultak, a felvásárlási árak 13,4 százalékos emelkedése mellett.

Az agrárrolló tehát 1997-ben is nyílt, de kisebb mértékben, mint az előző évben. 1994-hez viszonyítva az iparcikkek árai 8 százalékkal gyorsabban emelkedtek, mint a felvásárlási árak.

12. ábra. Agrárrolló
(Index: 1994. év =100)

Ipar. Az ipari termelés 1993 óta folyamatosan emelkedett. A növekedési ütem tartós gyorsulása 1996 második felétől figyelhető meg. A bruttó termelés 1995-ben 4,6 százalékkal, 1996-ban 3,4 százalékkal, 1997-ben 11,1 százalékkal, három év alatt együttesen 20 százalékkal bővült.

Az adatok arra utalnak, hogy 1997-ben jelentősen nőttek a termelés anyag jellegű ráfordításai. Ez a tendencia feltehetőleg az összeszerelő tevékenységek térhódítását jelzi, valamint a munkaerő egy részét kiváltó, viszonylag nagyobb eszközkiadásokkal hozható összefüggésbe.

A termelési dinamika 1997. évi élénkülése a bányászat, az energetikai szektor és az élelmiszeripar kivételével az ipar valamennyi ágazatcsoportjára jellemző. Ennek ellenére erőteljes volt az ágazati koncentráció, mivel az 1997. évi termelési többletnek összehasonlítva áron több mint kilenczede a gépipari vállalkozások termékkibocsátásának tovább folytatódó bővüléséből származott. Az átlagot meghaladóan (16 százalékkal) növelte termelését még a fa-, papír- és nyomdaipar. Az 1996. évi mérséklődést követően néhány százalékkal nőtt a kohászat és fémfeldolgozás, a vegyipar, valamint a textil- és ruházati cikket előállító ágazatok kibocsátása is (8,5, illetve 2 százalékkal). Az energetikai szektor termelése az előző évi szinten maradt, a bányászaté és az élelmiszer-ágazaté visszaesett (8, illetve 7 százalékkal).

Az elmúlt három év dinamikáját tekintve ugyancsak a gépipar áll az élen, amelynek évi átlagos növekedése meghaladta a 30 százalékot. Ezt követi a fa-, papír- és nyomdaipar, a kohászat és fémfeldolgozás, valamint az építőanyagok gyártása évi átlagos 3-4 százalékos termelésnövekedéssel. A vegyipar az 1997. évi termelésbővüléssel csak a három évvel korábbi szintet érte el, míg a textil- és ruházati ipar, valamint az élelmiszer-ágazat 1997. évi teljesítménye kevesebb volt annál.

Az eltérő ütemű fejlődés nyomán az iparban a kilencvenes évek során jelentős szerkezeti átrendeződés ment végbe az ágazatok, illetve a szakágazatok között. A legszámot-

tevőbb változás a gépipar és az élelmiszeripar vonatkozásában figyelhető meg, iparon belüli részesedésük egymással ellentétesen mozgott: az évtized elejéig a gépipart jelentős térvészítés jellemezte, amivel szemben leginkább az élelmiszeripar aránya nőtt.

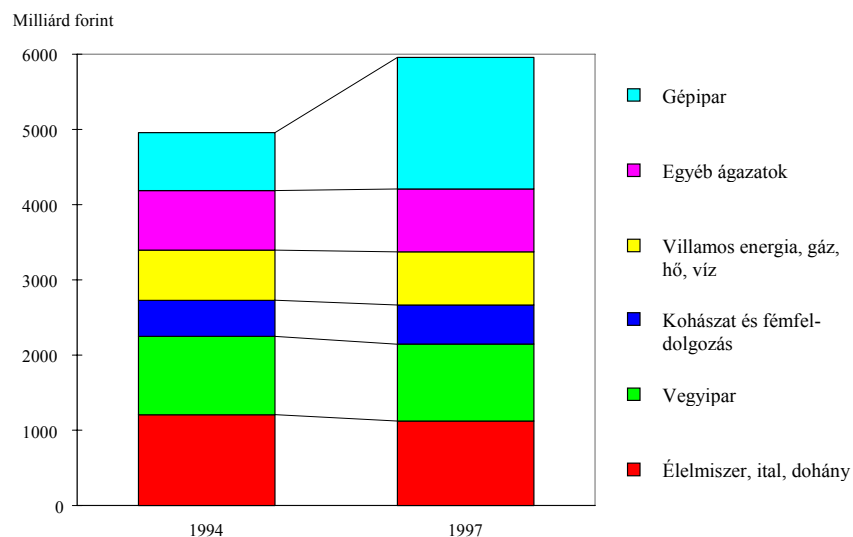
6. tábla

*Az ipar termelése**

Ágazat	Az 1997. évi termelés az	
	1994.	1996.
	évi százalékában	
Bányászat	81,1	91,4
Élelmiszerek, italok és dohánytermékek gyártása	93,9	92,8
Textiliák és ruházati termékek gyártása	93,6	102,0
Fa-, papír- és nyomdaipari termékek gyártása	113,5	115,8
Vegyipar	100,5	104,5
Nemfém ásványi termékek gyártása	107,7	104,9
Kohászat és fémfeldolgozás	111,3	108,1
Gépipar	233,1	155,7
Egyéb feldolgozóipari termékek gyártása	92,2	99,3
Feldolgozóipar összesen	124,9	115,0
Villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás	106,4	99,8
<i>Ipar összesen</i>	<i>120,2</i>	<i>111,1</i>

* Az ágazati adatok a 10 fő feletti vállalkozásokra vonatkoznak.

13. ábra. Az ipari termelés szerkezete
(összehasonlító áron)

Szállítás. Az ország személygépkocsi-állománya, miután az évtized első felében évente mintegy 60 ezerrel bővült, 1996-ban 19 ezerrel, 1997-ben 33 ezerrel nőtt. Az

1997. év végi állomány 2,3 milliót tett ki. A tehergépkocsi-állomány, amely az évtized elején alig, majd gyorsuló ütemben nőtt, 1995-ben 34 ezerrel, 1996–1997-ben évi 11–12 ezerrel emelkedett. 1997 végén – a különleges célú gépkocsikkal együtt – 315 ezer járműből állt az állomány. A korszerűbb személy- és tehergépkocsik száma egyaránt nőtt, de a nagy fogyasztású, erősen környezetszennyező járművek még mindig jelentős részt képviselnek az állományon belül. Folytatódott az előregedési tendencia is, a személygépkocsik átlagéletkora 12,1 év, a tehergépkocsiké 10,1 év volt 1997 végén.

Az országos közúthálózat hossza a legutóbbi években nem változott jelentősen, 1997 végén meghaladta a 30 ezer kilométert. Ebből 381 kilométer volt az autópálya, ami egy év alatt 16 kilométer, három év alatt 88 kilométer növekedést jelent. Az autópályák építése mindenekelőtt koncessziós beruházások keretében valósult meg.

Az országos vasúthálózat hossza szintén nem változott számottevően, 1997 végén valamivel 7700 kilométer felett volt. Ezen belül 1994 óta körülbelül 30 kilométerrel nőtt a kétvágányú és 75 kilométerrel a villamosított vonalak hossza. 1997-ben a vasútvonalak 16 százaléka volt kétvágányú, és mintegy 30 százaléka villamosított, az utóbbiakon a vontatási teljesítmény több mint háromnegyede bonyolódott le.

Távközlés. A távbeszélő-hálózat gyors ütemű fejlesztése a korábbi évekhez hasonlóan 1997-ben is folytatódott. Az év végén a bekapcsolt közcélú távbeszélő-fővonalak száma megközelítette a 3,1 milliót, ami egy év alatt csaknem 450 ezres növekedést jelent, az 1994. évinek pedig 1,7-szeresét teszi ki. Ezer lakosra 305 fővonal jut, ez jelentős fejlődés az egy évvel korábbi 261-hez és különösen az 1994. évi 174-hez képest, nemzetközi összehasonlításban azonban még mindig alacsonynak számít. Az országon belül – 1996. évi adatok szerint – a közép-magyarországi régióban a legmagasabb a telefonellátottság, 1,4-szerese az országos átlagnak, ezen belül Budapesten 1,7-szerese. A nyugat-dunántúli régió telefonellátottsága hasonló az országos átlaghoz, a többi régióé alacsonyabb annál; a legalacsonyabb az Észak-Alföld ellátottsága, csak 70 százaléka az országos átlagnak.

A hálózat fejlesztésével párhuzamosan látványosan apadt a telefonra várakozók száma: az 1994. évi csúcspont – 718 ezer várakozó – után 1996-ban már csak 246 ezren, 1997 végén pedig 49 ezren várakoztak lakástelefon bekapcsolására.

A fővonalak számának gyors növekedése mellett a beszélgetések száma valamivel szerényebb ütemben nőtt: 1997-ben egytizedével volt több az előző évinél és 1,6-szerese az 1994. évinek.

A mobil rádiótelefonok előfizetőinek száma 1997 végére meghaladta a 700 ezret, ami körülbelül 1,5-szerese az egy évvel azelőttinek és 5-szöröse az 1994. évinek.

Külkereskedelem

Az 1990-es évek közepe óta a *külkereskedelmi* forgalmat majdnem folyamatos és gyorsuló ütemű növekedés, az importét meghaladó exportdinamika és javuló egyensúly jellemezte.

Az export volumene (vámszabad területekkel együtt) 1997-ben az egy évvel korábbihoz képest 30 százalékkal nőtt, és az 1994. évinek mintegy 1,6-szeresét tette ki. A lényegesen magasabb szintről indult, és az 1995. évi átmeneti mérséklődés által alig megtört import 1997. évi volumene 26 százalékkal haladta meg az egy évvel korábbit, így körülbelül 1,4-szerese volt az 1994. évinek. Összességét tekintve 1997-ben 19,1 milliárd dolláros

export realizálódott, ami az import 90 százalékára nyújtott fedezetet. Ez az arány számottevő javulás az 1994. évi 74 százalékhoz képest, ami a külkereskedelmimérleg-hiány összegében is tükröződik. Az 1994-ben minden korábbinál magasabb összeget, 3,9 milliárd dollárt elért hiány 1997-ig 2,1 milliárd dollárra csökkent.

Az ipari vámszabad területeken működő vállalatok termelő- és hozzá kapcsolódó külkereskedelmi tevékenysége 1993-tól kezdett bővülni, és néhány év alatt jelentőssé vált. Magas importigényük ellenére exportjuk értéke (és dinamizmusa is) lényegesen felülmúlta importjukét, aktívumuk a vámstatisztikai forgalom passzívumának fontos mérséklő tényezőjévé vált. 1997-ben a vámszabad területi aktívum összege 830 millió dollár volt, ami 2,6-szerese az előző évinek, és jelentős szerepet játszott a külkereskedelmimérleg-hiány mérséklődésében.

Az Európai Unióval folytatott külkereskedelem aránya az 1997. évi exportban 71, az importban 63 százalék volt. Az Európai Unióba irányuló export, amelynek volumene az előző két évben is emelkedett, 1997-ben egyharmadával haladta meg az egy évvel korábbiét. Az import volumene az 1995. évi csökkenést követő 1996. évi emelkedés után 1997-ben 30 százalékkal nőtt tovább. A forgalom egyenlege 1994 és 1996 között az Európai Unióval szemben jelentős passzívumot mutatott, 1997-ben aktívvá vált.

A közép- és kelet-európai országok az 1997. évi exportból és importból egyaránt 19 százalékkal részesedtek, ami 1–2 százalékponttal alacsonyabb az egy évvel korábbi aránynál. Az ebbe az országcsoportba irányuló export volumene több év óta folyamatosan nőtt, 1997-ben az egy évvel azelőttihez viszonyított növekedés 25 százalékos volt. Ugyanakkor az import az 1995. évi csökkenést követően is csak mérsékelten, 1997-ben az előző évihez képest 5 százalékkal emelkedett. E folyamatok eredményeként a korábban évről évre nagy összegű passzívum 1997-ben számottevően mérséklődött.

A fejlődő országok 1994-ben 4–5 százalékkal részesedtek a vámszabad területek nélkül számított exportból és importból. 1997-ben arányuk a vámszabad területek forgalmát is tartalmazó exportban 3, az importban 7 százalék volt.

Pénzügyek

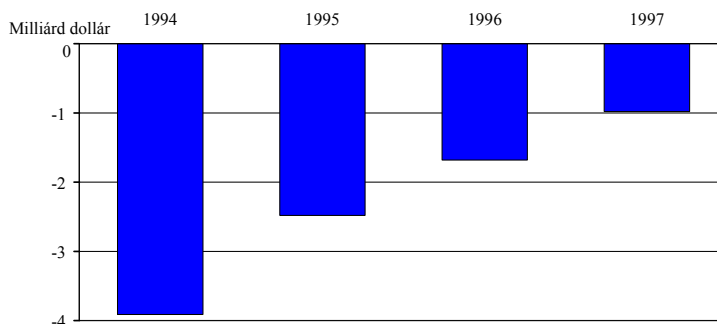
A *folyó fizetési mérleg*⁶ a kilencvenes évek elején lényegében egyensúlyban volt. 1993-ban fordulat állt be, az 1992. évi 0,3 milliárd dolláros aktívumot 3,5 milliárdos passzívum váltotta föl. A hiány 1994-ben még tovább nőtt, és meghaladta a 3,9 milliárd dollárt. Az ezt követő években a deficit évről évre mérséklődött, és 1997-ben már egymilliárd dollár alatt volt. Ez utóbbi adat értékelésekor figyelembe kell venni, hogy 1997-ben a dollár számottevően erősödött a világ más vezető valutáihoz képest. A hiány mérséklődése növekvő nemzeti teljesítmény mellett következett be. Következésképp míg 1994-ben a deficit aránya a GDP-hez képest 9,4 százalék volt, addig 1997-ben előzetes becslések szerint már csak 2,2 százalék.

Az 1993–1994-ben bekövetkezett nagymértékű kivitel-visszaesés és mérsékelten növekvő behozatal hatására mind az árudeviza-forgalomban, mind a folyó fizetési mérlegben jelentős – évi 3 milliárd dollárt meghaladó – deficit alakult ki. 1995-ben – a stabilizációs intézkedések hatására is – az export látványos, közel 70 százalékos és az import

⁶ Az adatok forrása a Magyar Nemzeti Bank.

ennél mérsékeltőbb, mintegy 40 százalékos emelkedésének következtében az árudeviza-forgalom és a fizetési mérleg hiánya is csökkent.

14. ábra. A folyó fizetési mérleg hiánya

7. tábla

A folyó fizetési mérleg egyenlege és a külföldi adósságállomány
(milliárd dollár)

Összetevők	1994.	1995.	1996.	1997.
	évben			
Folyó fizetési mérleg egyenlege	-3,9	-2,5	-1,7	-1,0
Ebből:				
árudeviza-forgalom egyenlege*	-3,8	-2,6	-2,5	-1,7
nettó kamatkiadás	-1,2	-1,5	-1,2	-1,0
Bruttó adósságállomány	28,5	31,4	27,6	23,7
Nemzetközi tartalékok és egyéb követelések	10,2	15,3	13,4	12,6
Ebből: nemzetközi tartalék	6,8	12,0	9,8	8,4
Nettó adósságállomány	18,4	16,1	14,2	11,2
Nettó adósságállomány a GDP százalékában	44,3	36,1	31,6	24,9

*A fuvarozás és a szállítmányozás egyenlegével együtt.

A tulajdonosi hitelek nélküli közvetlen magyarországi nettó tőkebefektetés (részvény és egyéb tulajdonosi részesedés) 1994–1997-ben megközelítette a 9,2 milliárd dollárt, aminek 48 százaléka 1995-ben érkezett az országba. 1997 végéig a magyarországi közvetlen tőkebefektetések összege 14,2 milliárd dollár, a tulajdonosi hiteleké 1,7 milliárd dollár volt.

A nemzetgazdaság külföldi nettó adósságállománya 1997 végén 11,2 milliárd dollárt tett ki, 7,2 milliárddal kevesebbet, mint 1994-ben. Az elmúlt évtizedben ez volt a legalacsonyabb nettó adósságállomány, amihez hasonló csak 1992-ben fordult elő, de ez is 1,1 milliárd dollárral meghaladta az 1997. évit.

Az államháztartás⁷ (a központi költségvetés, a központi költségvetési szervek, a helyi önkormányzatok, az elkülönített állami pénzalapok, a társadalombiztosítási alapok együt-

⁷ Az adatok forrása a Pénzügyminisztérium és a Központi Statisztikai Hivatal.

tesen) konszolidált hiánya (privatizációs bevétel nélkül) a GDP-hez mérve 1994-ben – az akkor érvényes elszámolási rend szerint – 5,1 százalék volt. (Ez a Pénzügyminisztérium jelenlegi becslése szerint, mai szerkezetben 8,4 százalék lett volna.) 1997-re az államháztartás hiánya a GDP 4,6 százalékára mérséklődött.

Az államháztartás bevételei és kiadásai 1994–1997 között folyó áron másfélszeresükre emelkedtek. Reálértéken a bevételek még privatizációs bevétellel együtt is rendre elmaradtak az előző évi szinttől. A kiadások az adósságszolgálati kiadásokkal együtt is elmaradtak 1995–1996-ban az előző évitől, 1997-ben kismértékben meghaladták azt. Az összehasonlítást gátló tényezőket kiszűrve,⁸ GDP-deflátor árindexszel számítva 1997-ben az államháztartás bevételei reálértéken 20, kiadásai 22 százalékkal maradtak el a három évvel korábbtól.

Az államháztartáson belül 1997-ben a kiadások felét a központi költségvetés és a központi költségvetési szervek, egynegyedét a társadalombiztosítási alapok, 21 százalékát a helyi önkormányzatok felhasználása tette ki. 1994-hez képest jelentősebb arányelmozdulás a központi költségvetés és az elkülönített állami pénzalapok között történt: ez utóbbiak száma és az általuk kezelt összeg nagysága 1994-től lényegesen csökkent.

A központi költségvetés bruttó adóssága az 1994. évi 3752 milliárd forintról 1997 végére folyó áron számítva 1,4-szeresére, 5364 milliárdra emelkedett. A növekedés mind ütemét (26%), mind pedig összegét tekintve 1995-ben volt a legnagyobb, megközelítette a 1000 milliárd forintot. 1997 decemberében a központi költségvetés bruttó adósságának 41 százalékát a hiányt finanszírozó, 18 százalékát az egyéb kötelezettségekből fakadó, 6 százalékát pedig a közvetlen külföldi adósság tette ki. A bruttó adósságállomány 35 százaléka devizahitel volt. A költségvetés bruttó adóssága 1994–1997-ben a gazdaság növekvő teljesítményének hatására 22 százalékponttal, a GDP 86 százalékáról annak 64 százalékára csökkent.

A *biztosítótársaságok*⁹ száma az 1994. évi 14-ről 1996-ra 19-re növekedett. A működő biztosítótársaságok közül 12 kizárólagos külföldi, 2 többségi külföldi, 4 pedig magyar tulajdonban van (bár ez utóbbiakból 2 közvetve szintén külföldi tulajdonú). A biztosítótársaságok 1996-ban 36,4 milliárd forint alaptőkével rendelkeztek, folyó áron számítva 20 százalékkal többel, mint 1994-ben. A külföldi tulajdon aránya 65,4 százalékos.

A biztosítótársaságok biztosítási szerződéseinek száma 1996 végén 12,4 millió volt. Ennek 34,4 százalékát az életbiztosítási ág szerződései tették ki. Az életbiztosításon kívüli szerződések száma 1996 végén 8,1 millió volt, az összes biztosítási szerződés 66 százaléka. Ezen belül 36 százalékkal a kötelező gépjárműfelelősség-biztosítás, 29 százalékkal az egyéb vagyongár-biztosítás részesedett.

A biztosítótársaságok bruttó díjbevétele az 1994. évi 94 milliárd forintról 1996-ban 1,6-szeresére, 152,8 milliárdra emelkedett.

A biztosítótársaságok által 1996-ban kifizetett károk és szolgáltatások összege 76,1 milliárd forint volt, 26,8 százalékkal több, mint egy évvel korábban. Az életbiztosítási kárkifizetés és szolgáltatás 16,3 milliárd forint volt. A károk száma 1996-ban 2 százalékkal emelkedett az egy évvel korábbihoz képest úgy, hogy az életbiztosítások körében mérséklődött, a nem életbiztosításokéban pedig nőtt.

⁸ A privatizációs bevétel, az adósságszolgálati bevétel és kiadás, az orosz államadósság törlesztése keretében szállított hardisközök és az elkülönített állami pénzalapok értékpapírforgalma nélkül.

⁹ Az adatok forrása az Állami Biztosításfelügyelet.

A biztosítótársaságok biztosítástechnikai tartaléka 1996 végén 188,6 milliárd forintot tett ki, ami 46 százalékkal magasabb az azt megelőző évinél.

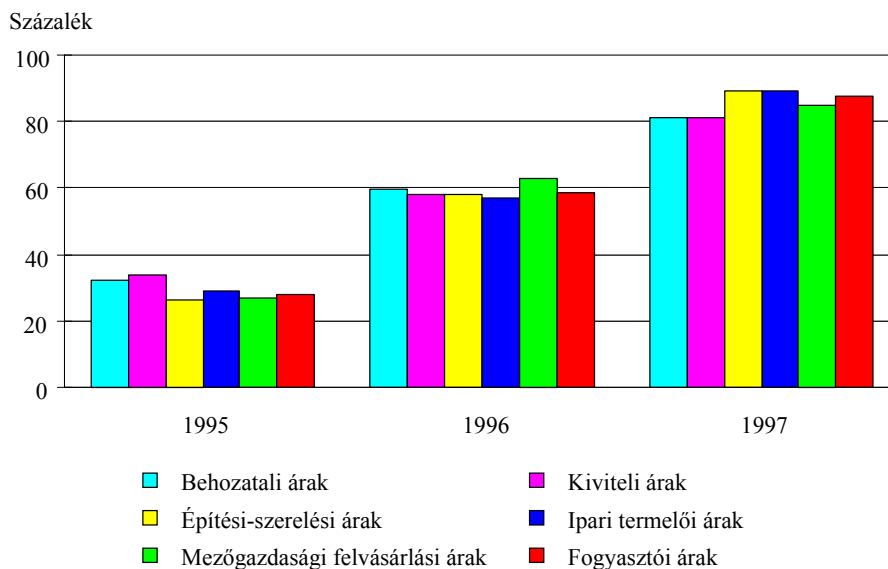
A biztosítótársaságok mérleg szerinti eredménye 1996-ban – az 1995. évnek négy-szerese – 9,2 milliárd forint volt úgy, hogy 11 társaság nyereséget ért el, az egy évvel korábbi hattal szemben.

1997 I–III. negyedében a biztosítótársaságok az egy évvel korábbinál kevesebb, 12,2 millió szerződéssel rendelkeztek, ezek 34,5 százalékát az életbiztosítási szerződések tették ki. A biztosítótársaságok díjbevétele 140,2 milliárd forint volt, 24,3 százalékkal több, mint egy évvel korábban. A kárfizetések és szolgáltatások összege 16,3 százalékkal haladta meg 1997. szeptember végén az egy évvel azelőttit, 59,7 milliárd forint volt.

Árak, infláció

Az utóbbi években a termelői és a forgalmi szférában az *árak növekedése* azonos irányban és hasonló mértékben változott. A termelői, a fogyasztói és a külkereskedelmi árak az 1994. évi mérsékeltebb emelkedés után 1995-ben – az év során hozott gazdaságpolitikai döntésekkel összefüggésben – a korábbinál jóval gyorsabb ütemben nőttek, ezt követően pedig fokozatosan csillapult az áremelkedés mértéke, de még 1997-ben is két-számjegyű maradt az infláció. Az 1997. évi árszínvonal 1,8-1,9-szerese volt az 1994. évi-nek.

15. ábra. Áralakulás
(növekedés 1994-hez képest)

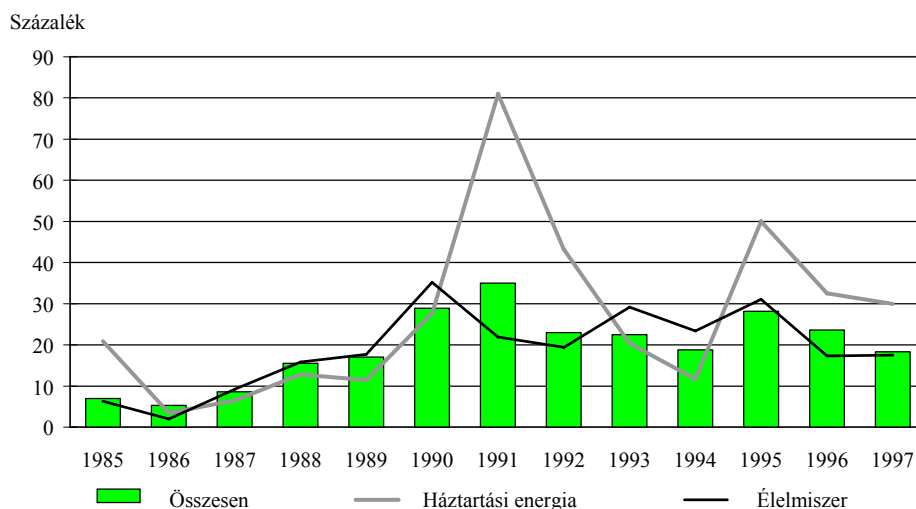

A *fogyasztói árak növekedése* 1996-ban és 1997-ben 5–5 százalékponttal, két év alatt 28,2 százalékról 18,3 százalékra mérséklődött. A magyarországihoz hasonló mértékű lengyel infláció valamivel gyorsabban csökkent, az 1995. évi 27,8 százalékról 1997-ben

14,9 százalékra. A nyugat-európai országokban a miénknél sokkal kisebb az áremelkedés és az is fokozatosan mérséklődik. Az Európai Unió átlagában az 1995. évi 3,0 százalékos fogyasztóiár-emelkedés a következő évben 2,4 százalékra, majd 1997-ben 1,7 százalékra csökkent. A Közép-Európai Szabadkereskedelmi Társulás (CEFTA) országai közül Csehországban, Szlovéniában és Szlovákiában az utóbbi években 10 százalék alatti és mérsékeltlen csökkenő az évenkénti infláció. Ezzel szemben Romániában az 1995–1996-ban magas, 32–39 százalékos áremelkedést 1997-ben erőteljes gyorsulás követte, az átlagos árszínvonal egy év alatt több mint kétszeresére emelkedett.

Magyarországon a fogyasztói árak emelkedése a hét árucsoport közül ötben mind 1997-ben, mind az utóbbi három év alatt együttesen meglehetősen egyenletes volt. Az 1997. évi árszínvonal összességében az előző évet 18,3 százalékkal, az 1994. évet 87 százalékkal haladta meg. Az említett árucsoportok egy év (1997) alatti emelkedése 16-19 százalék közötti, hároméves növekedése 80-90 százalék közötti volt. A fennmaradó két árucsoport árai mind hosszabb, mind rövidebb távon az átlagosnál jóval nagyobb, illetve kisebb mértékben emelkedtek. Az igen gyors ütemben dráguló háztartási energia ára 1997-ben 29,9 százalékkal, az utolsó három év alatt 2,6-szeresére nőtt. Legkevésbé a tartós fogyasztási cikkek árai emelkedtek: egy év alatt 8,5 százalékkal, három év alatt 60 százalékkal.

16. ábra. A fogyasztói árak növekedése az előző évhez képest

A régiók helyzete

Az ország egyes területeinek fejlettségi színvonalát illetően – részben a történeti múltból, részben az utóbbi évek eltérő folyamataiból adódóan – jelentős különbségek alakultak ki. A bruttó hazai termék adatai mind a termelés tömegéből való részesedést, mind az egy főre jutó értéket tekintve komplexen fejezik ki az ország egyes területei, régiói és megyéi fejlettségében és teljesítményében megmutatkozó különbségeket.

8. tábla

A bruttó hazai termék (GDP) régióként, 1996

Régió	Részesezés a		Az egy lakosra jutó bruttó hazai termék	
	népességből	bruttó hazai termékből	1000 forint	az országos átlag százalékában
	százalék			
Közép-Magyarország	28,3	41,8	991	147,5
Közép-Dunántúl	11,0	10,0	613	91,2
Nyugat-Dunántúl	9,8	10,2	703	104,6
Dél-Dunántúl	9,7	7,8	534	79,5
Észak-Magyarország	12,7	8,7	461	68,6
Észak-Alföld	15,1	10,6	472	70,2
Dél-Alföld	13,4	10,9	545	81,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>672</i>	<i>100,0</i>

Az ipar területi eloszlása jelzi, hogy a problémák gyökere elsősorban nem az ipar aránytalan területi elhelyezkedésében, hanem ágazati, alágazati szerkezetében és minőségében van.

Észak-Magyarország a bányászat több mint kétötödén kívül 24 százalékkal részeseedik a kohászat, fémfeldolgozás alágazatból is, és ez itt a válságból évek óta kilábalni nem tudó ipart jelent, szemben az eredményes és jól működő dunaújvárosi kohászati rekonstrukcióval. A progresszív gépipar a centrumterületen, valamint Közép- és Nyugat-Dunántúlon vezető alágazat, Észak-Magyarországon és a két alföldi régióban az iparstruktúra élén válságágazat vagy stagnáló ágazat áll.

A gazdasági fejlettségben és adottságokban meglévő különbségek természetesen megjelennek a gazdasági aktivitás mértékét, a munkanélküliséget, az elérhető kereseteket jelző adatokban.

9. tábla

A régiók néhány munkaügyi mutatója 1997-ben

Régió	Alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete		A 15–74 éves népességből gazdaságilag aktív (százalék)	Munkanélküliségi ráta (százalék)
	forint	az országos százalékában		
Közép-Magyarország	72 300	121,8	54,1	6,9
Közép-Dunántúl	57 000	96,0	52,2	8,1
Nyugat-Dunántúl	52 800	88,9	56,2	6,1
Dél-Dunántúl	50 600	85,2	48,9	10,0
Észak-Magyarország	50 400	84,9	46,8	14,0
Észak-Alföld	46 700	78,7	45,7	12,0
Dél-Alföld	48 600	81,8	50,9	7,3
<i>Összesen</i>	<i>59 300</i>	<i>100,0</i>	<i>51,0</i>	<i>8,8</i>

Az észak-magyarországi régióban még mindig igen magas, 14 százalékos volt a munkanélküliségi ráta, elsősorban Borsod-Abaúj-Zemplén megye miatt, de a régió másik két megyéjében is 10 százalék felett volt. A legkedvezőbb a helyzet Nyugat-Dunántúlon 6,1

százalékos rátával, ezen belül Vas megyében a 4 százalékot alig meghaladó ráta a megyék között a legalacsonyabb.

10. tábla

A régiók néhány ellátottsági jelzőszáma 1996-ban

Régió	Az ezer lakosra jutó			A közüzemi víz-hálózatba	A közüzemi szennyvízcsatorna-hálózatba
	személygépkocsi	távbeszélő-fővonal	épített lakás 1997-ben	bekapcsolt lakások aránya (százalék)	
Közép-Magyarország	278	375	2,8	93,3	68,7
Közép-Dunántúl	214	212	2,1	94,0	45,4
Nyugat-Dunántúl	231	262	3,0	95,2	45,6
Dél-Dunántúl	220	245	2,5	91,9	40,2
Észak-Magyarország	175	215	2,5	83,6	34,5
Észak-Alföld	170	183	4,1	87,8	27,4
Dél-Alföld	211	201	1,9	86,3	25,2
<i>Összesen</i>	223	261	2,8	90,5	44,9

A területi különbségek mérséklésére irányuló törekvés jelenik meg a területfejlesztési, illetve településfejlesztési támogatások rendszerében. Ennek keretében – az Országgyűlés határozatában megállapított kritériumok alapján – a meghatározott kistérségek, illetve települések az erre a célra szolgáló alapokból fejlesztési támogatásokat kaphatnak. A kedvezményezett kistérségek 1997-ben összesen 13 milliárd 200 millió forint támogatás elnyerésére pályázhattak a megyei területfejlesztési tanácsoknál, ezen felül a kedvezményezett körbe sorolt települések további 2,67 milliárd forintot kaptak. A kedvezményezett – vagyis kiemelt támogatásra szoruló – kistérségek aránya az ország régiói között széles skálán szóródik: a Budapest nélkül számított közép-magyarországi régió 14 kistérsége közül 1, a dél-alföldi régió 23 kistérsége közül 20 kedvezményezett.

TÁRGYSZÓ: Társadalmi-gazdasági helyzet.

HOZZÁSZÓLÁS AZ ÚJ MAGYAR AGRÁRPOLITIKA ELŐZMÉNYEI ÉS JELLEMZŐI C. TANULMÁNYHOZ

DR. MAYER LÁSZLÓ

A *Statistikai Szemle* 1997. évi 3. és 4–5. számában megjelent dolgozat igen alaposan elemzi az új agrárpolitikát és létrehozó feltételeit.¹ A tanulmány érdeme a történeti és világgazdasági megközelítés. Sokrétűen idéz konkrét véleményeket, helyesen ismeri fel, hogy a rendszerváltozás körüli időszakban új agrárpolitika vált szükségessé, de nem feltétlenül a régebbi szervezeti forma (termelőszövetkezetek, állami gazdaságok) teljes felszámolásával. A szocialista időszakban a szövetkezetek és az állami gazdaságok olyan nagyméretű gazdaságok voltak, amelyek az egyetemes agrárfejlődés hordozói lehettek. Hozzászólásomban két kérdéshez szeretnék néhány adalékkal hozzájárulni. Az egyik a szerző azon állításával kapcsolatos, hogy a „...világon a családi gazdaságok vannak többségben” a másik pedig azzal, hogy „...a szövetkezetek és állami gazdaságok életképtelenek”. Ezek nem *Benet Iván* állításai, hanem mint vitatható megállapításokat említi, ehhez kívánok néhány megjegyzést tenni.

A családi gazdaságok kérdése

A rendszerváltozást követő új agrárpolitika a családi kis gazdaságok előnyben részesítését azzal indokolta, hogy a „világon a családi gazdaságok vannak többségben”. vizsgáljuk meg ezt a kérdést néhány főbb ország esetében. Módszertanilag nem helytálló a családi gazdaságoknak pusztán statikus arányát tekinteni, meg kell nézni földterületük nagyságát és főleg a mezőgazdasági termelési értékben játszott szerepüket, arányukat, valamint történelmi fejlődési tendenciájukat is. Erre nézzünk meg néhány példát.

Az *Egyesült Államok* mezőgazdaságában is három fő farmtípus létezik: családi, társas (partnership) és vállalati (corporation). A családi farmok az összes farmok számának 86,9 százalékát teszik ki, az eladott mezőgazdasági termék értékének pedig csak 56,3 százalékát. Ezekből az arányokból a nem családi farmok nagyobb hatékonyságára lehet következtetni. Az *International Herald Tribune* 1997. október 5-i számában megjelent: „America’s farms keep getting bigger and fewer” című cikk, egyfajta gazdasági darwinizmusról beszél, ugyanis az Egyesült Államokban 1935-ben 6,8 millió farm volt 1996-

¹ A rendszerváltozás e sokakat érdeklő kérdéséhez a *Statistikai Szemle* hasábjain is több észrevétel hangzott el. A sort *Benet Iván* az 1995. évi 3. számban nyitotta meg, amely az 1995. évi 11. számban hét írásos hozzászólással folytatódott. Az itt hivatkozott *Benet*-tanulmányt pedig újabb hozzászólás (1997. évi 7. sz.) követte. (*Szerk.*)

ban pedig már csak 2,2 millió, tehát évente közel 100 ezer farm szűnt meg. A földtulajdon koncentrációját az információ az egyre fejlettebb technika alkalmazásával hozza kapcsolatba.

A farmok számának, művelt területének és bruttó értékesítésének megoszlása 1993-ban az Egyesült Államokban

Megnevezés	Kevesebb mint 20,0 (átlag 5,16)	20,0–39,9 (átlag 8,23)	40,0–99,9 (átlag 67,18)	100,0–249,9 (átlag 159,53)	250–499,9 (átlag 351,31)	500,0 vagy több (átlag 1333,09)
	ezer dollár áru értékesítésű farmok aránya (százalék)					
Farmok száma	59	11	14	11	4	2
Művelt terület	18	9	22	25	14	13
Bruttó értékesítés	4	4	12	24	17	39

Forrás: Internet: <http://www.usda.gov/faxbook/contents.htm>. Az Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma 1993. évi mezőgazdasági adata.

A farmok 70 százalékának évi eladási forgalma 40 ezer dollár alatti, de ezek az összes mezőgazdasági árueladásoknak mindössze 10 százalékát adják. Az egy farmra eső évi eladási értékük csak 5164 dollár. Ez az összeg alig több, mint az átlagos amerikai havi bér 3-4-szerese. Ez jelzi, hogy ők nem tudnak csak mezőgazdaságból megélni, azaz részidejű farmerek. A másik pólus a 0,5 millió dollárnál többet értékesítők, a farmok mindössze 2 százalékát teszik ki, de az összes árueladás 40 százalékát adják. Mindezekből le kell vonni azt a következtetést, hogy nem elég pusztán a családi farmok (kis farmok) számát, azok arányát figyelembe venni.

Angliában a *The Times* 1991. január 7-i számában megjelent cikk szerint, melynek alcíme „Big is beautiful” (A nagy szép), az angol mezőgazdaságban 1950-ben még 500 ezer farm volt, de számuk 1984-re 220 ezerre csökkent. Ezekből 116 ezer nagy farm (96 hektár feletti) adja a mezőgazdasági termelési érték 90 százalékát. Még nagyobb a centralizáció az angol gabonatermelésben, a farmok egynegyede termelte meg a gabona háromnegyed részét. 1990-ben 6000 főfoglalkozású farmer hagyott fel a termeléssel, ez kétszerese az előző tíz év átlagának.

Ugyancsak a *The Times*-ban, egy 1994. augusztus 22-i számában megjelent cikkben az olvasható, hogy egy 108 hektáron gazdálkodó farmer évi 7000 font állami támogatást kap ugyan, de gyermekei mégsem folytatják a mezőgazdasági munkát. A független kis farmereket a cikk, „veszélyeztetett fajnak” (endangered species) nevezi, és szembeállítja a családi farmokkal a nagy farmokat. „Minél nagyobb a birtok, annál nagyobb az EU támogatása. Az angol mezőgazdaságnak adott 2,2 milliárd font négyötöde a farmerek egyötödéhez kerül, a legnagyobbakhoz és a leggazdagabbakhoz.” Vagyis a családi farmok (kis farmok) támogatásának hangoztatása mellett valójában főleg a nagy farmokat támogatják.

A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasági minisztériumának az 1988/89-es mezőgazdasági évről szóló, a Financial Timesban közzétett jelentése a következő fontos információkat tartalmazza: 1989-ben 650 ezer farm volt, és ezek száma évente 14-15 ezerrel, azaz körülbelül 2,5 százalékkal csökken. A jelentés hozzáteszi, hogy „...nem elég gyors a csökkenés ahhoz, hogy jelentős strukturális változást hozzon létre”. Tehát a

kis farmok még gyorsabb megszűnését tartják kívánatosnak. A jelentés a német farmokat három kategóriába sorolja aszerint, hogy a farm bevétele milyen arányban származik a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági tevékenységből.

Az első kategóriába azok a farmok kerültek, amelyeknek jövedelme több mint 90 százalékban mezőgazdaságból ered. Ezek a teljes idejű (full time) farmerek. 1989-ben 319 ezer ilyen farm volt, átlagos területük 29 hektár. Számuk évi 2,5 százalékkal csökken. Farmonként évi 14 ezer márka támogatást kapnak.

A második kategóriába tartozók jövedelmének 50–90 százaléka származik a mezőgazdaságból. 1989-ben 58 500 ilyen farm volt, átlagterületük 17,5 hektár. Számuk évente 4,5 százalékkal csökken.

A harmadik kategóriába tartozó farmerek jövedelmének kevesebb mint 50 százaléka származik a mezőgazdaságból. Ők a részidejű (part time) farmerek, számuk 1989-ben 272 ezer volt. Átlagos területük 5,7 hektár, és évi 2 százalékkal csökken e farmok száma. Az összes farmnak tehát közel fele teljes és fele részidejű farm. Az összes megszűnési arány évi 2,5 százalék, de a részidejű farmerek esetében ez kisebb, 2 százalék, ugyanis ők nem elsősorban mezőgazdaságból élnek.

Ezek az adatok közel 10 évvel ezelőttiek, de kategoriánkénti számuk alakulása kikövetkeztethető az évi százalékos csökkenésekből. Ezek szerint Németországban kis családi farmok ma is léteznek, sőt az egészen kicsik (5,7 hektár) közel felét teszik ki az összes farmnak, de ezek jövedelme döntően nem a mezőgazdaságból származik.

Franciaországban a farmok száma és átlagterületük a következőképpen alakult: 1973-ban 1 millió 60 ezer farm volt és átlagterületük 25 hektár; 1995-ben már csak 750 ezer farm volt és átlagterületük 37 hektár. A farmok száma tehát 12 év alatt közel 300 ezerrel, azaz évi 25 ezerrel csökkent. A farmok közül az 1-5 hektár közöttiek száma stabil (mert nem elsősorban mezőgazdaságból élnek) az 5-20 hektár közötti farmok száma viszont felére csökkent, a 100 hektárnál nagyobb farmok száma pedig nőtt. Németországhoz hasonlóan Franciaországban is közel azonos mértékben, az összes farm 40 százaléka részidőben gazdálkodik. Növekszik viszont a mezőgazdasági társas gazdálkodás, évi 2-3 ezerrel. 1995-ben számuk 43, 7 ezer volt 88 hektáros átlagterülettel.²

Japánban „a második világháborút követő amerikai megszállás alatt az Egyesült Államok olyan földreformot támogatott, amely újra elosztotta a földet, hogy igazságosabb társadalmat, de ezzel egyidejűleg kevésbé hatékony agrárszektort hozzon létre. Az átlagos farmméret Japánban 1,3 hektár. A legtöbb farmer részidejű.³ A mezőgazdaság alacsony hatékonysága megnyilvánul a magas élelmiszerárakban. Az átlagos rizstermelő farm mérete 0,6 hektár (1991-ben), és 10 kilogramm fényezett rizs ára 4639 jen, ugyanakkor az Egyesült Államokban az átlagos rizstermelő farm mérete 94 hektár, a 10 kilogramm fényezett rizs ára 800 jen.⁴

Dél-Koreában is földreformot hajtottak végre a második világháború után, felosztották a nagybirtokokat, és törvényileg 3 hektárban szabták meg a farmok felső határát. A rizstermelő farmok átlagos mérete 1 hektár alatt van. Dél-Koreában a rizs 5-6-szor drágább, mint a világpiacon. Mind a belső gazdasági problémák, mind az Egyesült Államok és a Világkereskedelmi Szervezet (World Trade Organization – WTO) nyomása arra

² Pálovics Béláné dr. : Koncentrációs irányzatok a francia mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*. 1997. évi 4. sz. 1. old.

³ Japanese family farm: A way of life in crisis. *International Herald Tribune*. 1996. július 16. 1–4. old.

⁴ *Nikkei Weekly*. 1991. június 8.

kényszeríti az országot, hogy átszervezze a mezőgazdaságot. A közelmúltban törvényt hoztak, hogy 100 hektáros vállalati (corporate) farmokat hozhatnak létre. „Ez az első lépés – írja a *Korea Newsreview* –, hogy átalakítsuk a mezőgazdaságot, amely jelenleg kis, családi farmokból áll.” Tehát ebben az országban a családi farm nem a jövőt, hanem a múltat jelenti. Japán és Dél-Korea példája is azt mutatja, hogy nemcsak a családi farmok arányát, hanem a világgiazi árhoz viszonyított termelési költségarányokat is figyelembe kell venni.

A szövetkezetek és az állami gazdaságok életképességéről

Az életképesség döntő feltétele a hatékonyság, vagyis az, hogy mekkora ráfordítással termelik a termékeket. A nyugat-európai családi farmok életképesek; ezt a magas védőár és az állami támogatás biztosítja. Miért jelentős mégis a farmcentralizáció?

A hatékonyságra – életképességre – az exporttámogatások mértékéből következtethetünk, mert annak a világgiazi ár és a hazai termelési költség különbségét kell fedezni. A búza világgiazi ára 1990-ben 100 dollár körül volt. A *Wall Street Journal* értesülése szerint az Egyesült Államokban tonnánként 50 dollárral, Franciaországban pedig 150 dollárral támogatják az exportot, a *Világgazdaság* ausztriai információja pedig 220 dolláros támogatást említ. Ezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy a búza tonnánkénti termelési költsége az Egyesült Államokban 150, Franciaországban 250, Ausztriában 320 dollár. Magyarországon ugyanakkor az 1990. évi 6000 forintos árral és 60 forintos dollárral számolva 100 dollár, tehát mintegy 40, illetve 30 százaléka a franciaországinak, illetve az ausztrianak. Mind a nemzetközi statisztikai adatok, mind pedig a hazánkba látogató turisták tanúsíthatják, hogy 1990 előtt az élelmiszerárak Magyarországon sokkal alacsonyabbak voltak, mint Nyugat-Európában, és ezt tapasztalták a külföldön járt magyar turisták is. Mindezek a tények azt mutatják, hogy a magyar mezőgazdaság életképes, sőt sok esetben életkévesebb volt, mint a nyugatiak. Felvetődik a kérdés, ha a kis családi farmok háttérbe szorulása világtendencia, és a magyar mezőgazdaság minden nehézség ellenére életképes volt, akkor miért kellett a szövetkezeteket és az állami gazdaságokat szétarabolni, privatizálni. A választ megtaláljuk *Körösi Imre* képviselő véleményében, aki egy interjúban a következőket mondta: „Azért volt és van káosz, mert a tulajdonviszonyokat és szervezeti egységeket ideológiai alapon bontottuk fel. A gazdaságot nem lett volna szabad megideologizálni.”⁵

A nagyüzemek és a kis farmok viszonyára mutat az *International Herald Tribune* 1996. július 16-i számának egyik cikke: „Az Egyesült Államok kormányának ösztönzésére az Exim Bank kedvező hitelt nyújt 600 darab John Deere kombájn vásárlására Ukrajnának, ott azonban ezeket 187 ezer dolláros áron nyilván csak a kolhozok és a szövetkezetek tudják megvásárolni.” A cikk írója meg is jegyzi, hogy az exportőr cég és az Egyesült Államok gazdasági érdeke ütközik Ukrajna hivatalos privatizálási politikájával. Az *International Herald Tribune* 1997. április 2-iki számában (5.old.) az oroszországi mezőgazdasági nagyüzemek privatizálásáról pedig ezt olvashatjuk: „A mezőgazdasági reform leglátványosabb eredménye, hogy létrehozta a falusi szegények olyan alsó osztályát (rural underclass), amelynek tagjai kötve vannak a földhöz, mert nincs pénzük azt el-

⁵ *Népszabadság*. 1995. augusztus 30.

hagyni, és ugyanúgy igen kevés reményük van a szabadságra és a jólétre, mint az egy évszázaddal korábban jobbágy ősöknek volt”. A cikk hozzáteszi, hogy a mezőgazdasági földek 95 százalékát még nem privatizálták.

*

Összegezve: az agrár-világ gazdaság a forrongás, a felgyorsuló átalakulás korszakában van. A gyors technikai fejlődés gyorsítja a farmcentralizációt is. A kisebb családi farmok – bár számuk egyelőre nagy – egyre inkább veszítenek a nagyobb gazdaságokkal, a vállalatokkal és a társas gazdaságokkal folytatott versenyben. Mindezeknek politikai, világpolitikai vonatkozásai is vannak; országok, pártok politikája kapcsolódhat a világméretű farmkoncentrációs tendenciákhoz. Különösen a rendszerváltó országokban kerülnek az agrárkérdések a politikai csatározások középpontjába.

A XXXV. STATISZTIKATÖRTÉNETI VÁNDORULÉS
SZEKSZÁRDON

A Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya 1998. május 7. és 8. között tartotta jubileuminak tekinthető, XXXV. Vándorulését Szekszárdon.

A tudományos tanácskozás nyitoulésán *dr. Herman Sándor*, a Magyar Statisztikai Társaság alelnöke, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem (JPTE) tanszékvezetője köszöntötte a résztvevőket. Az első előadó *Kocsis Imre Antal*, a vendéglátó város, Szekszárd polgármestere volt. Röviden és színesen mutatta be a megyeszékhely kulturális és gazdasági életének múltját és jelenét, felkeltve ezzel a vendégek érdeklődését az ország legkisebb megyeszékhelye iránt.

A bevezető előadáshoz illeszkedve, mintegy annak egy részét kibővítve hangzott el *Grábics Ágnes*, a KSH Tolna Megyei Igazgatóság igazgatójának és *Fritz János*, az Igazgatóság munkatársának előadása a szekszárdi borvidékről. A hallgatók átfogó képet kaptak a borvidék történetéről a római kortól egészen napjainkig. A kedvező természetföldrajzi adottságokkal rendelkező vidéken a szőlőtermesztés valószínűleg Probus császár idejében honosodott meg, s az I. Béla által 1061-ben alapított Benedek-rendi apátság szerzetesei monostorukat a vidék gazdasági iskolájává tették. A török hódoltság után jelent meg a vidéken a Kadarka szőlő, mely mindmáig jellegzetes fajtája e tájnak, szakértők szerint ize itt válik a legharmonikusabbá. A XIX. században a szekszárdi bor ismertté válik német nyelvterületen is, nem utolsósorban Liszt Ferencnek köszönhetően, aki néhány-szor hosszabb időt töltött a városban.

A század végi filoxerajárvány miatt megtorpant a fejlődés, de az ezt követő rekonstrukció eredményeként újból megindult a borvidék fejlődése.

Az első világháborút követően az értékesítési gondok, a második után pedig a nagy adó- és beszállítási kényszer tette próbára a borvidéket. Ez utóbbi a 60-as évek elején kikényszerítette a borvidék nagyüzemi keretek közötti rekonstrukcióját.

A rendszerváltozással a 90-es évek elején egy szétaprózott birtokstruktúra jött létre. Az új helyzet új típusú gazdálkodási módot követel, hogy a borvidék visszaszerezze régi hírnevét.

Az első munkaülés, melynek elnöke *dr. Balogh Miklós*, a Magyar Statisztikai Társaság alelnöke, a KSH elnökhelyettese volt, a statisztika közép- és felsőfokú oktatásával, annak történeti áttekintésével foglalkozott.

Első előadóként *dr. Tóth András* középiskolai tanár, a Nemzeti Szakképzési Intézet vezető tanácsadója tekintette át az elmúlt 40 év változásait a középiskolai statisztikaoktatásban. Önálló tantárgyként az 1951/1952-es tanévtől szerepelt a statisztika a közgazdasági középiskolákban, majd az 1952. évi 10. tv. alapján létrejöttek a szakosított közgazdasági technikumok, s a statisztika mint önálló tagozat is megjelent. Az 1965-ös 24. tv. alapján általánossá váltak a közgazdasági szakközépiskolák, ahol általános és szakstatisztikát is oktattak.

A statisztika felsőfokú oktatásáról *dr. Herman Sándor* számolt be előadásában, melyben elsősorban tanszéktörténeti feldolgozásokra hagyatkozva, az elmúlt 40 évből elevenített fel jó néhány emléket. Hallhattunk a statisztikusok számára ismerős nagy egyéniségekről, oktatókról, akiknek tevékenysége meghatározta sok jelenlévő munkásságát, szakmaszeretét. A hallgatóság megtudhatta azt is, hogy jelenleg mintegy 45-50 helyen folyik a felsőfokú statisztikaoktatás. Statisztikai ismereteket oktatnak főként, más tárgyak keretében statisztika néven, de oktatnak más néven is nyilvánvalóan statisztikai ismereteket, például a gazdaságmatematika, az informatika, a minőségellenőrzés területén.

Előadásában utalt arra, hogy a tanszéktörténeti feldolgozásokat szorgalmazni kell, s ezeket a nyilvánosság számára is hozzáférhetővé kell tenni. A statisztikát oktatók felelőssége, hogy a statisztika oktatásáról, annak történetéről minél több információ álljon rendelkezésre. E gondolatok után előadását

anekdotikus hangnemben folytatta, mely osztatlan sikert aratott. Mindenki bizonyosságot szerezhettek arról, hogy a statisztikának olykor megmutatkozik a derűs oldala is.

A munkaülés harmadik előadója, *dr. Halkovics László* kandidátus, az Országos Anyag- és Árhivatal nyugalmazott osztályvezetője az 1945 előtti magyar ipari szakoktatással és annak statisztikájával foglalkozott. Az előadás kitért a magyar ipari oktatás megteremtésére a kiegyezés előtti időkben, majd részletesen foglalkozott az 1867 és 1900 közötti szakoktatás rendszerével. A hallgatóság képet kapott a századforduló utáni ipari szakoktatási rendszerről és annak fontosabb változásairól, továbbá ezen időszak statisztikai adatgyűjtési és közlési rendszeréről.

A délutáni munkaülés elnöke *dr. Faragó Tamás* kandidátus, a Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztályának elnöke, a KSH Népeségstudományi Kutató Intézet igazgatója volt. Az első részben két külföldi előadó tartott előadást.

Először *Irena Oresnik*, a Szlovén Statisztikai Hivatal főosztályvezetője szólt a szlovén statisztikai szolgálat történetéről, kiemelve a mezőgazdasági statisztikát, ezen belül az új földkataszter felállításának munkálatait. A történeti áttekintés után napiaink szlovén agrárstatisztikájának lehetőségeiről és eredményeiről kaphattak képet a konferencia résztvevői.

Ezután *Prof. dr. Eckart Elsner*, a Berlini Tartományi Statisztikai Hivatal igazgatóhelyettese ismertette a Németország újraegyesítése utáni egységes statisztikai rendszer kialakításának problémáit.

Dr. Soós Lőrinc, a Magyar Statisztikai Társaság Számvizsgáló Bizottságának elnöke, a KSH főosztályvezetője előadásában párhuzamot vont a hazai statisztikai szolgálat múlt század utolsó harmadában történt kialakítása és az 1990-es években zajló nagyméretű átalakítás hasonló vonásai között. Az akkori feladatok, dilemmák a mai statisztikusok számára is tanulsággal szolgálhatnak. Keleti Károly és munkatársai tevékenységének jelentős része irányult a hivatal hazai elfogadtatására, a szervezet önállóság megteremtésére, az adatszolgáltatás kötelezettségének bevezetésére. Az adatszolgáltatás törvényi kötelezettségének elérése után megkezdődött az adatszolgáltatók helyszíni ellenőrzésének megszervezése is. Viszonylag rövid idő alatt sikerült elérni, hogy az időközben önállóvá vált hivatal adatközlései megbízhatóvá váltak, hazai és nemzetközi tekintélye egyre nagyobb lett.

A kiadott programtól eltérően az első nap délutánján hangzott el a „takarékos statisztikus” elődöktől szóló előadás, melynek szerzője *Kalmár Ella*, Budapest Főváros Levéltárának főlevéltárosa volt. Az igen érdekes előadásból megtudhattuk, hogy e

század elejétől majd fél évszázadon át működött egy, a KSH egykori alkalmazottai által létrehozott segélyező, illetve hitelező szervezet. A kereskedelmi társas cégek közé 1909-ben bejegyzett szövetkezet célja volt: „alkalmat nyújtani tagjainak, hogy apró befizetésekkel tőkét gyűjtsenek, s kölcsönt vehessenek fel”. A gyorsan fejlődő szövetkezet működésében törést okozott az első világháború, valamint a huszas évek válsága. A szövetkezet 1929–1947 közötti működéséről csupán az 1929. évi alapszabály és a cégek kötetek bejegyzései tanúskodnak. 1944–1947 között gyakorlatilag szünetelt a szervezet. Az ezután nagy lendülettel újrainduló szövetkezés 1948–1949-ben megtorpant, s öt évvel később a cégjegyzékbe bejegyezték megszűnését.

A vándorülés második napján a harmadik munkaülésen *dr. Novák Zoltán*, a Magyar Statisztikai Társaság Területi Szakosztályának alelnöke, a Baranya Megyei Igazgatóság igazgatója elnökölt.

Elsőként *Gyimesi Kálmán*, a KSH osztályvezetője tartott egy személyes hangvételű előadást *dr. Fazekas Béla*, az agrárgazdaságtan és az agrárstatisztika történetének kiemelkedő tudosa munkásságáról. Tevékenységét a statisztika objektivitásának megőrzése vezérelte, annak ellenére, hogy hivatali pályája kezdetén, az 50-es évek elején ez nagy erőfeszítéseket követelt. Szakmai munkájában kiemelkedő jelentőségű volt a nagyüzemi mezőgazdaság adatgyűjtési rendszerének kialakítása, bevezetése és stabilizálása. A mindennapi munka mellett igényes tudományos tevékenységet is folytatott; több mint 30 éven át meghatározó egyénisége volt a *Statisztikai Szemle* szerkesztőbizottságának is.

A délelőtt második előadását sokan nagy érdeklődéssel várták, hiszen olyan témát ígért a cím – Statisztikusok és a grafológia –, mely ritkán kerül előtérbe statisztikus körökben. *dr. Bercsényi Zoltán*, a KSH Bács-Kiskun Megyei Igazgatóság igazgatójának előadása beváltotta a hozzá fűzött reményeket, és ez érzékelhető volt a hallgatóság hozzászólásai-ból, kérdéseiből is. Keleti Károly és Fényes Elek eredeti kézírásai alapján szakmai munkájukon túl bepillanthattunk e két nagy statisztikus emberi magatartásába is. Az előadásból az is kiderült, hogy a grafológia mint tudomány nem nélkülözi a statisztikai megalapozottságot sem, hiszen bizonyos írásjegyek és tulajdonságok összefüggései a nagy számok törvényszerűségei alapján alakultak ki.

Ezután került sor *Lacza Sándorné*, a Magyar Statisztikai Társaság főtítkára, a KSH főosztályvezetője és *dr. Vukovich Gabriella*, a KSH főosztályvezetője közös előadására, mely Cenzus-csemegék címmel hangzott el. Az előadók a statisztikai szolgálat két klasszikus s egyben legnagyobb múltra visz-

szatekintő adatgyűjtését, a népszámlálásokat és a teljes körű mezőgazdasági összeírásokat állították párhuzamba egymással. Kiindulópontjuk az volt, hogy a két terület kezdetben viszonylag szorosan összefüggött, illetve támaszkodott egymásra, majd később ez a kapcsolat lazult. A magyar hivatalos statisztikai szolgálat megalakulása óta végrehajtott nagy összeírások sajátosságainak rövid ismertetését követően a szerzők a múltbeli tapasztalatok alapján levont, s a jövőben hasznosítható következtetéseket tettek.

A negyedik munkaülés elnöke *dr. Marton Ádám* kandidátus, a KSH osztályvezetője volt.

Az első előadást *Holka László*, a KSH sajtóreferense tartotta, Idősorok térben és időben címmel. Az elmúlt másfél évszázad során más utat jártak be a természettudományos időszori elemzések és más a gazdasági és társadalmi adatok értelmezése. Az előadó szerint az időbeli számsorok tanulmányozása a ciklusok, periódusok fogalmainak használata révén a törvényszerűségek problémáit is felveti, miként azt a dilemmát is, hogy milyen mértékben tekinthetők homogéneknek az egyes jelenségeket tükröző idősorok, mígféle korlátokba ütközhet elemzésük.

Ezután a statisztikatörténeti vándorülések már ismert szlovák előadója, *dr. Beata Stehlikova* kandidátus, a Nyitrai Agrártudományi Egyetem tudományos munkatársa vezette be hallgatóságát a matematikai–statisztikai módszerek rejtjelmeibe.

Végül *dr. Joubert Kálmán*, a KSH Népeségügyi Kutató Intézet tudományos munkatársa tartott érdekes előadást a születéskori testtömeg változásáról a múlt század közepe óta. Az elemzés alapját a népmozgalmi adatszolgáltatás keretében a KSH Népesedés- és Egészségügyi Statisztikai főosztályára beérkező születési lapok adatai képezték. A születéskori testtömeg élettani jelentősége az ezer megfelelő súlyú élveszülöttre jutó egy éven aluli meghaltak számával is érzékeltethető.

A rendezvény utolsó hivatalos programja a Szakosztály tisztújítása volt. A Statisztikatörténeti Szakosztály elnökévé ismét *dr. Faragó Tamást*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatóját választották. A Szakosztály titkári teendőit a jövőben *dr. Lakatos Miklós*, a KSH főosztályvezető-helyettese látja el. A vezetőség tagja lett még a tagság szavazata alapján *dr. Joubert Kálmán*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos munkatársa, *Lakatos Mária*, a *Statisztikai Szemle* főszerkesztője és *dr. Vukovich Gabriella* a KSH főosztályvezetője.

Zárszavában *dr. Faragó Tamás* köszönetet mondott a szervezőknek, az előadóknak és a résztvevőknek egyaránt, s bejelentette, hogy a következő vándorülés 1999. tavaszán, Nyíregyházán lesz.

Grábics Ágnes

MAGYAR SZAKIRODALOM

DR. DOBAY PÉTER:

VÁLLALATI INFORMÁCIOMENEDZSMENT

Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 1997. 311 old.

Az 1997. évi felsőoktatási tankönyvpályázat egyik díjnyertese *Dobay Péter* új könyve volt. A szerző a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Karának docense, aki azon a területen dolgozik, amelyet a vállalati gazdálkodás és az informatikai módszerek találkozása jellemez.

A kötet a közhelyek felidézésével indul: „Az információ a negyedik erőforrás.” „Az információ vállalati versenyelőny.” „A tudás hatalom.” „Az információ sokba kerül.” A Bevezetésben a szerző felteszi a kérdést, vajon ezen túl mit tudunk arról, mi történik egy cég információs vagyonával, mibe kerültek a rendszerek, mennyit érnek informatikus szakembereink, tudjuk-e azt, mire van szükségünk, s miért fizetünk azokért, amikre nincs szükségünk? Mindennap tapasztaljuk: menedzsereink csak kapkodják a fejüket, amikor a „szakértő” kijelenti: ki

kell dobni minden szoftvert, fel kell tuningolni a hardvert, és természetesen mindez jókora összegbe fog kerülni, nem beszélve a zűrzavar áráról. Mindenképpen a vezető csak azt szeretné tudni, hogy hol van az információ, hogyan juthat hozzá, mennyibe kerül, s mennyit ér, ha megszerzi azt.

A kötet tehát azt a rést igyekszik kitölteni, amely az aktív menedzserek mindennap bizonyítandó „szaktudása” és „az informatikai tudatosság” között van. Nem az informatikai írástudásról van már szó: azt a mai hűszévesek magukba szívták az iskolában, a harmincasok verejtékezve megtanulták, a többieknek pedig el kell viselniük, hogy ők ebből már jórészt kimaradnak. Nem is arról, hogy itt van egy csomó informatikai ismeret, tessék megtanulni. Ilyesmi nincs ebben a könyvben. Van viszont rendszerezés, tanácsadás, szervezési eljárás, megfontolásra érdemes gondolatmenet arról, hogyan kell informatikusokkal csapatban dolgozni, hogyan kell ezt az eszközrendszer gazdasági eszközökkel kézben tartani és kiaknázni, hogyan kell azt a bizonyos „információs vagyont” menedzselni.

A szerző az első oldaltól az utolsóig bombázza az olvasót: „Ez nem az, amire azt mondhatnád, hogy nincsen hozzá közöd. Az információ hajtóerő, a versenyképesség fontos tényezője, s ha ma nem törődsz vele, holnapra megbánod, hiányozni fog, s nem jó, ha erre mások fognak figyelmeztetni.”

A Bevezetésben és az 1. fejezetben nagy ívben rajzolja fel, mi várható, definíciókat elemez, információs köröket vázol, döntési pontokat vizsgál. Három olyan „hűző tényezőt” emel ki a mai vállalati gyakorlatból, amelyeknek biztos informatikai támogatásra van szükségük: a cég termékeit, a piaci szükségletek megismerését és a technológiakövetést. Mindhárom sarkalatos kérdés, s kevésbé vitatható az informatika jelentősége e területeken a versenyképességben. Ha ezekre figyelünk, nem fogunk a „cseréljük ki a hardvert” szokásos hibájába esni. Újszerű az információs jellemzők tárgyalása, a vállalati hasznosság értelmezése is.

A 2. fejezet a problémakör kulcsával, az amerikai szakirodalomban kedvelt „erőforrás” jelleg tárgyalásával foglalkozik, s áttekinti a vállalati információmenedzselés lehetséges célterületeit. Szemléletes azoknak a szerepeknek, funkcióknak a kategorizálása, amelyeket az informatika a vállalatok életében vállalhat. A szerző többször visszatér az itt vázolt, a szervezetek információérzékenységét bemutató táblázatra. Mint statisztikával, prognosztikával foglalkozó embernek, furcsa volt olvasnom, hogy valószínűleg nem tudjuk, mit ér számunkra az informatika országos szinten. A szerző több helyen említi, hogy világos képre lenne szükség arról, mit is csinálnak a „tudásmunkások”, hányan vannak, mennyit keresnek. Tudnunk kellene, hogy mi fut a számítógépeken, és nem csak azt, hogy mi a márkájuk és hány van belőlük. Becsléseket kellene végezni vállalati szinten az információs vagyronról, módszertan kellene, mérési eljárások, sok-sok adattal alátámasztva. Mindez, úgy tűnik, ígéretes kutatási terület lehetne, hiszen tanulmányozva néhány alapvető statisztikai kaidványt – akár csak a nemzeti össztermék szerkezetének elemzését, vagy a foglalkozásstatisztikát – ember legyen a talpán, aki pontosan tudja, mi húzódik meg a „Híradástechnikai termékek” címszó mögött, vagy mit rejt az „Irodai dolgozó” kategória. Egy idézet a kötetből: „Az amerikai Kereskedelmi Minisztérium 1987-es jelentése szerint az Egyesült Államok GDP-jének 50 százaléka információk termelésével és terjesztésével kapcsolatos tevékenységből ered, s ezek az „információs iparágak” a munkaerő 60 százalékát foglalkoztatják.” A szerző azért hangsúlyozza az adatokkal alátámasztott tisztánlátás szükségességét, mert koncepciójának sarkalatos eleme a stratégiai jelleg hangsúlyozása: az informatikai

rendszer stratégiai szerepe a versenyképességben, a nemzet „információs vagyonának” szerepe egy eljövendő országstratégiában stb.

A 3. fejezet a vezetői információellátást és lehetséges szervezeti megoldásait tárgyalja. Ezt a területet központi jelentőségűnek ítéli a kötet, s lényegében mellőzi a már mintegy 25 éve tárgyalt adatfeldolgozói szint vizsgálatát. A fejezet végén gyakorlati hasznú vezetési koncepciókat mutat be azoknak, akiknek vállalniuk kell informatikai rendszerek beágyazását, vezetését.

A 4. fejezet kulcsfontosságú, s éppen itt támadhat a legtöbb kérdés az olvasóban. A hagyományos mikroökonomiai költségelemzési számítások a szerző szerint nemigen használhatók ezekre a rendszerekre, ugyanakkor a megoldás egyre sürgetőbb, mert valamit mondani kell a felső vezetésnek a beruházások megtérüléséről, az üzemeltetés gazdaságosságáról. Úgy gondolom, ezen a területen sokféle szempontból lehetne még dolgozni, különösen az „Information economics”, az információ-gazdaságtan fogalmainak pontosításán, értelmezésén, hiszen nemcsak a kérdéses technológia fejlődik (gondoljunk a zűrzavaros Internet-alkalmazásokra), hanem a számbavételi, ellenőrzési, elemzési módszertanok is. Az olyan egyszerűbb megoldások, mint például a részletezett Parker–Benson-féle költség-számítási modellen alapuló „szolgáltató iroda”, csak adott fejlődési szinten hatásosak.

Az 5. fejezet szervezési eljárások gyűjteménye, amelyek az informatikai szervezet hatékonyságának növelését célozzák, majd két érdekes alfejezetben részletes tervezési koncepciót kapunk. A szerző úgy látja, a szervezet informatikai érettségi szintjétől függően előbb-utóbb szükség van információmenedzselési stratégiára, amit megfelelően illeszteni kell a vállalati stratégiai tervezés rendszerébe.

A 6. fejezet nyitány; *M. Cronin* lassan már három éve megjelent írása és egy jogi jellegű szakmunka kivételével nemigen született írott anyag a Hálózat üzleti felhasználásáról. E kérdéssel kapcsolatos *Nádudvari Zoltánnak* Az elektronikus kereskedelem és a statisztikai osztályozások (*Statisztikai Szemle*. 1998. évi 1. sz. 21–30. old.) című tanulmánya. A szerző be is vallja: egyszerűen nem lehetett kihagyni ezt a témát, hiszen az Interneten hatalmas zűrzavar uralkodik az információk terjesztése, értékelése, tulajdonlása, kihasználása körül. Ez a fejezet összefoglalás és előremutatás, hiszen a témák felsorolása, rendszerezése, a bőséges problémahalmaz nyomán megkezdődhet az adatbázisok kihasználása vagy akár a meglepő „Információbróker” szakma fejlesztése. A szerző, hűen a kötet címéhez, ismét a menedzseri feladatokra összpontosít, arra a kihívás-

ra, amely egyáltalán nem technikai kérdés. Nem arról van szó, hogy hazai vállalatainknak ne lenne pénzük néhány jó gép, kész adattár vagy hálózati rendszer megvásárlására, üzemeltetésére. Inkább az a probléma, hogy a szervezet nemigen tudja ezek szolgáltatásait kihasználni, a vezetés nem tudja, mit követeljen a beosztottaktól, a gépektől és saját magától. Azaz: a hatékony információkezelés szervezeti, menedzselési s egyre kevésbé technikai, technológiai probléma. Az erőforrásokat az üzleti hatékonyság érdekében kell hasznosítani: ehhez pontosan tudni kell, mi a szándékunk az üzleti területen, s csak azután szabad megkérdezni, hogy mivel segítheti ezt az információs technológia. Ehhez pedig – a szerző szavaival élve – nem elég azt kijelenteni, hogy „Menjünk az Internetre”.

Erénye Dobay könyvének, hogy provokál. Bőségesen szolgál gunyoros lábjegyzetekkel, ironikus példákkal s természetesen – a tankönyvszerkesztésnek megfelelően – fejezetvégi kérdésekkel: gondolkodj, vedd észre a legkisebb dolgot is, attól kezdve, hogy a titkárnő pazarlón bánik a nyomtatóval, egészen odáig, hogy az informatikai részleg felsővezetője nem tud kommunikálni a beosztottaival.

Lassan felnő az a közgazdászmenedzser, melynek tagjai a légkondicionált számításközpontok fehérköpenyes gurujai helyett kisöccsüktől tanulták használni a számítástechnikát az otthoni gépen, majd állandó munkatársul „szerződtek” egy PC-t. Őket már nem könnyű lebeszélni minden vállalati erőforrás kezelésénél az igazi vezetői feladatról (menedzsment), azaz az előzetes tervezésről, a szervezési munka művezetéséről, az ellenőrzésről, az utólagos eredményességi vizsgálatról.

Ha a kötetet tankönyvként vizsgáljuk, feltűnő a kiadó igényessége a szegényes hazai tipográfiai megoldásokhoz, jegyzetszerű kiadványokhoz képest. Tudjuk, milyen nehéz megfizetni egy amerikai stílusú egyetemi tankönyvet, amelyben az alapszöveget szerzői kollektíva növeli háromszorosára esettanulmányokkal, többszintű önellenőrzési feladatsorozatokkal, hivatkozásokkal, tökéletes ábra- és képanyaggal. Amit ebben a kötetben többletnek érzek: a kiemelt definíciókat, az igen sok magyarázó-oktató lábjegyzetet (amelyek segítik áthidalni az informatika hagyományos anglicizmusát is), a szisztematikus „kitekintő” külföldi példákat az első részfejezetek végén, a fantáziadús kérdéssorozatokat a többiben, a színes cikkrészleteket, a sokszor meghökkentő példák bekeretezett sorát a szöveg között és természetesen a gondos szakirodalmi jegyzéket, szójegyzéket, a strukturált felépítést. Ugyanakkor nem egy közismert iskolás anyagról van szó. A kötet igen gazdag olyan példákban, gondolatokban, hivatkozásokban,

amelyeket bizony igen sok, a vállalati informatikai és gazdálkodási rendszerekért felelős vezetőnek érdemes elolvasni, elég csak a gazdasági értékelésről, az informatikai auditálásról, információmenedzselési tervezésről írottakra utalni.

A terjedeleme természetesen korlátozott, s maga a szerző is buzdítja az olvasót a továbbgondolkodásra. Lehet, hogy olyan kutatók fogják folytatni ezeket a témákat, akik ma már otthonosak az informatikai eszközök és rendszerek terminológiájában, s lehet, hogy a gyakorló vállalati vezetőknek kellene problémáikat közzétenni. Csak azt nem mondhatjuk: „Ez engem nem érint, van nekem épp elég bajom az üzlettel”. Ma már nem lehet szervezési, szoftver – vagy éppen hardver – hiányosságokkal takarózni, az információ menedzselése a valódi szükséglet.

A szerző erőteljes gondolatokkal zárja a mintegy 300 oldalas munkáját. Szavait idézve: „...informatikai katedrális» épül, csak az építők még nem tudják, mit is csinálnak. Teszünk bele mindenfélét: padokat, orgonát, színes üvegablakokat, de mit visz be és mit hoz ki onnan a látogató?” A hasonlat csak első pillanatra meghökkentő, azután olvashatunk százezeres informatikai beruházásokról, amelyek nem működnek, kisembereknek kiküldött fizetési felszólításokról, amelyeket senki sem tud megmagyarázni, számítógép nélküli távmunkásokról és az Interneten elkövetett csalásokról, büntettekről.

A szerző az Összefoglalásban megköckéztetja azt a véleményét, hogy az információ menedzselése lesz a következő évtized vállalati-üzleti sikereinek titka. Az információs környezet kézbeartása, a vezetői információk minőségének vizsgálata, gazdaságos kezelésének értékelése, az informatikai tervezés, az informatikai munkaerő menedzselése, az üzlet az Interneten mind egyfajta szemléletmód és gondolkodási technika. Mindezek egy most kialakuló, talán tényleg „információmenedzsmentnek” nevezhető ígéretes kutatási és alkalmazási terület témái. Ráadásul: információ a média is, információ a vállalat társadalmi környezete is, információ a munkaerő szak tudása és kultúrája is. Ezzel remélhetőleg mások tördnek, s mások ismerik fel jelentőségüket, gondozzák jól vagy rosszul folyamataikat.

Ma már nyilvánvaló, hogy az 1980-as évek elejétől lezárult egy két évszázada tartó korszak, a nyersanyagok kora, s ma már nem az egy főre, vagy a GDP ezer dollárjára jutó nyersanyag-felhasználás mutatóival lehet mérni a fejlődést a fejlett világban, hanem az információk feldolgozásának gyorsaságával és terjedelmével, az ex ante információk, tehát a prognózisok felhasználásával a döntéshozatalban és a kockázatok csökkentésében.

Dr. Sipos Béla

STATISZTIKAI HÍRADÓ

SZEMÉLYI HÍREK

Címadományozás. *Dr. Katona Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke tartósan kiemelkedő szakmai tevékenységük elismeréséül, 1998. június 1-jei hatállyal

*Horváth Zsolt*nak, a Fejér Megyei Igazgatóság igazgatóhelyettesének; *Lindnerné dr. Eperjesi Erzsébet*nek, az Életszínvonal- és emberierőforrás-statisztikai főosztály osztályvezetőjének *statisztikai főtanácsadói*;

*Bán Imréné*nek, a Szolgáltatásstatisztikai főosztály főtanácsosának; *Farkas Gizellának*, a Nemzeti számlák főosztály osztályvezetőjének; *Gruber Hedvig*nek, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatóság főtanácsosának; *dr. Herczeg András*nak, az Iparstatisztikai főosztály főtanácsosának; *Komlósy Enikő*nek, az

Iparstatisztikai főosztály osztályvezetőjének; *dr. Pálházy Lászlónak*, a Népszámlálási főosztály szakfőtanácsosának; *Sánta Imréné dr.-nak*, a Nógrád Megyei Igazgatóság osztályvezetőjének; *Szekeres János*nak, a Zala Megyei Igazgatóság osztályvezetőjének; *Vető Istvánnak*, az Adatgyűjtés- és módszertani koordinációs főosztály főtanácsosának; *Vida Judit*nak, a Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság osztályvezetőjének *statisztikai tanácsadói*;

*Káplán György*nek, az Informatikai főosztály főelőadójának *címzetes főmunkatársi*;

*Papp Péterné*nek, az Informatikai főosztály főtanácsosának; *Szabó Ágnes*nek, az Informatikai főosztály főtanácsosának *informatikai tanácsadói* címet adományozott.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

A **CESTAT Statistical Bulletin** szerkesztői értekezletét az ez évi felelős szerkesztő, a Lengyel Statisztikai Főhivatal rendezte 1998. április 15. és 17. között Varsóban. A Bulletin 1998. évi számaiban néhány tartalmi és formai változtatást vezettek be, melyekre Románia csatlakozása miatt volt szükség. Az értekezlet a Bulletinnel kapcsolatos magyar javaslatok és észrevételek többségét elfogadta. Így többek között egyetértettek a Bulletin Interneten való megjelenítésének fontosságával. Az EURO-STAT képviselője hivatkozott arra, hogy a CEFTA-országok vonatkozásában a szervezet New Cronos elnevezésű adatbázisának egyik fő forrása a Bulletin. Az ERUSTAT ezen adatbázis alapján egy kiadvány összeállítására készül (mely a többi, adatbázisban szereplő közép-európai országra is vonatkozna). Az ezzel kapcsolatos munka összehangolása, ellenőrzése, esetleges kiegészítése érdekében számítanak az egyes statisztikai hivatalok együttműködésére.

Az értekezlet elhatározta, hogy az 1999. évi felelős szerkesztő Szlovénia lesz. A magyar Központi Statisztikai Hivatal részéről *Lenotti Sándorné* osz-

tályvezető és *Nagyné Pakula Urszula*, a KSH titkára vett részt az értekezleten.

Fényes Elek Emlékérem adományozása. *Dr. Katona Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke a statisztikai tudomány és gyakorlat területén végzett kiváló teljesítményük elismeréséül Fényes Elek Emlékéremet adományozott

Balogh Mártának, ny. szakközépiskolai igazgatónak; *dr. Domokos Attilának*, a *Statisztikai Szemle* ny. szerkesztőjének;

Györki Ildikónak, az Informatikai főosztály tanácsadójának;

dr. Halkovics Lászlónak, az Adatgyűjtés- és módszertani koordinációs főosztály ny. szakértőjének;

dr. Hanák Péternek, az OMF B IKTA Iroda főosztályvezetőjének;

István Tibornak, a Békés Megyei Igazgatóság igazgatóhelyettesének;

Kotulics Tamásnak, az Iparstatisztikai főosztály főosztályvezetőjének;

dr. Sugár Andrásnak, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem adjunktusának;

Turkovic Barnabásnak, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatóság igazgatójának;

Varga Alajosnének, az Életszínvonal- és emberierőforrás-statisztikai főosztály vezető-helyettesének.

A Magyar Statisztikai Társaság Gazdaságstatisztikai Szakosztálya 1998. május 28-án ülést tartott. A vitaindító előadást Lindnerné dr. Eperjesi Erzsébet, a KSH osztályvezetője tartotta Változás az intézményi munkaügyi statisztikában az EU-ajánlások adaptációja nyomán címmel. Ezt követően dr. Lakatos Judit, a KSH főosztályvezetője Változás a nemzetközi ajánlásokban, kontra hazai igények című és Popper László, a Munkaügyi Minisztérium főosztályvezetője Az érdekegyeztetés adatigénye – Egyéni kereseti felvétel című előadása hangzott el. Az ülés elnöki tisztét dr. Balogh Miklós, a KSH elnök-helyettese látta el. Az előadásokat élénk vita követte.

Dr. Kenessey Zoltán (1929–1998). Elhunyt dr. Kenessey Zoltán, a Nemzetközi Statisztikai Intézet (ISI) Állandó Hivatala (Permanent Office) igazgatója. Szakmai pályafutása a magyar Központi Statisztikai Hivatalban kezdődött az ötvenes évek elején, elsősorban a nemzetközi kapcsolatokért felelős beosztásban járult hozzá a magyar statisztika elismertetéséhez nemzetközi fórumokon. 1959-től 1967-ig a *Statisztikai Szemle* felelős szerkesztője volt. 1967-től az ENSZ-ben töltött be több fontos tisztséget. 1968-ban elhagyta Magyarországot. Kiváló szervezői és szakmai tudásának elismeréseként 1991 decemberétől az ISI Állandó Hivatala igazgatójaként dolgozott mint a nemzetközi statisztikai élet egyik vezető szervező egyénisége. Fáradozásai eredményeként a Nemzetközi Statisztikai Intézet munkája megújult, munkássága nagymértékben elősegítette a fejlett és a fejlődő országok vezető statisztikusainak egymáshoz közeledését. Tudós statisztikusként is jelentős életművet hagyott hátra.

Emlékét kegyelettel őrzi a magyar és a nemzetközi statisztikustársadalom.

Magyarország állattenyésztése 1851–1996-ig címmel statisztikai áttekintés jelent meg, mely az OTKA által támogatott kutatás eredményeit foglalja össze. A kiadvány a milicentenárium alkalmából áttekinti a magyar mezőgazdaság elmúlt száz évét ágazatonként. A középpontban a mezőgazdaság legutóbbi 50 évének történései, gondjai és eredményei állnak, bemutatva az elmúlt 5-6 év hanyatlásának okait és méreteit. A rendelkezésre álló adatok alapján a kötet statisztikai áttekintést nyújt a mezőgazdasági termelés színvonalát alakító egyes tényezők komplex hatásairól.

A kötet összeállítói tisztelettel adóznak a statisztikus elődöknek, akik 1895-ben elkészítették a magyar mezőgazdaság első – elismerésre méltó színvo-

nalú – üzemstatisztikáját, így módon száz év áttekintését téve lehetővé.

(Magyarország állattenyésztése 1851–1996-ig. (Statisztikai áttekintés. Készítették: Laczka Sándorné, Oros Iván, [Schindele Miklós]. Lektorálta dr. Romány Pál. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1998. 101 old.)

Útmutatás a statisztikai modellezés gyakorlathoz címmel a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat – követve azt a hagyományt, hogy a hazai statisztikatudomány jeles képviselőinek műveit bel- és külföldön hozzáférhetővé tegye – megjelentette a nemrég elhunyt *Mundruczó György* egyetemi tanár hátrahagyott munkáját. A kötet a statisztikai modellezés teljes folyamatával, az adatbázis, a modellépítés, a paraméterbecslés, a modell-diagnosztika és a statisztikai inferencia problémakörével foglalkozik. A szerző összefoglalja a modellezés statisztikai alapelveit, az alkalmazott módszertant, és figyelmet szentel a mérőszámok mögött rejlő megfontolásoknak is. A kéziratot dr. Vita László és dr. Kerékgyártó Györgyné rendezte sajtó alá.

(*Mundruczó György*: Útmutatás a statisztikai modellezés gyakorlathoz. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1998. 295 old.)

Területi évkönyv. A közelmúltban korszerűsített tartalommal jelent meg a Területi statisztikai évkönyv – Regional statistical yearbook 1996. A kötet legrészletesebb fejezetei ezúttal nemcsak a megyék adatait tartalmazzák, hanem a tervezési–statisztikai régiókat is. A megyék régiókénti csoportosítása a kötet 18 fejezetén vonul végig. Ez a fejezetsor bemutatja a népesség, népmozgalom, a foglalkoztatottság, a gazdasági szervezetek – ezen belül a működő vállalkozások –, a beruházások helyzetét, az egyes gazdasági ágak eredményeit; az életkörülményeket pedig a lakossági fogyasztás, a lakáshelyzet, az egészségügyi, társadalombiztosítási és szociális ellátás, az oktatás és a kultúra tükrében ismerteti.

A második részben a kistérségi vonzáskörzetek fontosabb adatai és mutatói szerepelnek, a korábbinál bővebb tartalommal. A harmadik rész az ország településhálózatáról ad áttekintést az alapvető társadalmi–gazdasági jellemzők alapján. A fontosabb adatokat különböző településcsoportok, így a települések jogállása, népességnagyság-kategóriák és településegységek szerint is bemutatja az évkönyv. A településhálózattal foglalkozó rész segítséget nyújt a felhasználóknak a települések sokoldalú összehasonlításához, az ellátottságbeli különbségek feltárásához, valamint egy adott település településhálózatban elfoglalt helyének megállapításához.

A kötet függeléké tartalmazza a Településstatisztikai adatbázisrendszer (T-STAR) 1996. évi ál-

lományának mutatókatalógusát. Az évkönyv két-nyelvű: a magyaron kívül angol nyelven is tartalmazza a területi statisztikai adatokat.

(Területi statisztikai évkönyv – Regional statistical yearbook 1996. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1998. 482 old.)

Zsebkönyvek. A közelmúltban megjelent a Magyar statisztikai zsebkönyv 1997, mely ez évben is átfogó tájékoztatást nyújt az előző év társadalmi és gazdasági folyamatainak alakulásáról.

A zsebkönyv első része a társadalmi jelzőszámokat tartalmazza, így a népesség és a foglalkoztatottság alakulásáról, a háztartási jövedelmek és fogyasztás nagyságáról, az egészségügy, a szociális ellátás, valamint az oktatás és a kultúra helyzetéről közöl adatokat.

A kiadvány második része a gazdasági jelzőszámokat mutatja be, így többek között a gazdasági szervezetek alakulását, egyes gazdasági szektorok adatait, valamint a szolgáltatások szférájának teljesítményét. Külön rész foglalkozik a nemzetközileg összehasonlítható adatokkal. A zsebkönyvet módszertani leírás egészíti ki.

(Magyar statisztikai zsebkönyv 1997. Budapest. 1998. XIV+313 old.)

*

A 125 éves Budapest statisztikai zsebkönyve, 1997 képet ad a főváros 1997. évi gazdasági-társadalmi-kulturális életéről. A 125 éves Budapest c. bevezető fejezet a főváros létrejöttének és fejlődésének legfőbb mozzanatait foglalja össze, majd grafikonok és bő táblázatos anyag ismerteti a város életében bekövetkezett változásokat. A zsebkönyvben ezeken kívül a fővárosi önkormányzatok, a budapesti agglomeráció, valamint a megyeszékhelyek adatai, továbbá országos és nemzetközi adatok is helyet

kaptak. A kiadványt angol és német nyelvű tartalomjegyzék, valamint módszertani megjegyzések egészítik ki.

(A 125 éves Budapest statisztikai zsebkönyve, 1997. Központi Statisztikai Hivatal Budapesti és Pest Megyei Igazgatósága. Budapest. 1998. 199 old.)

Demográfiai évkönyv, 1996 – Magyarország népesedése címmel megjelent kiadvány újabb kötete az 1956 óta folyamatosan, évenként megjelenő sorozatnak. Az évkönyv gazdag táblaanyaga hasznos adalékokkal szolgál a népesedés napjainkban különös aktualitással bíró kérdéseinek, valamint a népesség számának, nemek szerinti összetételének, korstruktúrájának, családi állapotának a társadalmi-gazdasági élet számos területére gyakorolt hatásának vizsgálatához.

A kötet részletes tájékoztatást nyújt Magyarországon természetes népmozgalmáról és a lakóhelyváltoztatásokról. A házasságkötések, válások, születések, halálozások és halálokok, továbbá a csecsemőhalandóság alakulásán túl ismerteti a belföldi vándorlások területi és összesített adatait.

Az 1996. évi népesedési helyzetet részletesen bemutató kiadványban megtalálható néhány 1997. évi előzetes adatot tartalmazó és több, nemzetközi összehasonlításra alkalmas tábla is.

Az idősorok általában 1930-tól, helyenként 1910-től adnak visszatekintést, sőt néhány jelenséggel kapcsolatban az 1800-as évekig is visszanyúlnak.

A kötet a nemzetközi vándorlásról is közöl adatokat, az e téren jelentkező információhiány enyhítése céljából. Az ilyen jellegű táblák a tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldiekről nyújtanak információkat.

(Demográfiai évkönyv, 1996 – Magyarország népesedése. (English supplement of the demographic yearbook.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1998. 541 old.)

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

KÖHLER, S. – KOPSCCH, G.:

AZ INFORMÁCIÓSTATISZTIKA NEMZETKÖZI ÖSSZEHAJONLÍTHATÓSÁGA

(Die Bedeutung der internationalen Vergleichbarkeit von Statistiken über die Informationsgesellschaft.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1997. 11. sz. 751–757. p.

Az Európai Unió és az európai gazdasági térség nemzeti statisztikai hivatalainak vezetői 1997. május 29–30-án, Helsinkiben tanácskoztak az információs társadalom és a statisztika kérdésköréről. Finnország, illetve a Német Szövetségi Köztársaság Statisztikai Hivatalának képviselői ez alkalomból első sorban a nemzetközi összehasonlíthatósággal kapcsolatos problémákra hívták fel a figyelmet.

A XXI. század küszöbén az ipari, illetve a szolgáltató társadalom hihetetlen gyorsasággal változik át információs társadalommá. Az új informatikai és hírközlési technikák jelentős átalakító hatása az élet minden területén észlelhető. Teljesen új foglalkozások jelennek meg (mint például az információbróker), sőt a távmunka révén új munkavégzési formák is kialakulnak. Az új média alkalmazása főleg az oktatás, az egészségügy, a környezetvédelem és a közlekedésfejlesztés területén hoz létre gyökeresen új feltételeket.

A hivatalos statisztikai szolgálatok tevékenységét ezek a változások több vonatkozásban is érintik. Elsősorban maguknak is hasznosítaniuk kell az új információs és távközlési technikákat az adatgyűjtések, a feldolgozások és az adatközlések valamennyi fázisában. Emellett – objektív és jó minőségű információk szolgáltatásával – az etalon szerepét kell betölteniük az egyre bővülő, s esetenként szakmai érdekek által is befolyásolt információpiacon. Végül

átfogó képet kell adniuk az információs társadalom által előidézett változásokról a nemzetgazdaság minden területén.

Az összehangolt statisztikai megközelítés szempontjából – a finn szakértők véleménye szerint – első sorban az alábbi öt megfigyelési területet célszerű megkülönböztetni:

- a technikai (technológiai) fejlesztések, különös tekintettel az információtechnika változásaira;
- a gazdasági teljesítmények, mindenekelőtt az új termékek és szolgáltatások számbavétele az informatika és a távközlés területén;
- a munkaerő-piaci hatások (a foglalkozások és a foglalkoztatási formák változásai);
- a tér- és időbeli átalakulások, amelyeket az információáramlás új dimenziói (például távolság-áthidaló lehetőségei) hoznak létre;
- az informatika térhódításának kulturális és társadalmi következményei a mindennapi élet területén.

Az információs társadalom különböző alkalmazási, felhasználási területein ez mindenekelőtt a következő mutatószámokra irányítja a figyelmet:

- az infrastrukturális változások mérőszámai;
- a gazdasági ágazatokban érintett vállalatok, ezek árbevételének és foglalkoztatottainak aránya;
- a termékek szempontjából a gyártás, a belföldi forgalmazás, az import és export, a kutatás–fejlesztés, valamint az áralakulás mutatói;
- a kapcsolódó foglalkozások, képzési és oktatási formák főbb jellemzői;
- az üzleti szférában, a háztartásokban, a kultúra, a szórakoztatás és az egyéb szabadidős tevékenységek keretében igénybe vett információs szolgáltatások.

Az információgazdaság szerkezetének egységes szemléletű vizsgálatához – a finn felfogás szerint – alábbi elhatárolások jelenthetnek közös támpontot:

Megjegyzés. A *Statisztikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését), páratlan hónapban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423/2–84, az időszak kiadványokat az MSZ 3424/2–82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban *Külföldi folyóiratszemlét* tartalmaz.

1. Az információtechnikát létrehozó ágazatok.

Ezek körébe sorolható a mikroelektronika; az információ-feldolgozás (ide értve a hardver- és a szoftverjellegű gyártást és szolgáltatást is); a távközlési technika; a szórakoztató elektronika; az ipari elektronika (gyártás-automatizálás, mérő-, irányító- és szabályozó-berendezések, gyógyászati műszerek és berendezések); az irodagépek gyártása.

2. Informatikai szolgáltatások és információ-technikai alkalmazások.

Ide tartoznak a távközlés; az információs bankok és könyvtárak; az oktatás, továbbképzés; az árubemutatók, vásárok stb. szervezése; a hirdetés; a nem műszaki jellegű kommunikáció (tanácsadás, a kutatást, a fejlesztést és az együttműködést érintő kötetlen információcserék); az információtechnika használata a gazdaság, a közigazgatás, a társadalmi szervezetek és a háztartások körében.

Az információs infrastruktúrák kiépülése világszerte szorosan kapcsolódik az átfogó gazdasági folyamatok és a nagyvállalati stratégiák terén egyaránt megfigyelhető globalizációs jelenségekhez. Ezt felismerve, különböző nemzetközi szervezetek és intézmények a közelmúltban már több fórumon kezdeményezték az információstatisztikai megfigyelések, módszerek fokozottabb nemzetközi összehangolását. Csak példaszerűen említve néhányat a legfontosabb határozatok közül, az első helyen említhető, hogy az Egyesült Nemzetek Statisztikai Bizottsága 29. ülésén (1997. februárban) a következő évek kiemelt feladatául jelölte meg a globalizációs folyamat, valamint az információs társadalom világszintű fejlődésének statisztikai megfigyelését. Az OECD (a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) már korábban is több szakmai tanácskozáson foglalkozott az információs és távközlési technikák, valamint az infrastruktúra fejlődésének a foglalkoztatásra, illetve a termelékenységi színvonalra gyakorolt hatásával, a hálózatok kialakulásának, továbbá az „elektronikus kereskedelem” kérdésének vizsgálatával.

Az Európai Unió számos kezdeményezése közül egyik legfontosabbnak említhető az 1994-ben kiadott ún. „Fehér Könyv a növekedésről, versenyképességről, foglalkoztatásról”, amely a XXI. század fejlődési modelljének alapjaként jelölte meg az információs társadalom létrejöttét. A Maastrichti Egyezmény ugyancsak megkülönböztetett figyelmet szentel ezeknek a kérdéseknek. Emellett maguknak a vállalatoknak, illetve a szakmai szövetségeknek is elemi érdeke, hogy – versenyképességük érdekében – naprakészen hasznosítsák mindazokat az általános vagy szakmai fejlesztéssel kapcsolatos információkat, amelyekhez a korszerű távközlési szolgáltatások

keretében hozzájuthatnak. Az adatok nemzetközi összehasonlíthatósága számukra is alapvető igényként jelentkezik.

A finn Statisztikai Hivatal – kormányzati rendelkezés alapján – 1996 óta folyamatosan foglalkozik az információs társadalom bemutatására alkalmas mutatószám-rendszer kialakításával. Az infrastruktúra fejlettségi szintjének jellemzésekor például az alábbi mutatószámokat veszik figyelembe:

- az Internet-csatlakozások száma (1000 lakosra),
- a telefonvonalak száma (100 lakosra),
- a mobiltelefonok száma (100 lakosra),
- a személyi számítógépek (PC) száma (100 lakosra, illetve 100 foglalkoztatottra),
- a kábeltévé-, illetve műholdastévé-csatlakozások száma (100 lakosra),
- a rádiók, televíziók, telefax-csatlakozások száma (100 lakosra),
- a nyilvános könyvtárak, a kölcsönzést, illetve a telebankot használók száma,
- az ipari robotok száma (1000 foglalkoztatottra),
- az információs-technológiára fordított költségek aránya a bruttó hazai termék százalékában.

Tapasztalataik szerint a folyamatos mérés legnagyobb problémáját az információs piacon szereplő termékek és szolgáltatások gyakori változása, gyors ütemű cserélődése jelenti.

A finn információstatisztikai mutatószám-rendszer a német szakértők véleménye szerint is jó kiindulási alapot jelenthet a nemzetközileg egységes mérési módszerek kialakításához.

A Német Szövetségi Köztársaságban ugyancsak 1996 elején jelent meg egy összefoglaló kiadvány „Info 2000 – Németország útja az információs társadalomba” címmel, amely – a Szövetségi Gazdasági Minisztérium által koordinált – helyzetfeltáráson kívül a főbb területek (gazdaság, oktatás, egészségügyi ellátás, közlekedés és környezetvédelem) feladatait is kijelölte.

Időközben azonban a statisztikai fejlesztések terén a Maastrichti Egyezményben meghatározott konvergencia-kritériumok teljesítésének mérése vált elsődleges feladattá, s a takarékosági intézkedések más területeken (így az információstatisztikai megfigyeléseknél is) csak részleges fejlesztésekre adtak lehetőséget. Ilyen volt például 1996-ban a távközlésre, illetve a postai csomag- és expressz kézbesítésekre, futárpostai tevékenységre vonatkozó kísérleti felmérés végrehajtása. 1998-tól a lakossági jövedelmekre és kiadásokra vonatkozó ötvenkénti mintavételes megfigyelés programját is bővíteni fogják – a személyi számítógépek eddigi kérdőpontjain túlmenően – az Internet- és műholdas csatlakozásokra, az adattovábbítási modemekre, a mobiltelefonokra stb. vonatkozó információkérésrel is.

A helsinki tanácskozáson kialakított közös álláspont szerint az információstatisztika Európai Unió-szintű egységes fejlesztését és összehangolását a következő kiemelt lépések szerinti sorrendben hajtják végre.

- A közös adatigény meghatározása.
- A jelenlegi adatállományok tartalmi elemzése.
- A már létező osztályozások, definíciók és módszerek felülvizsgálata.
- Munkamegosztás kialakítása a nem hivatalos statisztikákkal.

– Tartalmilag a rendszerhez kapcsolódó metaadatok hasznosítása.

– A tematikailag összehangolt publikációk rendszerének megtervezése.

Az információstatisztikai fejlesztések során törekedni kívánunk az országokénti szakmai tapasztalatokon kívül a különböző nemzetközi szervezeteknél rendelkezésre álló adatforrások messzemenő hasznosítására is.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BOERI, T.:

KÖZÉP-KELET-EURÓPA MUNKAERŐ-PIACI POLITIKÁJA

(Learning from transition economies: Assessing labor market policies across Central and Eastern Europe.) – *Journal of Comparative Economics*. 1997. 3. sz. 366–384. p.

A magas munkanélküliségi szint miatt minden OECD-ország számára létkérdés, hogy olyan munkaerő-piaci eszközökkel (politikával) rendelkezzen, mely segít e probléma megoldásában. A munkaerő-piaci politika fejlődésével foglalkozó irodalom azonban eddig két kérdésre nem tudott kielégítő választ adni.

Az első, hogy mi volt a mozgatórugója e fejlődésnek, illetve hogy a különböző eszközök milyen kölcsönhatást gyakoroltak egymásra. E kérdések sokkal kevésbé jelentek az átalakuló országok esetében, mint az OECD-országoknál. Az előbbi országcsoportban a nyílt munkanélküliség csak az átalakulás következményeként jelent meg, s az állam célja nem a munkanélküliségi szint csökkentése, hanem a kedvezőtlen szociális következmények mérséklése volt. Az OECD-országok esetében ilyen világos célrendszer többnyire nem létezik.

A passzív rendszer magas költsége miatt az átalakuló országokban egyre inkább az aktív eszközök kerültek előtérbe, s e rövid szakasz eredményei mintegy modellkísérletül szolgálhatnak a fejlett országok számára is. A szerző ennek megfelelően az átalakuló országok főbb munkanélküliségi jelzőszámainak időbeni alakulását, a legelterjedtebb munkaerő-politikákat és e politikák jelenlegi és várható hatását tekinti át tanulmányában, más országokra is érvényes következtetéseket vonva le az eredményekből.

A munkanélküliségi segélyrendszer az összes vizsgált országban hasonló irányban változott. Csehországban, Szlovákiában és Magyarországon az

időtartam 3 év alatt feleződött, Lengyelországban pedig, ahol eredetileg nem volt időkorlát, egy évben maximálták ugyancsak pénzügyi okból a járadék idejét. Ezzel együtt a járadék jövedelemfüggőből fix összegűvé vált, vagy csökkent a viszonyítási hányad. Az eredmény a regisztrált munkanélküliek számának visszaesése volt, valamint az, hogy a munkanélküliek nagyobb hányada részesül szociális, mint munkanélküli juttatásban. A passzív eszközök korlátozásával egyidejűleg nőtt az aktívak szerepe, s azok struktúrájában is átrendeződés következett be.

A cikkben bemutatott adatok jól szemléltetik az átalakuló országok főbb sajátosságait és gondjait. A munkanélküli státusból való kilépés esélye – Csehországot kivéve – alacsony, a munkanélküliség átlagos időtartama 2-3 év, a munkanélküliek 40 százaléka a kedvezőtlen fejlődési esélyekkel rendelkező régiókban él. A hitelfeltételek ugyanakkor nem alakultak ki, ami nehezíti a kis- és középvállalatok létrejöttét, pedig ez a munkanélküliségből történő kilábalás egyik fő eszköze lehet. Így a tartós munkanélküliek aránya még ott is magas, ahol a munkanélküliek hányada egyébként csökkenő (Csehország, Magyarország). Magas a fiatalok munkanélküliségi aránya, és igen szoros a kapcsolat a szegénység és a munkanélküliség között. Ebből következik, hogy e térségben létkérdés azon aktív eszközöknek a megtalálása és alkalmazása, melyek a munkanélküliségi státus elhagyásának esélyét növelik (javítják a kiáramlási arányt.)

Széles adatbázisra támaszkodva a szerző a különböző aktív munkaerő-piaci politikák hatásvizsgálatát végezte el a térség országaiban. Az adatok forrása többnyire a havi regisztrációs statisztika volt, ezen belül a regionális költségvetési adatok az 1993–1994 közötti időszakra vonatkoztak. Mivel a munkaerő-piaci szervezet, s így a nyilvántartások is erősen decentralizálódtak, több országban nagyméretű panel volt az elemzés adatbázisa.

Az adminisztratív adatok használatát a Labour Force Survey (LFS) adatokkal szemben a hosszabb időszor, valamint az indokolta, hogy az utóbbiban kevés a retrospektív információ. Az adminisztratív nyilvántartások az átalakuló országokban általában naprakészebbek és részletesebbek, mint az OECD-országok többségében. A szerző azt is feltételezi, hogy Közép- és Kelet-Európában az üres álláshelyek nagyobb hányadát jelentik be az állami közvetítő szervezeteknél, mint Nyugat-Európában. Az átalakuló országok mindegyike rendelkezik havi gyakoriságú adatokkal a támogatott foglalkoztatási formák igénybevételéről és a közhasznú munkán foglalkoztatottakról is.

Szerző az ismertett tényezőket, illetve ezek összefüggését ökonometriai modell segítségével is szemlélteti. (A felhasznált egyenlet és annak paraméterei megtalálhatók a cikkben.)

Az aktív munkaerő-piaci eszközök területi allokációját vizsgálva Szlovákia kivételével a helyi munkaerő-piaci eszközök nagysága és a munkanélküliség között erős pozitív kapcsolat állapítható meg. Ez a helyi bérszínvonal esetében többnyire negatív, míg az első tényező és az üres álláshelyek száma között nem mutatható ki kapcsolat. Az erőforrások elosztása a munkanélküliség szintjével és nem annak hosszával (tartósságával) áll közvetlen összefüggésben.

Az egyes konkrét aktív munkaerő-piaci programok elemzése különböző, részben közös előnyt és hátrányt is feltár. Fontos végső következtetés, hogy a magas arányú és tartós munkanélküliség megelőzhető, a káros következmények mérsékelhetők az idejében megkezdett aktív munkaerő-piaci programok segítségével, valamint azzal, ha célzott intézkedések útján egyes csoportokat sikerül bent tartani a munkaerőpiacon.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

OSOVIYJ, G.:

A MUNKAERŐPIAC SZABÁLYOZÁSÁNAK AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

(Aktual' nye voprosy regulirovanija rynka truda.) – *Ekonomika Ukrainy*. 1997. 9. sz. 33–41. p.

A szakszervezetek működésének alapvető része az állami foglalkoztatási politika alakításában, a munkaerőpiac folyamatainak szabályozásában való részvétel és a dolgozók – és bizonyos fókig a munkanélküliek – törvényi jogainak és érdekeinek védelme. A fejlett piacgazdasággal rendelkező országokban a foglalkoztatáspolitikát sikeresen használják a lakosság munkavégzésének fokozására.

Ukrajnában ma épp ellenkező hatások érvényesülnek: a korábban meglévő munkaerő-potenciál pazarló kezelése, az emberi erőforrások elértéktelenedése. Ez utóbbi a magasabban kvalifikált munkások kisebb szakértelem-igényű, de jobb fizetést biztosító állásokba való átáramlásával, valamint a dolgozók életkorának növekedésével következik be. Ennek legfőbb oka a következtelen állami foglalkoztatáspolitikára, valamint a kormányzat által korábban meghatározott irányvonalakkal ellentétes működés.

Eközben folytatódik a munkaerőpiac minőségi és mennyiségi romlása (1990-ben 25 millió fő dolgozott a gazdaság különböző ágaiban, 1996-ban ez az érték 20,8 millió fő), nő a hivatalos és rejtett munkanélküliség, a munkaerő ára már régóta nem éri el újratermelésének költségeit.

A kormányzat hozzáállása a gazdasági reformok megvalósításához az alábbiakban foglalható össze.

1. A nemzetgazdaságban foglalkoztatottak számának további csökkenése és a meglévő személyzet munkájának kevésbé hatékony felhasználása, ami megkérdőjelezi a kormány által az 1998–2000 közötti időszakra jóslt 9-10 százalékos gazdasági növekedést.

2. A munkaerő alacsony színvonala, a hazai termékek visszaesése, Ukrajna világpiaci jelentőségének csökkenését vonja maga után.

3. Bár a munkaerő alacsony értéke kezdetben vonzza a külföldi tőkét, hosszú távon annak drága felkészítése miatt a kvalifikált szakemberek importjával jár majd.

4. Alacsony színvonala miatt az ukrán munkaerő nem versenyképes a nemzetközi munkaerőpiacon, s kevésbé lesz képes megőrizni a nemzeti munkaerőforrásokat.

Ukrajna különleges helyzete abban is megnyilvánul, hogy a nyugdíj és a szociális támogatás alacsony volta miatt (mindkettő a létminimum értékének 50 százaléka alatt van) a nyugdíjasok, rokkantak, sokgyermekes családok és a tanulók külön nyomást jelentenek a munkaerőpiacra.

Ugyanakkor az új munkahelyek szerkezeti átalakítás révén történő létrehozásának távlati nem biztatók. A foglalkoztatottsági program elemzése azt mutatja, hogy a munkaerő kínálata és kereslete közötti különbség tovább nő. Ezek az adatok azonban rögzített munkaerőpiac esetén érvényesek, így nem tekinthetők teljesnek. Statisztikai felmérések alapján 1995-ben a munkaerőpiacon megjelenő munkát keresőknek legalább 23-25 százalékát a munkaképes korú, gazdaságilag aktív lakosság (több mint 5,5 millió fő) képezte. A munkaerő nem megfelelő kihasználását mutatják a statisztikai felmérések is: az elmúlt év során egy dolgozó átlag 32 napig nem végzett munkát állásában (a könnyűiparban ez az érték több mint 3 hónap volt). 1997 első félévében mindössze 9,5 millió fő (a gazdaságban foglalkoztatottak fele) dolgozott teljes vagy több mint fél munkaidő-

ben. Mindezek következtében az ipari kapacitás kihasználtsága csökkent: 1992 decemberében 77,7 százalék, 1993 decemberében 66,0, 1994 decemberében 52,9, 1995 februárjában 48,5 százalék volt. Ez a tendencia tovább csökkenti a dolgozók, és növeli a munkalehetőségüktől megfosztott személyek számát, s így a szakszervezetek képtelenek a munkaerő értékének mesterséges szinten tartására. Ugyanakkor a munkanélküliség sem növelhető következmények nélkül. Igaz, a hivatalos munkanélküliségi adat nem magas (2%), de az 1996 októberében végzett statisztikai felmérés azt mutatja, hogy a valós érték 7,6 százalék volt.

A foglalkoztatási politika feladata ezért egyrészt a foglalkoztatottak termelékenységének növelése, másrészt a munkanélküliség szinten tartása. A szükséges intézkedések bevezetéséhez számításokat kell végezni a munkanélküliség szintjéről, megengedhető felső határáról, időtartamáról.

Az említett értékek a makrogazdasági szabályozás alapvető paraméterei; ezeknek megfelelően kell megváltoztatni a nemzeti foglalkoztatási program kidolgozását, amely a mai napig csak rögzített munkaerőpiaccal számol, és tulajdonképpen nincs összhangban a beruházási és hitelpolitikával. A jelen befektetési erőforrások korlátozott száma miatt a foglalkoztatási politika feladata nem az új és elegendő munkahelyek létesítése, hanem a vállalatoknál már meglévők megtartása, és átszervezése. Ukrajna gazdasági reformja első lépésként a pénzügyi stabilizációra épít, míg a második lépés fő kérdése a szerkezeti átalakítás és a gazdasági növekedés.

A munkaerőpiac fejlesztése során végzett szervezési, technikai, pénzügyi-gazdasági és tájékoztatósi munkát elő kell készíteni, melynek során

- a vállalatok egy részét, állami szervek döntése alapján bezárják;
- a nem versenyképes árukat kibocsátó vállalatok szerkezetét és profilját is átalakítják;
- a vállalatok egy része csődbe megy, sorsukat a szanálás lehetőségei és a pénzügyi javulás határozzák meg;
- a vállalatok nagy része – hogy elkerülje a csődöt – racionalizálni kényszerül személyzeti létszámát a gazdaságilag igazolt értékeknek megfelelően.

Alapvető kérdés, hogy milyen szerepet vállal az állam a szabályozásban: passzív (amerikai modell) vagy aktív (Japán, Korea, Európa) magatartást tanúsít. A szakszervezetek szerint a munkaerőpiac jelen szintjén csak aktív állami szabályozás hoz pozitív változást, máskülönben a munkanélküliség eleve kiugró növekedési rátáját lehetetlen elkerülni (az Állami Foglalkoztatási Központ adatai szerint bizonyos területeken a munkanélküliség aránya 10 százalék fölé emelkedett).

Hasonlóan fontos a foglalkoztatottság állami szintű stimulálása, valamint munkahelyek létesítése, amelyeket a magas prioritású területeken kölcsönveteli szerződésekkel lehetne elérni. A munkahelyek bebetonozása helyett szükség van azon személyek munkába állítására, akik szociális segélyre szorulnak és nem képesek versenyezni a munkaerőpiacon. Emellett megoldást kíván a személyzet nem teljes munkaidős foglalkoztatottságának megvalósítása, a munkások számának megtartására kínáló egyetlen lehetőség ez, amit a szakszervezetek is jóváhagytak. Ugyanakkor megállapítható a kvalifikált szakmunkások elvándorlása.

Másik fontos megállapítás, hogy a munkaerő nem megfelelő kihasználása és rendkívül alacsony értéke törvényi szabályozást kíván – amit a jelenlegi államvezetés nem biztosít –, hogy így ösztönözzék a munkaadókat a helyzet megváltoztatására.

A szakszervezetek részéről szintén egyfajta várakozás tapasztalható, mely nem egyszerű választás: legalizálják-e a részleges munkanélküliséget, hiszen a mai formájában ellenőrizhetetlen, míg a rejtett munkanélküliség hivatalossá tétele társadalmilag veszélyes lépés lenne. Ebben a kérdésben hasznos lehet a francia megoldás vizsgálata: az 1980-as évek elején, amikor a szerkezeti változások hatására (melynek oka az olajárak emelkedésében keresendő) ugrásszerűen megnőtt a munkanélküliség, a kormány ún. szolidaritási szerződéseket kötött a vállalatokkal. Ezek lényege, hogy amennyiben a vállalatok megőrzik személyzetük létszámát (a munkaidő csökkentése mellett), akkor az állam átvállalja azok társadalombiztosítási kiadásait. A vonatkozó mutatók tanúsága szerint már az első évben 24,0 százalékról 14,9 százalékra csökkent a munkanélküliség aránya, s így ezt a gyakorlatot más országok is bevezették.

A másik állami szintű probléma a munkaerő színvonalának emelése, a munka iránti motiváció növelése. Első lépésként a bérezési gyakorlat általános átalakítása szükséges, amelyet a munka bérezéséről szóló törvénnyel 1997. április 1-jével vezettek be. Általában szükséges a vállalatokkal, pontosabban a munkaadókkal szemben támasztott követelmények szigorítása, a szakmunkásképzés folytonosságának biztosítása, a személyzeti oktatás pénzügyi kérdéseinek megoldása, valamint a szociális védelem rendszerének tökéletesítése. Ez utóbbi kérdésben a nem foglalkoztatott lakosság esetében a helyzet javulását csak átfogó reformok hozhatják meg, a teljes értékű biztosítás megteremtése alapján.

A munkaerőpiac minden folyamatának szabályozásában meg kell erősíteni a társadalmi partnerek szerepét. A vonatkozó törvények kiegészítésével, új koordinációs bizottságok felállításával lehet változ-

tatni a helyzetet. Nyilvánvaló azonban, hogy mindenekelőtt szükség van a társadalmi partnerségről szóló törvény elfogadására, amely alapját képezheti minden további fejlesztésnek.

(Ism.: *Németh Attila*)

DINKIC, M.:

MUNKANÉLKÜLISÉG

(Unemployment.) – *Yugoslav Survey*. 1997. 3. sz. 103–120. p.

Jugoszlávia jelentős, évek óta növekvő munkanélküliséggel küzd. A többi, korábbi szocialista országgal ellentétben, melyeket sokáig a rejtett munkanélküliség jellemezett, Jugoszláviában már akkor is megtalálható volt a regisztrált munkanélküliség. A nyolcvanas évek válságának következtében a munkanélküliség mindkét formája folyamatosan nőtt: 1996-os statisztikai adatok szerint 819 368 munkanélkült tartottak nyilván, ami 25,7 százalékos munkanélküliségi rátának felel meg. Nagy részük (55,1%) nő, majdnem egyharmadot (33,7%) a 18–25 éves korúak és képesítés nélküliek (35,4%) adják. Az álláskeresők mintegy negyede 1–3 év óta nem képes állást találni.

A regisztrált munkanélküliek magas aránya ellenére a rejtett munkanélküliség is igen nagy: egyedül a gazdasági ágazatban mintegy 800 ezer becült.

A regisztrált munkanélküliek száma 1990 és 1996 között jelentősen, mintegy 212 ezer fővel nőtt, s elérte a 39,4 százalékot. A növekedés egy kisebb, 1993-as visszaeséstől eltekintve töretlen volt. Ezt az átmeneti csökkenést részben a gazdaság hiperinflációs problémái, részben pedig a nagyobb számban külföldön munkát keresők okozták.

1994-től pénzügyi és gazdasági reorganizációs intézkedéseket léptettek életbe, melyek az inflációt csökkentették ugyan, de a munkaerőpiacon kedvező hatást nem tudtak kifejteni: 1990 és 1996 között a munkanélküliek aránya 29,7 százalékra nőtt Montegróban, 35,4 százalékra Szerbiában.

A nők kedvezőtlenebb helyzete e tekintetben az 1989-es évek előtti időszakra is jellemző volt, azóta ez a tendencia tovább erősödött.

A munkanélküliek képzettség szerinti megoszlásából egyértelműen megállapítható, hogy a munkaerőpiacon Jugoszláviában is hátrányban vannak a képzetlen, vagy alulképzett munkavállalók: arányuk 41,4 százalékos. Ugyanakkor a jugoszláviai oktatási rendszer szerkezetét minősíti az a körülmény, hogy a tartósan munkanélküliek sorában magasabb végzettségűek is találhatók; ez az oktatási rendszerben mu-

tatózó képzési aránytalanságokra vezethető vissza. Egyértelműen kimutatható, hogy míg a társadalomtudományok és az orvosok tekintetében túlképzés van, a műszaki, és mérnöki tudományok területén alulképzés figyelhető meg.

A nők – képzettségükre való tekintet nélkül – hátrányosabb helyzetben vannak a férfiaknál, s e negatív tendencia folyamatosan erősödik. E magas arány bizonyos mértékig a korábbi jugoszláv államilag finanszírozott oktatási rendszer elvárásaira vezethető vissza, amely az „egyenlőséget a kezdetek kezdetétől” elvnek megfelelően preferálta a nők magas részvételi arányát az egyes képzési formákban.

Általában véve elmondható, hogy a munkanélküliek szakképzettség szerinti megoszlása 1990 és 1996 között nem változott számottevően. Kedvező viszont az a tendencia, melynek értelmében az első munkahelyüket keresők aránya valamelyest csökken, értelemszerűen legtöbbször 30 évnél fiatalabb. A 25–30 év közötti korosztály munkanélküliségi rátája az 1989-es 74,7-ről 1996-ra 58,7 százalékra csökkent.

Ez az érték azonban nem elsősorban a gazdaságban lezajlott pozitív változásokra vezethető vissza, hanem az e korosztályhoz tartozók külföldi munkavállalásának, emigrációjának tulajdonítható. Ez az említett folyamat ugyanakkor egy újabb negatívumra hívja fel a figyelmet, nevezetesen a tartósan munkanélküliek fokozatosan növekvő életkorára, ami kedvezőtlenül befolyásolja munkaerő-piaci elhelyezkedésük lehetőségét. 1996-ban a 30–40 éves korcsoportúak aránya 25,1, a 40–50 éveseké 11,5 százalék volt.

Különösen kedvezőtlen, hogy folyamatosan nő az álláshoz jutás ideje. Jugoszláviában: az 1–8 éve elhelyezkedni nem tudók – egyébként is igen magas – 1989-es 68,8 százalékos aránya 1996-ra elérte a 79,5 százalékot.

Másik jelentős probléma a gazdaság teljesítőképessége szempontjából a rejtett munkanélküliség kérdése. Ez a jelenség mintegy három évtizedes múltat tekinthet vissza a jugoszláv gazdaságban, s számottevően magas arányban a hatvanas évek elejétől jelentkezik. Gyakorlatilag a teljes fizetett munkaerő és azon munkaerő különbségként írható le, amely egy adott nemzeti össztermék előállításához ténylegesen szükséges.

A hatvanas évek elején becült arányuk 8,8 százalékos volt, ez az évtized végére különböző hatékonyságnövelő intézkedések eredményeképpen 2,2 százalékra csökkent. Az öngazgatási rendszer, az 1974. évi új alkotmány bevezetése megbénította a piaci tényezők hatásának érvényesülését, aminek a vállalati hatékonyság csökkenése lett a következménye: 1975-ben a ráta elérte a 9,3 százalékot, s folya-

matosan növekedve 1985-re 13,5 százalékos lett. Az öngazgatási rendszer ellenére az erőteljes állami befolyásolás hatására a vállalatok nem voltak képesek a hatékony létszámgazdálkodásra, így 1990-re a régi Jugoszlávia szétesésekor ez az érték 20,7 százalékra nőtt. Mindezt a nemzeti össztermék nyolcvanas évekbeli folyamatos csökkenése kísérte, míg a foglalkoztatást törvényes garanciák védték. 1992 után a ráta a korábnál jóval gyorsabb ütemű növekedésnek indult: 1993-ra aránya 58,5 százalékos lett, s csak 1995–1996 között kezdődött valamelyes csökkenés. Ez azzal magyarázható, hogy a közgazdasági körülmények egyértelművé tették, hogy mind a vállalatok számára, mind pedig a társadalom egésze szempontjából olcsóbb a rejtett munkanélküliség felszámolása, mely végső soron a meglévő termelőkapacitás jobb kihasználását, és a termelés hatékonyságának emelését jelenti.

Nem hagyható figyelmen kívül a feketegazdaság aránya sem. A háborús helyzet, a gazdaság deregulációja, valamint a menekültek csaknem szükségszerűen a gazdasági szféra arányának növekedését eredményezték, ám maga az öngazgatási rendszer sem a vállalatok, sem pedig az állam oldaláról nem biztosította a feketegazdaság elleni hatékony fellépést. Az adórendszer például kizárólag fiskális szempontokat tükrözött, míg a hatóságok nem foglalkoztak az egyéni szegénység problémájával. A vállalatokat – helyzetüktől függetlenül – törvény kötelezte a fizetéses távollévők részére járandóságuk 60 százalékának kifizetésére, a kompenzációt gyakran a feketegazdaság révén biztosították. Ugyanakkor a rejtett munkanélküliség esetében a jövedelem gyakran nem volt elég a szükségletek kielégítésére, így az érintettek a mezőgazdaságban, illetve a fekete gazdaságban kerestek kiegészítést.

Az utóbbi (1995–1996) években hozott feketegazdaságot korlátozó kormányintézkedések túlnyomórészt regresszív jellegűek voltak, s általában nem jártak kellő eredménnyel: a magánvállalkozók számára például kötelezővé tették a minimum 2 ember

foglalkoztatását, aminek jelentős részük gazdasági okok miatt nem tudott megfelelni, így számos kisvállalkozás szűnt meg. A munkanélküliség további növekedése sem az egyéneknek, sem az államnak nem volt megfelelő, hiszen ez utóbbi adóbevételektől esett el.

1992-től a helyzet megoldására köztársasági munkaerő-hivatalokat állítottak fel, melyek számos programot indítottak új munkahelyek teremtése, kisvállalkozások segítése, a hátrányos helyzetűek álláshoz juttatása érdekében. Ennek során figyelmet fordítottak a munkanélküliek tovább- illetve átkepzésére, a fiatalok alkalmazásának kérdésére, kiegészítő oktatásra és általában véve a felnőttoktatásra. Jugoszlávia nemzeti össztermékének meglehetősen kis részét fordítja a munkanélküliség problémájának megoldására: 1996-ban mintegy 0,6 százalékát. A keretek sem optimálisak: a munkanélküli járulékot két ízben is csökkentették: 1996-ban a bruttó jövedelem 1,6 százalékát fordították erre, ami a havi 133 dolláros átlagfizetésekhez képest csekély összeg.

Az állam szabályozó szerepe rendkívül fontos, ám csak korlátozottan érvényesül. Számos adminisztratív rendelkezés van még érvényben az öngazgatási korszak maradványaként, melyek gyakorlatilag gátolják a piaci szabályok érvényesülését. Szükséges lenne továbbá a munkavállaló és a munkáltató között új típusú szerződéses kapcsolat kialakítására, ennek jogi kereteinek megteremtésére, valamint a munkaerő-piaci politika hatékonyságának növelésére. Ez egyaránt magában foglalná az erőforrások hatékonyabb kihasználását, valamint a szektorok közötti és a regionális munkaerő-mobilitás elősegítését. Szükség lenne a munkanélküliséget kezelő intézményi hálózat bővítésére, tevékenységének kiszélesítésére, a továbbképzés, oktatás új stratégiáinak bevezetésére, valamint az oktatási és a piaci szféra intézményei közötti jobb együttműködés kialakítására.

(Ism.: *Reisz László*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – DEMOGRÁFIA

LADSTÄTTER, J.:

A 2001. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS ELŐKÉSZÍTŐ MUNKÁI

(Volkzählung 2001 – Stand der Vorbereitung.) –
Statistische Nachrichten. 1998. 2. sz. 100–104. p.

Az osztrák népszámlálási törvény úgy intézkedik, hogy évtizedenként népszámlálást kell tartani. Az ENSZ szintén előírja tagországainak censusok

tartását, és az Európai Unió külön irányelveket is kiadott, amelyek az Unióhoz tartozó államok részére a 2001. január 1. és május 31. közötti időszakra javasolják a következő népszámlálást.

Ausztriában még be sem fejeződtek az előző – 1991. május 15-i állapot szerint végrehajtott – census feldolgozási munkálatai, amikor már megindultak az előkészületek a 2001. évi összeíráshoz. Miatán a különböző szakértői testületek hosszas egyez-

tesési eljárás keretében kialakították elgondolásaikat, 1988 tavaszán sor kerülhet az első próbaszámlálásra. A próbaszámlálásnak azon a koncepción kell alapulni, hogy a népszámlálást 2001-ben is összekötik a lakások és épületek, valamint a munkahelyek összerírásával. A népszámlálás során – a korábbiakhoz hasonlóan – alapvető lesz a kérdőív alkalmazása, de keresik a módját, hogy azt kiegészítésként regiszterek felhasználásával is összekössék, mérlegelve a jogi, technikai, valamint szervezési feltételek által szabott korlátokat.

A népszámlálás eszmei időpontját az Európai Unió ajánlásaival összhangban úgy kívánják kijelölni, hogy az a 2001. év május hó közepén egy munkanapra essen.

Az összeírás programját az ENSZ európai országokra vonatkozó 1995. és 1997. évi ajánlásainak figyelembevételével dolgozzák ki. A felvétel alapismervei közé az előző népszámláláshoz képest kiegészítésként felvették a születési hely (ország) megjelölését, a munkaidőt (a teljes vagy részidejű foglalkoztatást). A munkavállalás ismérveként a „labour force” koncepciót tekintik irányadónak. A háztartás- és családstatistika néhány definícióját is felülvizsgálják. Általában arra törekednek, hogy a nemzetközi ajánlásokat minden tekintetben kövessék, sőt egyes jellemzőknél még szigorúbb meghatározásokat is alkalmazzanak.

Az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal még 1996 őszén több mint 400 érdekelt szervezethez, intézethez juttatott el kérdést a népszámlálási adatok hasznosításával és a következő népszámlálással szemben támasztott igényekkel kapcsolatban. Kedvező, hogy a megkérdezetteknek mintegy fele válaszolt. A válaszok a népszámlálási eredmények széles körű hasznosításának igényét tükrözték. A válaszoló szervezetek jelentős része az eddiginél részletesebb területi információkat tartott szükségesnek. Felmerültek a kérdőív kiegészítésére vonatkozó igények is (például a jövedelem, az ingázás, a születési hely tekintetében).

A munka következő szakaszában az 1991. évi adatfelvétel programjából, a törvényes előírásokból, a nemzetközi ajánlásokból és a felhasználók javaslataiból kiindulva négy munkabizottság dolgozta ki az 1998. évi próbafelvétel kérdőívére vonatkozó javaslatot. A javaslat értelmében minden háztartásról külön borítólappal készül, amely tartalmazza a háztartás tagjainak tételes felsorolását és állandó lakóhelyét. E borítóban helyezik el a háztartáshoz tartozó személyek kérdőívét. A személyi kérdőívek javasolt rendszere kiterjed az alapvető demográfiai jellemzőkre, mégpedig a nemre, a születés időpontjára, azon országra, ahol a kérdezett személy született, a családi

állapotra, az állampolgárságra, az egy évvel korábbi lakhelyre, a háztartáson belüli rokoni kapcsolatra, az élve született gyermekek számára, a befejezett iskolai végzettség szintjére és irányára, iskolába járók esetében a látogatott iskola típusára. A kérdőív további kérdései a foglalkoztatási helyzetre, illetve a megélhetési körülményekre vonatkoznak. Tudakolják a munkavállalást, általában a létfenntartás feltételeit, a foglalkozási viszonyt, a munkakört, a munkáltató cég megnevezését, a nemzetgazdasági ágat, a munkába járásra, ingázásra vonatkozó információkat (tanulóokra is) mint például a munkahely címét, a közlekedési eszközt, az utazási időt, a munkakezdés szokásos időpontját, az ingázás gyakoriságát, valamint azt a tartózkodási helyet, ahonnan a kérdezett személy munkahelyére jár. A személyi lapon a név és a cím nem szerepel. Gondoskodnak arról, hogy a kérdőív olvashatóbb, áttekinthetőbb legyen, mint 1991-ben volt.

Az összeírás végrehajtása, a korábbi gyakorlatnak megfelelően a helyi igazgatás feladata. Ehhez segítséget ad az épületjegyzékek előkészítése. A végrehajtás ellenőrzését PC-programok könnyítik meg. A regiszterek azáltal nyernek különös jelentőséget, hogy a személyek számbavétele az állandó lakhely szerint történik. A regiszterek alkalmazásával kapcsolatban felmerülő problémákat külön munkacsoport vizsgálja, és a tesztelés az 1998. évi próbafelvétel egyik feladata.

E szabályozás hátterében a lakóhelyre vonatkozó 1995-ben hatályba lépett törvény áll, amelynek értelmében csak egy állandó lakóhelyet lehet érvényesnek minősíteni. Ezáltal a rendőrségi bejelentésben szereplő és az összeírt lakóhelyazonosságát megvalósítható, és a korábbi eltérésekből adódó bizonytalansági tényezők kiküszöbölhetők.

Az 1998. április 29. napja szerinti állapotnak megfelelő első próbaszámlálás céljára 21 körzetet jelöltek ki, körzetenként 300 háztartással. A kijelölésnél azt az elvet követték, hogy a fővárosban és valamennyi tartományban sor kerüljön az összeírásra. (Bécsben 5, a tartományokban 2-2 körzetben hajtják végre a felvételt.)

A próbafelvétel során a következő főbb kérdéseket kívánják tesztelni:

- a kérdőív érthetősége,
- az egyes kérdések fogadtatása,
- az összeírás elfogadása általában a lakosság részéről,
- a bejelentéseken alapuló regiszter alkalmazhatósága az összeírás bázisaként,
- a szoftver hasznosítása,
- az összeírás lebonyolítása a városokban (községekben),
- az átvétel ellenőrzése a Statisztikai Hivatalban,
- a jelek felismerésének rendszere.

Minden összeírt háztartást megkértek arra, hogy véleményéről és benyomásairól saját kérdőívén tájékoztatást adjon. A hivatal képviselői felkeresik a vizsgált körzeteket, hogy az összeírás irányítóinak véleményét, a háztartások állásfoglalását mérlegelve javaslatokat tegyenek az esetleges módosításokra.

A következő népszámlálás alkalmával a lakóhelyre vonatkozó törvény és az adatgyűjtés programjának módosításai lehetővé teszik a hibákból adódó reklamációkkal kapcsolatos eljárás kiküszöbölését, és így módon a begyűjtött anyag azonnal előkészíthető a gépi feldolgozásra. A feldolgozás gyorsabbá tétele mellett az 1991. évi anyag feldolgozása során igénybe vett segédezők száma is mérsékelhető. Az adatfeldolgozás szkennel alkalmazásával, korszerű felismerési rendszer biztosításával történik. Abban az esetben, ha a felismerési rendszer nem eredményes, másodfeldolgozásra kerül sor.

A szakképzettség kódolására az ISCED rendszerével kompatibilis rendszert alkalmaznak. A gazdasági ágazatnak, valamint az ingázás céljainak meghatározása érdekében munkahelyregisztert vezettek be, amelyet az újabb információk feldolgozásával igyekeznek lehetőleg naprakész állapotba hozni. A regiszter alapján nem azonosítható egységeket az ÖNACE rendszere (osztrák egységes ágazati osztályozási rendszer) szerint közvetlenül kódolják.

A foglalkozás osztályozásánál az az elgondolás, hogy 2001-ig bevezetik az ISCO-8 (COM) rendszert. E célból először egy osztrák verziót (Ö-ISCO) szükséges létrehozni, amelynek előkészítési munkálatai folyamatban vannak.

E feladatokat csak több fokozatú feldolgozás útján lehet megvalósítani, de a műszaki újítások jelentős megtakarítást eredményeznek. Feltételezhető, hogy a háztartások 10 százaléka esetében merülhet fel a kézi utófeldolgozás szükségessége.

Az ezt követően még fennmaradó problémák, hiányosságok tisztázását, rendezését különböző intézkedésekkel oldják meg. Külön felülvizsgálják a

háztartások összetételét, hogy a logikus struktúra mindenütt kihozható legyen. Itt is döntően az automatikus javításra hagyatkoznak.

Külön feladatként említik az irreálisnak tűnő szélsőséges értékek kiszűrését, majd verifikálását és – a szükséghez képest – korrigálását.

Csak többszörös kontrollon átment anyag publikálható. A települések szerinti főbb adatokról előzetes kiadványt állítanak össze, amelynek – a tervek szerint – az összeírás évének őszén meg kell jelennie.

Az ellenőrzött adatrendszerekből 2002 tavaszára adatbázist hoznak létre. A következőkben 30 füzetben, mintegy 7000 oldalon teszik közzé az eredményeket, amelyek – a felhasználók kívánságára – lemezen is hozzáférhetőek lesznek. Nagy súlyt helyeznek arra is, hogy az eredmények CD-ROM-on is rendelkezésre álljanak.

Ausztriában – eltérően egyes északi államoktól – még nem teremtették meg a feltételeket kizárólag regisztereken alapuló eredmények közzétételére, az összeírási folyamat kiküszöbölésével. Már most is vannak azonban olyan elgondolások, hogy 2011-ben megkísérelhető lenne e módszer alkalmazása.

A 2001. évi népszámlálásra való felkészülés fontos része, hogy idejekorán megkezdődjön az összeírás jelentőségének tudatosítása. Ha sikerül széles körben nyilvánvalóvá tenni a népesség és a társadalom struktúrájával kapcsolatos ismeretszerzés értelmét és szükségességét, akkor nagyrészt megelőzhető az adatszolgáltatás megtagadásához vezető értelmetlen ellenérzések, aggodalmak. Az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal mindent megtesz a közvélemény tájékoztatása, az összeírás népszerűsítése érdekében, de lehetőségei ilyen vonatkozásban korlátozottak. Kívánatos tehát, hogy a népszámlálási eredmények felhasználói mielőbb részt vállaljanak a felvilágosító tevékenységben.

(Ism.: Fóti János)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ACP, ALA, MED: basic statistics / EUROSTAT. – Luxembourg: EUROSTAT, 1996. – X, 269 p.

Az ACP-, ALA- és a MED-országok alapvető statisztikai adatai, 1996.

I-030-C-0036/1996

The American almanac: The definitive guide to America's population, environment & energy, business & trade, politics & government, health & education, communications & transportation / U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census. – Austin, 1994. – XXIV, 1011 p.

Az Egyesült Államok statisztikai összefoglalója, 1994.

I-072-C-0467/1994-1995

- Annuaire statistique du Luxembourg / Service central de la statistique et des études économiques. – Luxembourg: Statec, 1998. – [580] ism. p.
Luxemburg statisztikai évkönyve, 1997.
I-030-B-0006/1997
- Annual abstract of statistics / Central Statistical Office. – London: HMSO, 1998. – X, 420 p.
Nagy-Britannia éves statisztikai összefoglalója, 1998.
I-036-C-0001/1998
- Annuario statistico italiano / Istituto Centrale di Statistica. – [Roma]: ISTAT, 1997. – 791 p.
Olaszország statisztikai évkönyve, 1997.
I-032-C-0113/1997
- Ireland. Statistical abstract / Central Statistics Office. – Dublin: CSO, 1998. – XVI, 411 p.
Írország statisztikai összefoglalója, 1997.
I-036-C-0066/1997
- Key statistics of Thailand / National Statistical Office. – Bangkok: NSO, 1997. – 110 p., [4] t.fol.
Thaiföld statisztikai jelzőszámai, 1997.
I-058-C-0003/1997
- Korea statistical handbook / National Statistical Office. – [Seoul]: NSO, 1997. – 109 p.
Dél-Korea statisztikai kézikönyve, 1997.
I-145-D-0002/1997
- New York state statistical yearbook / the Nelson A. Rockefeller Institute of Government, State University of New York ; in coop. with the New York State Division of the Budget. – Albany, N.Y.: State Univ. of New York, 1997. – IX, 576 p.
New York állam statisztikai évkönyve, 1997.
I-072-B-0286/1997
- Rocznik statystyczny / Główny Urząd Statystyczny. – Warszawa: GUS, 1997. – LXXVI, 715 p., [1] térk.
Lengyelország statisztikai évkönyve, 1997.
I-042-C-0110/1997
- Statistical abstract of Israel / Central Bureau of Statistics. – Jerusalem: CBS, 1997. – 111, 593, [34] p.,
Izrael statisztikai évkönyve, 1997.
I-057-C-0001/1997
- Statistical handbook of Thailand / National Statistical Office. – Bangkok: NSO, 1997. – 145 p.
Thaiföld statisztikai zsebkönyve, 1997.
I-058-D-0002/1997
- Statistisches Jahrbuch: Berlin / Statistisches Landesamt. – Berlin: Kulturbuch-Verl., 1997. – 636 p.
Berlin statisztikai évkönyve, 1997.
I-029-D-0013/1997
- Statistik årsbok för Sverige = Statistical abstract of Sweden. – Stockholm: SCB, 1997. – 559 p.
Svédország statisztikai évkönyve, 1998.
I-041-C-0043/1998
- Conference of European Statisticians: Report of the forty-fifth plenary session: Geneva, 10–12 June 1997 / Statistical Commission and Economic Commission for Europe. – [New York]: UN, 1997. – 29 p.
Európai statisztikusok konferenciája. 45. plenáris ülés. 1997. június 10–12.
820746
- Deaton, A.: The analysis of household surveys: A microeconomic approach to development policy. – Baltimore, Md. [etc.]: The Johns Hopkins Univ. Press, 1997. – 479 p.: ill.
A háztartási felmérések elemzése.
726100
- Glossary of business statistics: [Methodology for business statistics]. – Luxembourg: EUROSTAT, 1997. [308] p.
Gazdaságstatisztikai szótár.
820560

GAZDASÁGSTATISZTIKA

Agrarstrukturerhebung 1995: Gesamtergebnisse über die Land- und Forstwirtschaft. Wien: ÖStZ, 1997. 204 p.
Ausztria 1995. évi mezőgazdasági összeírása.
I-002-B-0125/1235

Annales statistiques de transport = Statistical trends in transport / Conférence européenne des ministres des transports. – Paris: CEMT, 1998. – 251 p.
Európa szállítási statisztikai évkönyve, 1965–1994.
I-033-B-0464/1965–1994

Arbetskraftundersökningarna = Labour force surveys. – Stockholm: SCB, 1998. – 39 p.
Svédország munkaerő-felmérése, 1997.
I-041-B-0123/1997

Banque nationale de Belgique. Rapports. – Bruxelles: BNB, 1998. – 229 p.
A Belga Nemzeti Bank éves jelentése, 1997.
I-038-B-0104/1997

Bautätigkeit und Wohnungen. Bestand an Wohnungen / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 60 p.
A Német Szövetségi Köztársaság építőipari és lakásstatisztikája. Lakásállomány, 1996.
I-004-B-0134/1996

Danmarks vareindførsel og -udførsel = External trade of Denmark / Danmarks Statistik. – København: Danmarks Stat., 1998. – 323 p.
Dánia külkereskedelme, 1996.
I-039-B-0037/1996

Economic bulletin for Europe / Economic Commission for Europe. – Geneva: UN, 1997. – IX, 176 p.
Gazdasági jelentés Európáról.
I-031-B-0095/49

Enquête sur les forces de travail / Institut national de statistique. – Bruxelles: INS, [1998]. – 156 p.
Belgium munkaerő-felmérése, 1997.
I-038-B-0223/1997

Estatísticas do comércio externo = Statistiques du commerce extérieur / Instituto Nacional de Estatística. – Lisboa: INE, 1997. – 242 p.
Portugália külkereskedelmi statisztikája, 1996.
I-035-B-0059/1996

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

Compstat: Proceedings in computational statistics: 12th symposium held in Barcelona, Spain, 1996.– Heidelberg: Physica-Verl., cop. 1996. – XII, 507 p.: ill.
A 12. Compstat Szimpózium előadásai.

725664

- Flows and stocks of fixed capital = Flux et stocks de capital fixe / Organisation for Economic Co-operation and Development Department of Economics and Statistics. – Paris: OECD, 1997. – 55 p.
Az OECD-országok állóteke forgalma és készletei, 1971–1996.
I-033-B-0355/1971–1996
- Government finance statistics yearbook / International Monetary Fund. – Washington: IMF, 1997. – XIII, 446 p.
Allami pénzügyi statisztikai évkönyv, 1997.
I-072-B-0406/1997
- Hoover's handbook of American business: [Profiles of 500 major U.S. companies]. – Austin, Tex.: The Reference Press, 1994. – 1275 p.
Kézikönyv az amerikai gazdaságról.
473182/1995
- Household budget surveys in the EU: methodology and recommendations for harmonization. – Luxembourg: EUROSTAT, 1997. – 198 p.: ill.
Az Európai Unió háztartásiköltségvetés-felméréseinek módszertani összehangolása.
820981
- Hushllens utgifter = The family expenditure survey. – Stockholm: SCB, 1998. – 87 p.
Svédország háztartási élelmiszer-kiadásainak felmérése, 1996.
I-041-B-0091/1996
- Icelandic foreign trade. – Reykjavik: Hagstofa Islands, 1998. – 198 p.
Izland külkereskedelme, 1996.
I-039-C-0062/1996
- Indkomster og formuer. Income and wealth. Danmarks Statistik. – København: Danmarks Stat., 1998. 209 p.
Dánia jövedelem- és vagyonstatisztikája, 1995.
I-039-B-0039/1995
- L'industrie sidérurgique en ... = The iron and steel industry in ... / Organisation de coopération et de développement économiques. – Paris: OCDE, 1998. – 49 p.
A világ vas- és acélipari statisztikája, 1996.
I-033-B-0171/1996
- Insurance in Europe / Eurostat, European Commission. – Brussels [etc.]: Eurostat: EU EC, 1996. – VI, 225 p.
Biztosításiügy Európában.
I-030-B-0298/[1996]
- International contributions to labour studies. Special issue on cooperative and antagonistic work organisation / publ. for the Cambridge Political Economy Society and The Labor Studies Center University of Notre Dame. – London [etc.]: Acad. Press, 1997. – 133 p.
Nemzetközi munkaügyi tanulmányok. Különszám az együttműködő és szembenálló munkaügyi szervezetekről.
472492/7
- Jahresstatistik des Aussenhandels der Schweiz = Statistique annuelle du commerce extérieur de la Suisse / hrsg. von der Eidgenössischen Oberzolldirektion. – Bern: Eidg. Oberzolldirektion, [1998]. – 905 p.
Svájc külkereskedelmi statisztikája, 1997.
I-031-A-0009/1997/1
- Kommunernas finanser = Local government finance. – Stockholm: SCB, 1998. – 93 p.
Svédország községi pénzügyei, 1996.
I-041-C-0144/1996
- Milieukosten van bedrijven: Milieustatistieken = Industrial costs for the protection of the environment / Centraal Bureau voor de Statistiek. – Voorburg [etc.]: CBS, 1998. – 55 p.
A holland ipar környezetvédelmi költségei, 1995.
I-037-B-0157/1995
- Norway. – Paris: OECD, 1998. – VI, 129 p., [2] fol.
Norvégia gazdasági áttekintése, 1997–1998.
I-033-C-0117/1997–1998
- OECD financial statistics = Statistiques financières de l'OCDE. Financial accounts of OECD countries. France / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris: OECD, 1997. – 67 p.
Az OECD-országok pénzügyi statisztikája. Franciaország, 1981–1996.
I-033-B-0436/1981–1996
- OECD financial statistics. Financial accounts of OECD countries. Sweden = Statistiques financières de l'OCDE / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris: OECD, 1998. – 61 p.
Az OECD-országok pénzügyi statisztikája. Svédország, 1980–1995.
I-033-B-0439/1980–1995
- Portugal. – Paris: OECD, 1998. – 118 p., [1] fol.
Portugália gazdasági áttekintése, 1997–1998.
I-033-C-0144/1997–1998
- Preise. Preisindizes für die Lebenshaltung / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 384 p.
Árak a Német Szövetségi Köztársaságban. Létfenntartási árak és árindexek, 1997.
I-004-B-0059/I/1997
- Preise. Preise und Preisindizes für gewerbliche Produkte (Erzeugerpreise) / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 136 p.
Árak a Német Szövetségi Köztársaságban. Az ipari termékek termelői árai és árindexei, 1997.
I-004-B-0091/II/1997
- Preise. Preisindizes für die Ein- und Ausfuhr / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 126 p.
Árak a Német Szövetségi Köztársaságban. Export és import árak és árindexek, 1997.
I-004-B-0193/1997
- Przemysł. – Warszawa: GUS, 1997. – XXXIX, 243 p.
Lengyelország iparstatisztikai évkönyve, 1997.
I-022-C-0023/1997
- Renewable energy sources statistics / European Commission. – Brussels [etc.]: Eurostat, 1996. – 85 p.
Az Európai Közösség megújítható energiaforrás statisztikája, 1989–1994.
I-030-B-0291/1989–1994
- Romania / Centre for Co-operation with Non-Members. – Paris: OECD, 1998. – VI, 204 p.
Románia gazdasági áttekintése, 1997–1998.
I-033-C-0251/1997–1998
- Sozialleistungen. Wohngeld im früheren Bundesgebiet / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart: Metzler-Poeschel, 1998. – 99 p.
Szociális juttatások a Német Szövetségi Köztársaságban. Lakbér, 1995.
I-004-B-0183/1995

- Statistiche del trasporto aereo. – Roma: ISTAT, 1997. – 16 p. + mell. (2 floppy)
Olaszország légiközlekedési statisztikája, 1995–1996.
I-032-B-0299/1995–1996
- Statistics of world trade in steel = Statistiques du commerce mondial de l'acier = Statistika mirovoj trgovli stal'ju / Economic Commission for Europe. – New York: UN, 1998. – 185 p.
A világ acélkülkereskedelmi statisztikája, 1996.
I-031-B-0129/1996
- Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten der Bundesrepublik Deutschland / Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten. – Münster-Hiltrup: Landwirtschaftsverl., 1998. – XXVIII, 556 p.
A Német Szövetségi Köztársaság élelmiszeripari, mezőgazdasági és erdőgazdálkodási statisztikai évkönyve, 1997.
I-004-C-0036/1997
- Survey of economic and social developments in the ESCWA region / United Nations Economic and Social Commission for Western Asia. – Baghdad: UN ESCWA, 1996. – XV, 297 p.
A nyugat-ázsiai országok gazdasági és szociális fejlődésének felmérése, 1995.
I-072-B-0570/1995
- Sweden. – Paris: OECD, 1998. – VI, 185 p., [2] fol.
Svédország gazdasági áttekintése, 1997–1998.
I-033-C-0139/1997–1998
- Transition report. Enterprise performance and growth: Economic transition in Eastern Europe and the former Soviet Union / European Bank for Reconstruction and Development. – London: EBRD, 1997. – VIII, 244 p.
Az EBRD éves jelentése a kelet-európai országok és a Szovjetunió utódállamainak gazdasági átalakulásáról, 1997.
472861/1997/1
- Transport statistics = Statistické metaforon. – Nicosia: Min. of Finance, 1997. – 359 p.
Ciprus szállítási statisztikája, 1996.
I-048-B-0008/1996
- Ulkomaankauppa = Utrikeshandel = Foreign trade / Tullihallitus. – Helsinki: Tullihallitus, 1998. – XV, 452 p.
Finnország külkereskedelmi statisztikai évkönyve, 1996.
I-043-B-0009/1996/3
- Unternehmen und Arbeitsstätten. Kostenstruktur im Handwerk / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 455 p.
Vállalatok és munkahelyek a Német Szövetségi Köztársaságban. A kézműipar költségszerkezete, 1994.
I-004-B-0204/1994
- World economic outlook / International Monetary Fund. – Washington: IMF, 1997. – IX, 223 p.
Világgazdasági kilátások, 1997.
471642/1997/1
- Year book of labour statistics = Annuaire des statistiques du travail = Anuario de estadísticas del trabajo / International Labour Organisation. Geneva: ILO, 1997. XVI, 1269 p.
Nemzetközi munkaügyi statisztikai évkönyv, 1997.
I-031-B-0069/1997
- Yearbook of forest products = Annuaire des produits forestiers = Anuario de productos forestales. – Rome: FAO, 1997. – XVIII, 442, [4] p.
A FAO erdészeti termék statisztikai évkönyve, 1991–1995.
I-072-B-0095/1991–1995
- Yearbook of tourism statistics = Annuaire des statistiques du tourisme = Anuario de estadísticas del turismo / World Tourism Organization. – Madrid: WTO, 1997. – XIII, 148 p. + XI, 596 p.
Nemzetközi idegenforgalmi statisztikai évkönyv, 1997.
I-031-B-0148/1997/1–2
- TÁRSADALOMSTATISZTIKA –
EGÉSZSÉGÜGY – KULTÚRSTATISZTIKA
- Education at a glance: OECD indicators = Regards sur l'éducation / Centre for Educational Research and Innovation. – Paris: OECD, 1997. – 415 p.
Az oktatásügy. OECD-statisztika, 1997.
I-033-B-0472/1997
- Gesundheitsstatistisches Jahrbuch. – Wien: ÖStZ, 1998. – 552 p.
Ausztria egészségügyi statisztikai évkönyve, 1995–1996.
I-002-B-0283/1995–1996
- Gesundheitswesen. Ausgaben für Gesundheit / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart: Kohlhammer, 1998. – 121 p.
A Német Szövetségi Köztársaság egészségügye. Az egészségügy kiadásai, 1970–1995.
I-004-B-0227/1970–1995
- Health and welfare statistics in Japan / Health and Welfare Statistics Association ; compil. by Statistics and Information Department ... Ministry of Health and Welfare. – Tokyo: MHW, 1997. – 215 p.
Japán egészségügyi és jóléti statisztikája, 1997.
I-051-C-0103/1997
- International transport by air: Intra and extra EU: 1993 data. – Luxembourg: EUROSTAT, 1996. – VIII, 51 p.
Az Európai Unió országainak nemzetközi légitforgalma, 1993.
I-030-B-0300/1993
- Kohler, C.: La population active immigrée en 1982 et 1990. – Paris: INSÉE, 1997. – 138 p.: ill.
A franciaországi bevándorlók munkaképes része 1982-ben és 1990-ben.
I-033-B-0405/577
- Kriminalstatistik = Criminal statistics / Danmarks Statistik. – København: Danmarks Stat., 1998. – 133 p.
Dánia büntügyi statisztikája, 1996.
I-039-B-0043/1996
- Kulturstatistik. – Wien: ÖStZ, 1998. – X, 330 p.
Ausztria kultúrstatistikája, 1996.
I-002-B-0241/1996
- Martin, Ph.: Le parc automobile des ménages et ses utilisations en 1982 et 1994. – [Paris]: INSÉE, 1997. – 409, [14] p.
A franciaországi háztartások gépjárműállománya és használata 1982-ben és 1994-ben.
I-033-B-0405/569–571

Social indicators / National Statistics Office. – Bangkok: NSO, 1997. – 183 p.
Thaiföld társadalmi jelzőszámai, 1997.

I-058-B-0062/1997

Social trends / Central Statistical Office. – London: HMSO, 1998. – 252 p.

Nagy-Britannia társadalomstatistikai trendjei, 1998.

I-036-B-0166/1998

Sosialstatistikk = Social statistics. – Oslo [etc.]: Stat. Sentralbyrå, 1998. – 54 p.

Norvégia szociális ellátási statisztikája, 1996.

I-040-B-0070/1996

Statistical yearbook = Annuaire statistique = Anuario estadístico / UNESCO. – Paris: UNESCO, 1997. – [858] p.
Az UNESCO statisztikai évkönyve, 1997.

I-033-B-0173/1997

Status of economic reforms in cooperation partner countries in the mid-1990s: opportunities, constraints, security implications: Colloquium: 28–30 June, 1995 Brussels = Reiner Weichhardt ed. ; NATO Economic Directorate. – Brussels: NATO, cop. 1996. – 293 p.: ill.

A NATO kelet-európai partnerországainak gazdasági helyzete a 90-es években. Az 1995. júniusában tartott konferencia anyaga.

726359

Työtäpaturmat = Olycksfall i arbete = Industrial accidents / Työsuojeluhallitus. – Helsinki: Tilastokeskus, 1998. – 77 p.

Finnország munkahelyi baleseti statisztikája, 1995.

I-043-B-0033/1995

DEMOGRÁFIA

Befolkningsstatistikk. Oversikt = Population statistics. – Oslo [etc.]: Stat. Sentralbyrå, 1998. – 155 p.

Norvégia népesedéstatistikája, 1996.

I-040-B-0123/1996/3

Cancer incidence in Sweden. – Stockholm: Socialstyrelsen, 1998. – 107 p.

Svédország rákgyakorisági statisztikája, 1995.

I-041-B-0137/1995

Census 96. Population classified by area / Central Statistics Office. – Dublin: CSO, 1997. – 168 p.:

Írország 1996. évi népszámlálása. Népeség területi megoszlásában.

I-036-B-0380/1

Census 96. Ages and marital status / Central Statistics Office. – Dublin: CSO, 1997. – 142 p. + mell. (1 floppy)

Írország 1996. évi népszámlálása. Kor és családi állapot szerinti adatok.

I-036-B-0380/2

Census 96. Household composition and family units / Central Statistics Office. – Dublin: CSO, 1997. – 127 p.

Írország 1996. évi népszámlálása. A háztartások és a családok adatai.

I-036-B-0380/3

The impact of population growth on well-being in developing countries. – Berlin [etc.]: Springer-Verl., cop. 1996. – 360 p.: ill.

A népesedésvnövekedés jólétre gyakorolt hatása a fejlődő országokban.

725663

Naselenie / Komitet za socialna informacija pri Ministerskija sahveta. – Sofija: KSI, 1997. – XXII, 230 p., [10] t.

Bulgária népesedéstatistikája, 1997.

I-045-B-0081/1997

Rahvastik. Demograafilised üldandmed = Population / Eesti Statistikaamet. – Tallin: ESA, 1997. – 131 p.

Észtország demográfiai évkönyve, 1996. Általános demográfiai adatok.

I-042-B-0274/1996/1

Rahvastik. Loomulik rahvastikumutumine = Population / Eesti Statistikaamet. – Tallin: ESA, 1997. – 355 p.

Észtország demográfiai évkönyve, 1996. Népmozgalmi adatok.

I-042-B-0274/1996/2

Rahvastik. Ränne = Population / Eesti Statistikaamet. – Tallin: ESA, 1997. – 231 p.

Észtország demográfiai évkönyve, 1996. Belső vándorlás és kivándorlás.

I-042-B-0274/1996/3

The sex and age distribution of the world populations: The 1996 revision / Department of Economic and Social Development. – New York: UN, 1997. – IX, 884 p.

A világ népességének nem és kor szerinti megoszlása, 1996.

I-072-B-0467/1996

La situation démographique en 1995: Mouvement de la population. – [Paris]: INSÉÉ, 1997. – 264 p.

Franciaország demográfiai évkönyve, 1995.

I-033-B-0386/1995

Tuarascail ar staidreamh beatha = Report on vital statistics / Department of Health ; compil. by Central Statistics Office. – Dublin: CSO, 1997. – 255 p.

Írország népmozgalmi statisztikája, 1993.

I-036-B-0352/1993

TÁJÉKOZTATÓ ÉS BIBLIOGRÁFIAI KIADVÁNYOK

Current index to statistics: Applications, methods and theory / American Statistical Association, Institute of Mathematical Statistics. – Washington: ASA ; [Hayward, Calif.]: IMS, 1997. – VIII, 776 p.

Statisztikai művek éves mutatója.

471564/22

Gemeindeübersicht / Österreichisches Statistisches Zentralamt. – Wien: ÖStZ, 1998. – 129 p.

Ausztria helynévnyvtára, 1998.

472244/1998

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

A FRANCIA GAZDASÁGI ÉS
PÉNZÜGYMINISZTERIUM ÉS A STATISZTIKAI
ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

1997.ÉVI 8–9–10. SZÁM

- Fleubaey, M. – Herpin, N. – Martinez, M. – Verger, D.: Szegénységmérés?
 Hourriez, J-M. – Legris, B.: Monetáris megközelítés a szegénységhez.
 Hourriez, J-M. – Olier, L.: Háztartásnagyság és élet-színvonal: egy ekvivalencia-skála becslései.
 Gardes, F. – Loisy, C.: Szegénység háztartásonként: egy szubjektív értékelés a háztartási bevétel indexelésével.
 Lollivier, S. – Verger, D.: Létfenntartás, monetáris és szubjektív szegénység: diszjunkt fogalmak.
 Vero, J. – Werquin, P.: Az iskolából kilépők foglalkoztatottsága és szegénysége: a szegénységmérés áttekintése.
 Degenne, A. – Grimler, G. – Lebeaux, M-O. – Lemel, Y.: Enyhíti-e a háztartás a szegénységet?
 Paugam, S. – Zoyem, J-P.: Pénzügyi támogatás a családtól: lényeges szolidaritási forma.
 Herpin, N. – Verger, D.: Diákok, egyéb fiatalok, családjaik és a szegénység.
 Chambaz, C. – Maurin, E.: Szegénység Spanyolországban, Franciában, Hollandiában és az Egyesült Királyságban.
 Fall, M. – Horecky, M. – Roháčová, E.: Szegénység Szlovákiában és Franciaországban.

A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 1. SZÁM

- Stoyan, D.: Véletlen halmazok: modellek és statisztikák.
 Thompson, E.: Következtetéses génöröklődés: génöröklődés becslése.
 Lawless, J. F.: Termékgarancia-adatok statisztikai elemzése.
 Aldrich, J.: Számítsunk legkisebb négyzeteket: perspektívák Gauss-tól és Yule-tól.
 Dalén, J.: Vizsgálatok a fogyasztói árindexek összehasonlítására.
 Bellido, N. P. – Jano, M. D. – López Ortega, F. J. – Martín-Guzmán, M. P. – Toledo, M. I.: A szegénység és egyenlőtlenség mérése és elemzése: alkalmazás spanyol városokra.

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 441. SZÁM

- Gelman, A. – King, G. – Boscardin W. J.: Soha meg nem történt események valószínűségének becslése.
 Gallant, A. R. – Tauchen, G.: Részlegesen megfigyelt rendszerek újravetítése.
 Glickman, M. E. – Stern, H. S.: Az amerikai futball liga eredményeinek állapot-tér modellezése.
 Hughes-Oliver, J. M. – Lu, J-C. – Davis, J. C. – Gyurcsik, R. S.: Egyenletesség elérése egy felvezető méretezési folyamatban.
 Lancaster, T. – Intrator, O.: Panel adatok túléléssel: HIV-pozitív betegek kórházi kezelése.
 Goldman, D. P. – Leibowitz, A. – Buchanan, J. L.: Költségbehatarolás és ellentétes kiválasztás.
 Gibbons, R. D. – Wilcox-Gök, V.: Az egészségügyi szolgálat kihasználtsága és a biztosítás lefedettsége.
 Bailey, T. C. – Sapatinas, T. – Powell, K. J. – Krzanowski, W. J.: Viz alatti hangjelzés.
 Cook, R. D.: Az alapvető Hess-féle irányok felülvizsgálata.
 Hansen, M. – Kooperberg, C. – Sardy, S.: Triogram modellek.
 Ye, J.: Az adatbányászás és modellkiválasztás hatásainak méréséről és korrigálásáról.
 Ferré, L.: Dimenzió meghatározás szeletelt inverziós regresszióban és összefüggő módszerekben.
 Stute, W. – Manteiga, W. G. – Quindimil, M. P.: Bootstrap közelítések modellellenőrzésekben regresszióban.
 Heagerty, P. J. – Zeger, S. L.: Lorelogram: egy regressziós módszer függőségének feltárására.
 Wang, Y.: Változástörbe becsléshullámokkal.
 Vidakovic, B.: Nem lineáris hullámszűkítés bayesi szabályokkal és faktorokkal.
 Zhang, H.: Osztályozási fák többszörös bináris választásra.
 Quintana, F. A. – Newton, M. A.: A függőség rendjének becslése részlegesen cserélhető bináris adatokra.
 Wood, S. – Kohn, R.: Egy bayesi módszer robusztus bináris nem paraméteres regresszióra.
 Carroll, R. J. – Ruppert, D. – Welsh, A. H.: Lokális becslési egyenletek.
 Yu, K. – Jones, M. C.: Lokális lineáris kvantilis regresszió.
 Johnson, V. E.: Egy párosító-regenerációs séma konvergencia diagnózisára Markov-láncban.
 Wang, N. – Lin, X. – Gutierrez, R. G. – Carroll, R. J.: Torzítás-ellenőrzés és SIMEX-módszer általánosított kevert mérésihiba-modellben.
 Booth, J. G. – Hobert, J. P.: Az előrejelzés standard hibái általánosított lineáris kevert modellekben.
 Ghosh, M. – Natarajan, K. – Stouf, T. W. F. – Carlin, B. P.: Általánosított lineáris modellek kiterületi becslésre.
 Chao, A. – Tsay, P. K.: Minta lefedési módszer többszörös rendszerbecsléshez.

Dasgupta, A. – Raftery, A. E.: Tulajdonságok jelzése térbeli pontfolyamatokban.

Rukhin, A. L. – Vangel, M. G.: Közösátlag- és súlyozottátlag-statisztikák becslés.

Benjamini, Y. – Hochberg, Y. – Stark, P. B.: Megbízhatósági intervallumok nagyobb hatásossággal az előjel meghatározására.

Satten, G. A. – Datta, S. – Williamson, J. M.: Következtetés helyettesített meghiúsulási időkon alapuló arányos kockázati modellekhez.

Kakizawa, Y. – Shumway, R. H. – Taniguchi, M.: Diszkriminancia és klaszterezés többváltozós idősorokra.

Wang, Y.: Simitó spline modellek korrelált véletlen hibákkal.

Stock, J. H. – Watson, M. W.: Medián szóráségyüttható a torzítatlan becslésnél.

Fernández, C. – Steel, M. F. J.: A vastag szélek és a ferdeség bayesi modellezéséről.

Boneh, S. – Boneh, A. – Caron, R. J.: Láthatatlan fajok előrejelzési függvényének és számának becslése.

Wang, Y. – McDermott, M. P.: Feltételes likelihood arányteszt nem negatív normális átlagvektorra.

Fay, M. P. – Shih, J. H.: Permutációs tesztek becslött eloszlási függvényekkel.

Sheshinski, R. H.: Környezeti információk cenzusokból és felvételekből.

Statistical Papers

NEMZETKÖZI ELMÉLETI ÉS ALKALMAZOTT
STATISZTIKAI FOLYÓIRAT

1998. ÉVI 2. SZÁM

Kalpna, B. S. – Durairajan, T. M.: Lineáris modellek paramétereinek szimultán ekviviáns becslése.

Chen, Z. M.: Extrém értékek eloszlásparamétereinek közös becslése.

Frany, J. – Magiera, R.: Leszámítási folyamatok egy családjának szekvenciális becslése zajparaméter esetében.

Kurumai, H. – Ohtani, K.: Egy előtesztbecslés pontos eloszlása és sűrűségfüggvényei.

Rune, R.: Lokálisan leghatékonyabb kétmintás rangsor tesztek Lévy eloszlásokra.

Wong, A.: Közelítő studentizáció Pareto eloszlás ellenőrzött adatokra való alkalmazással.

statistika
EKONOMICKO - STATISTICKY ČASOPIS

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 4. SZÁM

Jezdik, V.: Regionális statisztikák 1998 küszöbén.

Hanzlová, D.: A bruttó eszközfelhalmozás helyettesítő becslésének módszeréről.

Kociánová, S.: Az eszközleltézési árindex-számítás.

Statistikai együttműködés az Európai Unió és az átmeneti országok között.

Ujházy, K.: Fejlődési trendek a cseh és a magyar gazdaságban a 90-es években.

STATISTICAL
Journal
of the
United Nations Economic Commission for Europe

AZ EGYESÜLT NEMZETEK
EURÓPAI GAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
FOLYÓIRATA

1997. ÉVI 4. SZÁM

DeBolster, G. W.: EGB/ESÉ 1997 – az EDI hatása az adatgyűjtésre.

Nowack, M.: Az Internet hatása a statisztikai szervezetre.

Han, X. – Fang, B.: Az idegenforgalom nagyságának és a gazdaságra gyakorolt hatásának mérése.

Seibel, S. – Hoffmann-Kroll, R. – Schafer, D.: Földhasználat és biováltozatossági mutatók ökológiai területi mintákból.

WIADOMOŚCI
STATYSTYCZNE

A LENGYEL STATISZTIKAI FŐHIVATAL
FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 2. SZÁM

Boleslawski, L.: Háztartási prognózisok feltételezései, 1995–2020.

Kubacki, J.: A munkanélküliség nagyságának becslése lokális skálán.

Radcenko, J.: A regressziós vonal növekedés foka.

Wieczorek, P.: Lengyelország NATO-val való integrációjának költségei és pénzügyi forrásai.

Timoftejuk, I.: Az ún. költségvetési terület fizetései.

Wytrykowska, M.: Bróker cégek eredményei 1997 első felében.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 3. SZÁM

Gazdasági helyzet az új tartományokban és Kelet-Berlinben.

GDP, 1997.

Együttműködés Ukrajnával.

Házasságok, születések és halálozások, 1996.

Vállalkozások kiértékelései, 1996.

A nagykereskedelem fejlődése 1997-ben.

Közkiadás oktatásra, tudományra és kultúrára, 1992-1995.

Az anyag- és energiaáramlás információs rendszere.

Statistische Nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 4. SZÁM

Ausztria bruttó hazai kiadása kutatásra és kísérleti fejlesztésre az alapok forrása szerint.

Foglalkoztatottság és munkanélküliség körzetenként 1998. január végén.

Egyeztetett minimális kereseti index, 1998 február.

Szociális segélyek, 1996.

Személyek válogatott csoportjának életszínvonala, 1991.

Bortermelés, borkészlet és tárolókapacitás, 1997.

Baromfistatisztika, 1997.

Kereskedelem: gépjárművek karbantartása és javítása, 1997.

Idegenforgalom az 1997-es naptári évben.

Idegenforgalmi szálláshelyek, ágyak és foglaltság 1996/97 tele és 1997 nyara.

Osztrák polgári repülés, 1997.

Külkereskedelem, 1997 (előzetes eredmények).